

МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Навчальний посібник

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Л. Д. Тимченка*

Ірпінь
2025

УДК 349.6(075.8)

ББК 67.307я73

М 88

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного податкового університету
(протокол № 3 від 30 жовтня 2025 року)*

Рецензенти:

Фалалєєва Людмила – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України;

Комарова Тетяна – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Міжнародна екологічна безпека : навчальний посібник /

М 88 укладачі Кононенко В. П., Чернецька О. В., Лісова К. С., Фокін Я. Ф. ;
за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Л. Д. Тимченка. –
Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. – 290 с.
ISBN 978-966-337-778-0

Навчальний посібник присвячено всебічному аналізу сучасних правових механізмів захисту довкілля в міжнародному праві. У виданні висвітлюються основні принципи, напрями розвитку, галузі й інститути міжнародного екологічного права, а також приділяється увага актуальним викликам у сфері глобальної екологічної безпеки.

Аналізується договірна практика та національне законодавство у сфері охорони довкілля в контексті відповідності міжнародним стандартам. Розглянуто рішення міжнародних судових органів, зокрема Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини, Суду ЄС, які демонструють динамічність і прикладне значення міжнародного екологічного права.

Адресовано магістрам, аспірантам і викладачам юридичних та економічних спеціальностей, працівникам органів державної влади, а також усім, хто цікавиться проблемами міжнародної екологічної безпеки, екологічної політики та права в глобальному вимірі.

Усі права захищені. Жодна частина цієї книги не може бути передрукована, відтворена чи використана в будь-якій формі або будь-якими електронними, механічними чи іншими засобами, відомими нині або винайденими пізніше, охоплюючи фотокопіювання та запис, або в будь-якій системі зберігання чи пошуку інформації без письмового дозволу від видавництва та авторів.

УДК 349.6(075.8)

ББК 67.307я73

ISBN 978-966-337-778-0

© Державний податковий університет, 2025

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Кононенко Валерій Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу – розділи 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Чернецька Олена Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу – розділи 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9.

Лісова Катерина Сергіївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу – розділи 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9.

Фокін Ярослав Федорович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу – розділи 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
--------------------	---

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ	10
---	----

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Тема 1. Екологія та безпека	11
1.1. Зміст і предмет екології.....	11
1.2. Екологічні закони.....	13
1.3. Біосфера як територія життя.....	17
<i>Питання для самоконтролю</i>	19
<i>Тестові завдання</i>	20

Тема 2. Становлення міжнародної екологічної безпеки	23
2.1. Екологічна безпека: історичний аспект	23
2.2. Міжнародний вимір екологічної безпеки.....	30
2.3. Екологічна безпека в політиці Європейського Союзу	33
<i>Питання для самоконтролю</i>	39
<i>Тестові завдання</i>	40

Тема 3. Забезпечення права на безпечне навколишнє середовище	43
3.1. Юридичні засади забезпечення права на безпечне навколишнє середовище	43
3.2. Міжнародне екологічне право	47
3.3. Поняття міжнародної екологічної безпеки	51
<i>Питання для самоконтролю</i>	58
<i>Тестові завдання</i>	58

Тема 4. Джерела міжнародної екологічної безпеки	61
4.1. Теорія джерел міжнародного права	61
4.2. Загальні джерела міжнародної екологічної безпеки	66

4.3. Міжнародно-правові джерела екологічної безпеки	67
<i>Питання для самоконтролю</i>	82
<i>Тестові завдання</i>	82

Тема 5. Суб'єкти міжнародної екологічної безпеки	86
5.1. Поняття суб'єктів міжнародного права	86
5.2. Держави – основні суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки	87
5.3. Міжнародні організації як суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки	89
5.4. Міжнародні організації в галузі міжнародної екологічної безпеки	90
<i>Питання для самоконтролю</i>	101
<i>Тестові завдання</i>	101

СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

Тема 6. Реалізація права на безпечне довкілля в Україні на шляху до Європейського Союзу	105
6.1. Інституційна база реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля	105
6.2. Міжнародна система реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля	108
6.3. Практична реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля	113
6.4. Реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні	125
<i>Питання для самоконтролю</i>	129
<i>Тестові завдання</i>	129

Тема 7. Міжнародні механізми забезпечення екологічної безпеки	133
7.1. Конвенційні механізми забезпечення екологічної безпеки	133
7.2. Судові механізми забезпечення екологічної безпеки	137

7.3. Міжнародна судова практика з протидії радіоактивному забрудненню	139
7.4. Міжнародна судова практика з протидії техногенному забрудненню	144
7.5. Особливості судової процедури та доказування	149
<i>Питання для самоконтролю</i>	152
<i>Тестові завдання</i>	152

Тема 8. Міжнародне екологічне співробітництво

з метою забезпечення сталого розвитку	156
8.1. Формування концепції сталого розвитку	156
8.2. Механізми сталого розвитку	163
8.3. Стале фінансування як інструмент забезпечення міжнародної екологічної безпеки	169
8.4. Регіональний рівень забезпечення сталого розвитку в Європі: політика, ініціативи та правові основи	174
8.5. Співробітництво між Україною та Європейським Союзом у сфері сталого розвитку та екологічної безпеки	178
<i>Питання для самоконтролю</i>	183
<i>Тестові завдання</i>	183

ФАКУЛЬТАТИВНА ЧАСТИНА

Тема 9. Мілітарні чинники впливу

на міжнародну екологічну безпеку	187
9.1. Вплив збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку	187
9.2. Екологічна безпека в умовах міжнародних збройних конфліктів	191
9.3. Екологічні наслідки збройного конфлікту для України	195
<i>Перспективні теми для подальшого самостійного наукового дослідження та запропоноване наповнення</i>	203

Тема 10. Політична складова екологічної безпеки	205
10.1. Політична екологія та екологічна політика	205
10.2. Взаємозв'язок політичної екології, сталого розвитку та екологічного права.....	211
10.3. Екологічна дипломатія	221
<i>Перспективні теми для подальшого самостійного наукового дослідження та запропоноване наповнення</i>	<i>226</i>
 Тема 11. Штучний інтелект у галузі міжнародної екологічної безпеки	 228
11.1. Штучний інтелект і освіта.....	228
11.2. Штучний інтелект у забезпеченні екологічної безпеки.....	238
11.3. Марення штучного інтелекту	242
11.4. Практикум.....	247
<i>Перспективні теми для подальшого самостійного наукового дослідження та запропоноване наповнення</i>	<i>260</i>
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 262

ВСТУП

У ХХІ столітті проблеми довкілля набули глобального характеру, перетворившись на ключові виклики для міжнародної спільноти. Загрози, пов'язані зі зміною клімату, зниженням біорізноманіття, деградацією природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища, стали не лише предметом екологічної політики, а й фундаментальними чинниками національної, регіональної та міжнародної безпеки. У цих умовах формування ефективної системи міжнародної екологічної безпеки потребує комплексного, міждисциплінарного підходу, що поєднує правові, політичні, економічні та технологічні аспекти.

Особливої актуальності набуває вивчення ролі міжнародного права, інституційних механізмів та екологічної дипломатії в забезпеченні сталого розвитку та протидії транснаціональним екологічним загрозам. Водночас новітні цифрові технології, охоплюючи штучний інтелект, відкривають нові можливості для моніторингу, аналізу й прогнозування екологічних процесів, але водночас породжують додаткові ризики, пов'язані з достовірністю даних, дотриманням прав людини та технологічною безпекою.

Міжнародна екологічна безпека сьогодні формується в умовах активного впровадження цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту. Ці інструменти значно розширюють можливості моніторингу, обробки даних і прогнозування екологічних загроз. Проте вони також породжують виклики, пов'язані з недостовірністю висновків алгоритмічних систем, загрозами кібербезпеці та потребою правового регулювання їх використання. Тому важливо формувати у фахівців здатність поєднувати сучасні технології з аналітичним мисленням, юридичними знаннями та критичною оцінкою джерел інформації.

Навчальний посібник «Міжнародна екологічна безпека» покликаний сформулювати цілісне уявлення про основні концепції, принципи та інститути, які регулюють відносини у сфері захисту довкілля на міжнародному рівні. Його зміст охоплює еволюцію міжнародного екологічного права, систему суб'єктів, джерел і

механізмів правового забезпечення екологічної безпеки, зокрема судову практику, роль регіональних об'єднань, як-от Європейський Союз, а також сучасні виклики, пов'язані зі збройними конфліктами, кліматичними змінами та технологічним розвитком.

Посібник призначений для студентів, аспірантів, науковців, викладачів і фахівців у галузі міжнародного права, екології, безпеки та суміжних сфер. Він покликаний не лише надати базові знання, а й сформулювати критичне мислення щодо ролі міжнародної співпраці в захисті навколишнього середовища як основи безпечного майбутнього людства.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ALF – Фронт визволення тварин
BIPM – Міжнародна організація мір і ваг
CBD – Конвенція ООН з біологічного різноманіття
EAEC (Euratom) – Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
Earth Liberation Front (ELF) – Фронт визволення Землі
ETF(Enhanced Transparency Framework) – Розширена система прозорості
FAO – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН
FCPA – Закон про корупцію за кордоном
GEF – Глобальний екологічний фонд
IEA – Міжнародна енергетична агенція
IES – Міжнародна електротехнічна комісія
IISD – Міжнародний інститут сталого розвитку
ISO – Міжнародна організація зі стандартизації
ITLOS – Міжнародний трибунал з морського права
NDC – національно визначені внески щодо клімату
TBT – Agreement Угода про технічні бар'єри в торгівлі
UNEP – Програма ООН з навколишнього середовища
UNFCCC – Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату
WHO – Всесвітня організація охорони здоров'я
WWF – Всесвітній фонд дикої природи
Greenpeace International – Гріпіс – міжнародна неурядова природоохоронна організація
ДФЕС – Договір про функціонування Європейського Союзу
ІНТЕРПОЛ – Міжнародна організація кримінальної поліції
МСОП – Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОВНС – оцінка впливу на навколишнє середовище
ОЕСР – Організації економічного співробітництва та розвитку
СОТ – Світова організація торгівлі

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1

ЕКОЛОГІЯ ТА БЕЗПЕКА

1.1. Зміст і предмет екології.

1.2. Екологічні закони.

1.3. Біосфера як територія життя.

1.1. Зміст і предмет екології

У вивченні предмета «Міжнародна екологічна безпека» центральну роль відіграє екологія, оскільки саме вона формує теоретичну та практичну основу для розуміння взаємозв'язків між природними системами, діяльністю людини та глобальними безпековими викликами. Екологічні проблеми, такі як зміна клімату, забруднення повітря й води, втрата біорізноманіття та вичерпання природних ресурсів, мають транскордонний характер і безпосередньо впливають на стабільність держав, економік і суспільств. Вивчення екології в рамках цього предмета дає змогу аналізувати, як деградація довкілля може спричинити конфлікти за ресурси, міграційні кризи чи загрози здоров'ю населення, що зі свого боку загострює міжнародні відносини. Крім того, екологія допомагає зрозуміти принципи сталого розвитку, які є ключовими для розробки міжнародних стратегій, спрямованих на запобігання екологічним катастрофам і забезпечення безпеки на глобальному рівні.

Екологія – це наукова дисципліна, що вивчає взаємодію живих організмів між собою та з їхнім навколишнім середовищем, охоплюючи біотичні (живі) та абіотичні (неживі) компоненти, а також досліджує закономірності функціонування екосистем, їх структуру, динаміку й вплив людської діяльності на природні процеси. Екологія також надає інформацію про переваги екосистем і про те, як ми можемо використовувати ресурси Землі так, щоб навколишнє середовище було здоровим для майбутніх поколінь¹.

¹ What Is Ecology? / Ecological Society of America. URL : <https://esa.org/about/what-does-ecology-have-to-do-with-me/>

Термін «екологія» походить від грецьких слів «oikos» (дім) та «logos» (вчення), тобто це «вчення про дім» – про те, як організми співіснують у природному середовищі. Предмет екології охоплює комплексне та детальне дослідження закономірностей організації, структури та функціонування як природних, так і антропогенно створених систем, використовуючи сучасні кількісні та якісні методи аналізу. Живий світ, що оточує нас, не є хаотичним чи випадковим набором організмів, а становить стійку, високоорганізовану систему, яка сформувалася в результаті тривалої еволюції.

Однією з ключових проблем екології є динаміка популяцій та механізми їхньої регуляції. Важливу роль у цьому процесі відіграють як внутрішньопопуляційні чинники, такі як конкуренція за ресурси (їжу, територію, середовище існування), так і зовнішні біоценотичні взаємодії, охоплюючи вплив хижаків, паразитів та патогенних організмів.

Основними завданнями екології є:

- дослідження принципів організації живих систем, охоплюючи їхню стійкість і реакцію на антропогенний вплив;
- формування наукових основ раціонального використання та відтворення біологічних ресурсів;
- прогнозування змін у природних екосистемах під впливом діяльності людини та глобальних екологічних процесів;
- розробка стратегій охорони навколишнього середовища та забезпечення сталого існування людства в гармонії з природою¹.

Сучасна екологія поділяється на теоретичну (вивчення базових принципів) та прикладну (розв'язання практичних проблем, наприклад забруднення чи деградації земель).

Екологія впливає на розвиток міжнародного екологічного права, надаючи наукову основу для формування норм і принципів, дослідження екологів стають підставою для створення нових правових механізмів. Так, Конвенція ООН з морського права 1982 р. встановлює правила для захисту морських екосистем, спираючись на дані про вплив людської діяльності на океани. Принципи «запобігання шкоди» та «забруднювач платить»,

¹ Основи екології: предмет та значення дисципліни. Реферат / Освіта.UA. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/ecology/18861/>

закріплені в Ріо-де-Жанейрській декларації про навколишнє середовище і розвиток 1992 р., також базуються на екологічних дослідженнях, які підкреслюють необхідність превентивних заходів.

Міжнародне екологічне право – це галузь міжнародного права, що містить принципи і норми, закріплені в договорах, які спрямовані на регулювання взаємодії між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами з метою збереження природного середовища, запобігання транскордонним екологічним загрозам і сприяння сталому розвитку. Воно охоплює правові інструменти, такі як конвенції, протоколи та звичаєве право, для вирішення глобальних екологічних проблем, зокрема зміни клімату, забруднення довкілля, зниження біорізноманіття, а також встановлення міжнародної відповідальності за шкоду екосистемам та координації зусиль у сфері захисту екосистем.

Предмет міжнародного екологічного права – це міжнародні відносини, що виникають між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами у процесі регулювання, охорони та використання навколишнього середовища на глобальному чи транскордонному рівні. Воно фокусується на правових принципах і нормах, які регулюють діяльність, спрямовану на запобігання екологічним загрозам, збереження природних ресурсів і вирішення конфліктів, пов'язаних із довкіллям. Наприклад, це можуть бути договори, як Паризька угода (2015), що зобов'язує країни скорочувати викиди парникових газів, або Конвенція про біологічне різноманіття (1992), яка захищає види від вимирання. Мета – встановити юридичні рамки для співпраці та відповідальності в екологічній сфері.

1.2. Екологічні закони

Забезпечення виживання людства на планеті залежить від безперервного та стабільного функціонування сприятливого природного середовища, яке є основою для існування біологічних систем. Однак сучасний спосіб життя людства спричиняє деградацію цього середовища, що зі свого боку загрожує самому існуванню людської цивілізації. Для глибшого розуміння цієї кризової

ситуації потрібно розпочати з ретельного аналізу природи самого довкілля та його закономірностей. Це завдання ускладнюється через амбівалентність у ставленні людства до навколишнього середовища: з біологічної точки зору, людина є інтегральною частиною екосистеми, виконуючи роль одного з її компонентів, тоді як суспільна діяльність людини спрямована на експлуатацію природних ресурсів для задоволення власних потреб і отримання матеріальних благ. Усі екологічні проблеми, що виникають унаслідок такого підходу, підпорядковуються фундаментальним принципам, сформульованим знаменитим американським екологом Баррі Коммонером, зокрема його відомому закону, який підкреслює, що будь-який закон природи має абсолютну силу, і його порушення неминуче призводить до негативних наслідків для порушника. Не можна порушувати й інші закони екології, викладені дослідником у формі афоризмів ще 1966 р.:

1. Усе пов'язано з усім.

Це закон про екосистеми і біосферу, який звертає увагу на загальний зв'язок процесів і явищ у природі. Він покликаний застерегти людину від необдуманого впливу на окремі частини екосистем, що може призвести до непередбачених наслідків (наприклад, осушення боліт призводить до обміління річок)¹.

2. Усе повинно кудись діватися.

Звичайно, це просто дещо неофіційне повторення основного закону фізики – збереження матерії. Стосовно екології закон підкреслює, що в природі не існує такого поняття, як «відходи». У кожній природній системі те, що виділяється одним організмом як відходи, приймається іншим як їжа. Тварини виділяють вуглекислий газ як відходи дихання; це важлива поживна речовина для зелених рослин. Рослини виділяють кисень, який використовують тварини. Ніщо не зникає безслідно, та чи інша речовина просто переміщається з місця на місце, переходить з однієї молекулярної форми в іншу, впливаючи водночас на життєві процеси живих організмів. Дія цього закону – одна з основних причин кризи навколишнього середовища. Це закон про господарську діяльність

¹ Commoner B. The Closing Circle. Nature, Man, and Technology. Field Enterprises Education Corporation. New York, 1971. P. 16.

людини, відходи від яких неминучі, і тому необхідно думати як про зменшення їх кількості, так і про подальше їх використання (наприклад, величезні кількості нафти і руди витягнуті із землі, перетворені в нові з'єднання і розсіяні в навколишньому середовищі)¹.

3. Ніщо не дається задарма.

Глобальна екологічна система, тобто біосфера, являє собою єдине ціле, в рамках якого будь-який виграш пов'язаний із втратами, але, з іншого боку, все, що вилучено з природи, має бути відшкодовано. Платежів за цим «векселем» неможливо уникнути, вони можуть бути тільки відтерміновані (наприклад, під час вирощування зерна, овочів ми витягаємо з ґрунту хімічні елементи – азот, фосфор, калій тощо, і якщо в неї не вносити добрива, то врожай поступово починає знижуватися). Це закон розумного, свідомого природокористування. Не можна забувати, що людина – теж біологічний вид, що він – частина природи, а не її володар. Це означає, що не можна намагатися підкорити природу, а треба співпрацювати з нею².

4. Природа знає краще.

Закон базується на результатах виникнення і розвитку життя на Землі, на природному відборі в процесі еволюції життя. Так, для будь-якої органічної речовини, що виробляється організмами, в природі існує фермент, здатний цю речовину розкласти. У природі жодна органічна речовина не буде синтезована, якщо немає можливості для її розкладання. Це закон раціонального природокористування. Глобальна екосистема являє собою єдине ціле, в рамках якого нічого не може бути виграно або втрачено і яка не може бути об'єктом загального поліпшення. Платити потрібно енергією за додаткове очищення відходів, добривом – за підвищення врожаю, санаторіями та ліками – за погіршення здоров'я людини тощо. Всупереч цим законам людина створює хімічні сполуки, які, потрапляючи в природне середовище, не розкладаються, накопичуються і забруднюють її (поліетилен, ДДТ та ін.).

¹ Commoner B. The Closing Circle. Nature, Man, and Technology. Field Enterprises Education Corporation. New York, 1971. P. 18–19.

² Там само. P. 20–21.

Цей закон попереджає нас про необхідність розумного перетворення природних систем (будівництво гребель, перекидання стоку річок, меліорація, інтенсивне використання невідновлюваних джерел енергії і багато чого іншого)¹.

Отже, екологічні закони – це узагальнені принципи, що описують взаємодію живих організмів із середовищем. Крім зазначених вище, також виділяють:

– закон толерантності Шелфорда: кожен організм має певний діапазон витривалості до умов середовища (температура, вологість тощо). За межами цього діапазону існування стає неможливим²;

– закон мінімуму Лібіха, також відомий як закон мінімуму або обмежувальних чинників, був відкритий німецьким ботаніком Карлом Шпренгелем і пізніше популяризований хіміком Юстусом фон Лібіхом. Відповідно до цього закону, зростання та продуктивність рослин визначаються тим елементом, який перебуває в найменшій кількості відносно потреб організму. Іншими словами, врожайність обмежується саме тим поживним компонентом, який є в дефіциті, незалежно від наявності інших необхідних речовин у достатній кількості. Хоча закон Лібіха має важливе значення для біології загалом, він насамперед базується на спостереженнях і практичному досвіді, пов'язаному з живленням рослин та управлінням ґрунтовими ресурсами. Його принципи активно використовуються в агрономії, екології та природоохоронній діяльності для оптимізації умов вирощування сільськогосподарських культур³;

– закон біогенної міграції атомів Вернадського: живі організми відіграють ключову роль у переміщенні хімічних елементів у біосфері (міграція хімічних елементів на земній поверхні та в

¹ Екологічні закони Баррі Коммонера / Екологічний клуб «Еремурус». 2012. 29 грудня. URL : <https://www.mvk.if.ua/energef/19139>

² Шабанов Д., Кравченко М. Екологія: біологія взаємодії. V-07. Принцип толерантності Шелфорда і поняття, що описують толерантність. URL : <https://batrachos.com/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

³ Принцип «Закону мінімуму» Лібіха / Wonder UA. 2023. 26 липня. URL : <https://wondercorporation.com/pryntsypy-zakonu-minimumu-libiha/>

біосфері загалом здійснюється під переважаючим впливом живої речовини, організмів)¹;

– правило 10 % Раймонда Ліндемана (закон піраміди енергій) – з одного трофічного рівня екологічної піраміди переходить на інший її рівень у середньому не більше ніж 10 % енергії².

Екологічні закони мають глобальне значення, оскільки екологічні проблеми не обмежуються державними кордонами. Порушення цих законів в одній частині світу – наприклад, надмірні викиди CO₂ чи знищення тропічних лісів – впливає на клімат, біорізноманіття та ресурси в інших регіонах. Тому міжнародна екологічна безпека залежить від їх дотримання через:

– стабілізацію кругообігу речовин – закони показують, як підтримувати баланс вуглецю, азоту тощо, що є основою для боротьби зі зміною клімату (наприклад, Паризька угода 2015 р.);

– збереження біорізноманіття – розуміння меж толерантності видів допомагає уникнути їх вимирання, що підтримує стійкість глобальних екосистем (Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р.);

– попередження екологічних криз – знання законів дає змогу країнам спільно реагувати на загрози, такі як деградація ґрунтів чи забруднення океанів.

Ці закони є основою для розуміння стійкості екосистем і прогнозування їхньої реакції на зміни.

1.3. Біосфера як територія життя

Перші уявлення про біосферу як «зону життя» сформулював Ж. Б. Ламарк (1802), а сам термін «біосфера» було введено в науку австрійським геологом Е. Зюссом (1875). Але глибокого наукового змісту це поняття сповнюється в XX ст. після видання 1926 р. праці видатного природознавця В. І. Вернадського

¹ Закони біогенної міграції атомів і незворотності еволюції / Учбові Матеріали. URL : <http://um.co.ua/8/8-2/8-231337.html>

² Ecology 10 percent rule Raymond Lindeman's law of trophic efficiency (Law of 10 % Energy Transfer). URL : <https://www.biologyexams4u.com/2017/07/ecology-notes-raymond-lindemans-law-of.html#.WWuOmJKGOM8>

«Біо-сфера». Дослідник називав біосферою ту частину нашої планети, в якій існує або коли-небудь існувало життя і яка постійно зазнає або зазнавала дії живих організмів¹.

Біосфера (від грецького *біос* – життя і *сфайрос* – сфера) – це цілісна земна оболонка, охоплена життям і якісно перетворена ним. Її структура та енергоінформаційні процеси визначаються минулою і сучасною діяльністю живих організмів. Вона зазнає також впливу космічних та глибинних підземних енергій і є глобальною системою, де життя активно взаємодіє з неживою природою². В. І. Вернадський розглядає організм як автономну одиницю природи, яка підтримує своє існування, синтезуючи енергію та речовини з навколишнього середовища. Для цього організм вносить у середовище порядок, відображаючи особливості власного обміну речовин, і діє як сила, що організує взаємодії. Він підтримує динамічну рівновагу з середовищем через постійний біогенний кругообіг атомів. Жива речовина активно протидіє середовищу, забезпечуючи своє існування, і впродовж геологічного часу стабілізує умови земної кори, сприяючи еволюції організмів і біосфери, зберігаючи водночас типовий хімічний склад виду³. Ця роль живої речовини має ключове значення для міжнародної екологічної безпеки, адже стабільність біосфери забезпечує глобальний баланс природних процесів, що є основою для протидії кліматичним змінам, збереження біорізноманіття та запобігання екологічним катастрофам на планетарному рівні.

Структура біосфери:

- жива речовина: сукупність усіх організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів);
- біогенна речовина: продукти життєдіяльності організмів (вугілля, нафта, вапняк);

¹ Рома В. В., Степова О. В. Загальна екологія (та неоекологія) : навч. посіб. Полтава : ПолтНТУ, 2014. С. 83.

² Сова А. Вчення В. І. Вернадського про біосферу та перехід, становлення її в ноосферу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія*. 2013. Вип. 3. С. 47.

³ Там само. С. 48.

– косна речовина: нежива природа (гірські породи, вода, повітря)¹;

– біокосна речовина: результат взаємодії живих і неживих компонентів (грунт).

Екологія як наука зосереджується на вивченні взаємодій між живими організмами (рослинами, тваринами, мікроорганізмами) та їхнім середовищем існування. Вона аналізує, як ці взаємодії формують екосистеми, від невеликих біотопів до глобальної біосфери, і які закономірності визначають їхню стійкість. Екологи досліджують кругообіг речовин, таких як вуглець, азот чи вода, а також потоки енергії, що забезпечують функціонування живих систем. Наприклад, закон толерантності Шелфорда пояснює, як організми витримують певні межі температури чи вологості, а закон мінімуму Лібіха вказує на обмежувальні чинники, як-от дефіцит поживних речовин. Ці принципи дають змогу зрозуміти, як природні чи антропогенні зміни (вирубка лісів, забруднення повітря, глобальне потепління) впливають на баланс екосистем, викликаючи деградацію земель, втрату біорізноманіття чи порушення кліматичних циклів.

Питання для самоконтролю

1. Що таке екологія та який її основний предмет вивчення?
2. Як визначається предмет міжнародного екологічного права і які приклади його застосування можна навести?
3. Які основні завдання екології як науки?
4. У чому полягає різниця між теоретичною та прикладною екологією?

¹ У класифікації Вернадського косна речовина – це компоненти природи, які існують незалежно від живих організмів і не є продуктом їхньої діяльності. Вода (H₂O) і повітря (суміш газів, як-от N₂, O₂, CO₂) належать до цієї категорії, бо вода утворюється внаслідок геологічних і фізичних процесів (випаровування, конденсація, кругообіг у природі), а не синтезується живими організмами. Хоча рослини й тварини використовують воду, вони її не створюють, вона існує як частина неживої природи. Повітря складається з газів, що формувалися протягом мільярдів років через вулканічну активність, хімічні реакції та еволюцію атмосфери. Навіть кисень (O₂), який зараз значною мірою поповнюється фотосинтезом, спочатку з'явився внаслідок неживих процесів, а його підтримка живими організмами – це вже вторинна дія.

5. Яке значення мають закони Баррі Коммонера для розуміння екологічних процесів? Назвіть кожен із них.

6. У чому сутність закону мінімуму Лібіха та як він застосовується в екології?

7. Поясніть закон толерантності Шелфорда та його значення для збереження біорізноманіття.

8. Що таке біосфера за визначенням В. І. Вернадського та які її основні характеристики?

9. Яку роль відіграє жива речовина у функціонуванні та стабільності біосфери?

10. Чому дотримання екологічних законів має глобальне значення для міжнародної екологічної безпеки?

Тестові завдання

1. Що є основним об'єктом вивчення екології:

- а) лише вплив людини на природу;
- б) економічна вигода від природних ресурсів;
- в) взаємозв'язки між живими організмами та їхнім середовищем існування;
- г) розробка правових механізмів охорони довкілля.

☒ Правильна відповідь: в).

2. Яке з наведених визначень найточніше описує предмет міжнародного екологічного права:

- а) вивчення природних процесів у біосфері;
- б) міжнародні відносини щодо регулювання, охорони та використання довкілля;
- в) діяльність з вирощування сільськогосподарських культур;
- г) контроль забруднення водних ресурсів.

☒ Правильна відповідь: б).

3. Який із законів Баррі Коммонера підкреслює, що всі речовини в природі мають бути утилізовані або використані:

- а) усе пов'язано з усім;
- б) усе повинно кудись діватися;
- в) природа знає краще;
- г) ніщо не дається задарма.

☒ Правильна відповідь: б).

4. Що є основною метою міжнародного екологічного права:

- а) забезпечення торгівлі природними ресурсами;
- б) установлення юридичних рамок для екологічної відповідальності та співпраці;
- в) забезпечення суверенітету держав у використанні довкілля;
- г) розробка нових біотехнологій.

☒ Правильна відповідь: б).

5. Який із наведених нижче законів описує, що кожен організм має межі витривалості до впливів навколишнього середовища:

- а) Закон Лібіха;
- б) Закон Коммонера;
- в) Закон толерантності Шелфорда;
- г) Закон піраміди енергій.

☒ Правильна відповідь: в).

6. Який закон підкреслює, що будь-яке порушення природного балансу має свою «екологічну ціну»:

- а) усе повинно кудись діватися;
- б) природа знає краще;
- в) ніщо не дається задарма;
- г) усе пов'язано з усім.

☒ Правильна відповідь: в).

7. Що означає правило 10 % у екології:

- а) лише 10 % організмів можуть адаптуватися до змін;
 - б) 10 % забруднення впливає на 90 % довкілля;
 - в) на кожному трофічному рівні зберігається не більше ніж 10 % енергії;
 - г) лише 10 % біомаси рослин переходить у ґрунт.
- ☒ Правильна відповідь: в).

8. Який вчений увів поняття «біосфера» в сучасному розумінні:

- а) Ж. Б. Ламарк;
- б) Е. Зюсс;
- в) В. І. Вернадський;
- г) Р. Ліндеман.

☒ Правильна відповідь: в).

9. Яка функція живої речовини, за Вернадським, є ключовою для стабільності біосфери:

- а) виробництво органічної їжі;
- б) біогенний кругообіг атомів;
- в) насичення атмосфери киснем;
- г) поглинання вуглекислого газу.

☒ Правильна відповідь: б).

10. Чому екологічні закони мають пріоритетне значення для екологічної безпеки:

- а) вони встановлюють норми для локального сільського господарства;
- б) вони обмежують торгівлю природними ресурсами;
- в) порушення в одній частині світу впливає на екосистеми в інших регіонах;
- г) вони регулюють внутрішню політику країн.

☒ Правильна відповідь: в).

ТЕМА 2

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

- 2.1. Екологічна безпека: історичний аспект.*
- 2.2. Міжнародний вимір екологічної безпеки.*
- 2.3. Екологічна безпека в політиці Європейського Союзу.*

2.1. Екологічна безпека: історичний аспект

Найбільш ранні версії мислення, які можна віднести до екологічної безпеки, сягають часів античності. Наприклад, у «Пелопоннеській війні» Фукідіда та «Республіці» Платона порівнюється безпека суспільств, які живуть у межах своїх можливостей, таких як Спарта, із суспільствами на кшталт Афін, що сильно залежать від імпорту (в розумінні тогочасного історичного періоду). Хоча взаємозалежність створює захопливу динаміку в Афінах, вона також породжує вразливості, і обидва автори погоджуються, що самодостатні суспільства є більш захищеними.

У XVIII ст. Томас Мальтус наголошував, що зростання населення перевищує можливості сільського господарства, що загрожує голодом, війнами та хворобами. Томас Мальтус став одним із перших мислителів, хто спробував поєднати економічні та демографічні чинники для пояснення обмеженості економічного зростання. У своїй теорії він виходив з ідей Адама Сміта, зокрема з того, що могутність держави визначається не розмірами її території, а кількістю населення. Однак, на відміну від оптимістичних прогнозів про поступовий розвиток суспільства, Мальтус вважав, що на шляху вдосконалення людства існують серйозні, а часто й нездоланні перешкоди.

Центральним елементом його концепції став закон народонаселення. За цим законом усі живі істоти, включно з людьми, прагнуть до зростання чисельності швидше, ніж це дають змогу доступні ресурси, передусім – продукти харчування. Цей природний дисбаланс, на думку Мальтуса, призводить до періодичних

криз – голоду, хвороб, війн, які стримують надмірне зростання населення. Особливу увагу він приділяв обмеженості природних ресурсів і поступовому зниженню ефективності їх використання. Дослідник підкреслював, що збільшення вкладень праці та капіталу у використання земель гіршої якості неминуче веде до зменшення віддачі. Це явище він описав у вигляді закону спадної родючості ґрунтів, який пізніше ліг в основу найбільш загального економічного закону спадної граничної продуктивності¹.

Так, ідеї Мальтуса не лише відіграли важливу роль у становленні демографічної теорії, а й заклали підґрунтя для подальших досліджень взаємозв'язку між населенням, ресурсами та безпекою – зокрема в контексті сучасної міжнародної екологічної безпеки.

Ферфілд Осборн вважав, що суспільство деградує через розвиток міст і технологій і що фауна і флора повинні бути захищені від експлуатації деревини, дичини та інших природних ресурсів. Його промова «Збереження диких тварин Північної Америки» була основною на щорічних зборах Клубу Буна і Крокетта у Вашингтоні, округ Колумбія, 23 січня 1904 р.²

Сучасна екологічна безпека сформувалася на хвилі екологічного руху 1960–1970-х років. Впливові праці Рейчел Карсон, Лінна Вайта, Гаррета Гардена, Пола Ерліха та Донелли Медоуз акцентували увагу на наслідках людської діяльності для природи та людини. Їхні ідеї спричинили політичні рішення, зокрема створення Агентства з охорони довкілля США (EPA)³, законодавче регулювання чистоти повітря і води, а також скликання першої Конференції ООН з проблем довкілля людини (Стокгольм, 1972) та заснування Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP).

¹ Мальтус Томас: біографія та теорії. Реферат / Osvita.ua. 2011. URL : https://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/25110/

² B&C Member Spotlight – Henry Fairfield Osborn / Boone and Crockett Club. URL : <https://www.boone-crockett.org/bc-member-spotlight-henry-fairfield-osborn>

³ U. S. Environmental Protection Agency / An official website of the United States government. URL : <https://www.epa.gov/>

Починаючи з 1960-х років, науковці та громадські діячі дедалі частіше почали розглядати екологічні проблеми як серйозні загрози для людства та окремих держав. Ці загрози ілюструвалися драматичними прикладами, що підкреслювали терміновість необхідних дій з боку урядів і громадян задля збереження життя та довкілля. Одним із перших яскравих прикладів стала книга Рейчел Карсон «Мовчазна весна» (1962), у якій авторка застерігала, що людське втручання в довкілля може мати руйнівні наслідки, адже ми поступово знищуємо природні системи, що забезпечують саме наше існування. Коли книга вийшла друком, її ефект був схожий на вибух. Ця наукова праця біологині Р. Карсон викликала шалений резонанс у суспільстві, збурила політиків, злякала корпорації та вважається, що вона змінила хід екологічної історії¹.

1968 р. еколог Гаррет Гардин привернув увагу до проблеми спільного користування природними ресурсами, що ще у XIX ст. порушив економіст Вільям Фостер Ллойд. Гардин популяризував ідею «глобальних спільних ресурсів» у статті «Трагедія спільного»² щодо протиріччя між особистими інтересами та суспільним благом, яке полягає у неспроможності великої групи людей ефективно управляти їх спільним ресурсом загального користування.

Цю дискусію продовжила концепція «межі зростання», яку розробила Група Римського клубу – міжнародного об'єднання науковців, підприємців і громадських діячів. 1972 р. за фінансової підтримки Фонду Фольксваген дослідницька група Массачусетського технологічного інституту оприлюднила результати проєкту «Про становище людства», які лягли в основу книги «Межі зростання». Видання розійшлося накладом у 12 мільйонів примірників, перекладене 37 мовами. Книга привернула увагу до проблеми антропогенного впливу на клімат та закликала розглядати екологічні виклики у глобальному масштабі, як динамічно взаємопов'язані процеси.

¹ Мовчазна Весна: пробудження екосвідомості, духу та дії / Екосвідомість. Література. URL : <https://esotera.space/eco/eco-consciousness/silent-spring>

² Плахтій Т. «Трагедія спільного» як системотворча цивілізаційна проблема та способи її подолання. 2013. URL : <https://tarasplakhtiy.wordpress.com/2013/08/31/tragedia-spilnogo/>

У передмові до цієї праці тодішній Генеральний секретар ООН У Тан зазначив, що в людства є приблизно десять років, аби подолати міждержавні суперечки, створити глобальне партнерство, припинити гонку озброєнь, стримати демографічний вибух і надати новий імпульс розвитку. Інакше проблеми наберуть таких масштабів, що стануть неконтрольованими. На початку кубинської ракетної кризи 1962 р. він написав Кеннеді та Хрущову, сказавши, що він впевнений, що ніхто не хотів би, щоб історія запам'ятала її, якби якась історія спільно прискорила кінець людської цивілізації¹.

Ці побоювання лягли в основу Стокгольмської конференції ООН з питань довкілля людини 1972 р., у якій взяли участь представники 113 держав. Одним із натхненників і Генеральним секретарем конференції став канадський дипломат Моріс Ф. Стронг, який зібрав групу експертів під керівництвом Рене Дюбо для підготовки доповіді, що мала вплинути на громадську думку та урядові рішення. Підсумком стало видання книги «Єдина Земля: турбота та збереження маленької планети», де автори вперше відверто підняли питання співвідношення понять «розвиток» та «довкілля», виказавши стурбованість погіршенням екологічної ситуації.

У 1980-х роках ряд науковців і політичних діячів почали прямо пов'язувати довкілля з поняттям безпеки, що заклало підґрунтя для формування концепції екологічної безпеки. 1983 р. у статті «Переосмислення безпеки» американський дослідник Річард Уллман порушив питання зв'язку між зростанням населення, якістю довкілля, глобальним голодом, правами людини та національною безпекою США, закликаючи до демілітаризації міжнародних відносин². Через шість років подібні ідеї висловила Джессіка Т. Метьюз, наголошуючи на загрозах кліматичних змін, парникового ефекту, змін атмосферного складу та проблемах кліматичних біженців.

1987 р. Комісія ООН з довкілля та розвитку під головуванням колишньої прем'єр-міністерки Норвегії Гро Гарлем Брундтланд у

¹ Character Sketches: U Thant by Brian Urquhart. UN News. Global perspective Human stories. URL : <https://news.un.org/en/spotlight/character-sketches-u-thant-brian-urquhart>

² Ullman R.H. Redefining Security. *International Security*. 1983. Vol. 8. P. 129–153.

доповіді «Наше спільне майбутнє» прямо зазначила: екологічний стрес є як причиною, так і наслідком політичної напруженості та збройних конфліктів. Вона також уперше на міжурядовому рівні зауважила, що уповільнення глобального потепління є необхідною умовою для зниження ризику конфліктів¹.

У 1990-х роках аналітики екологічної безпеки почали активно доводити зв'язок між екологічними змінами та збройними конфліктами. Проєкт Університету Торонто на чолі з Томасом Гомер-Діксоном ставив за мету не лише філософські дискусії, а й створення емпіричної бази. Дослідження групи показали, як брак орних земель, лісів, рибних ресурсів і води в країнах, що розвиваються, спричиняє соціальну напругу та насильницькі конфлікти.

1994 р. журналіст Роберт Каплан у статті «Майбутня анархія» відверто закликав розглядати довкілля як центральне питання національної безпеки ХХІ ст. Ці ідеї були підтримані віцепрезидентом США Алом Гором, а уряд США започаткував нову посаду заступника міністра оборони з питань екологічної безпеки. Водночас дедалі більшої уваги почала набирати проблема кліматичних змін. 1988 р. була створена Міжурядова група експертів з питань змін клімату (ІРСС), яка почала регулярно публікувати доповіді про стан клімату та його вплив. 1992 р. 154 держави підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, яка визначила мету стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на рівні, що не загрожує планетарним системам.

Попри ці події, в 1990-х роках кліматична проблематика ще не була пріоритетом у сфері безпеки. Наприклад, 1994 р. Гомер-Діксон вважав, що в розвинених країнах надто велика увага приділяється саме клімату та озоновим дірам замість більш актуальних локальних загроз. Переосмислення безпеки (зокрема і навколишнього середовища) після холодної війни зробив Б. Бузан у однойменній роботі².

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations / Oxford University Press. October 1987. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

² Buzan B. Rethinking Security after the Cold War. *Nordic Journal of International Studies*. March 1997. Vol. 32, no. 1. P. 5–28.

Ситуація змінилася на початку 2000-х років. 2002 р. Національна наукова рада США опублікувала звіт про можливість раптових кліматичних зрушень. 2003 р. Пітер Шварц і Даг Рендалл підготували для Пентагону прогноз щодо наслідків кліматичних змін для національної безпеки США.

У Європі 2004 р. головний науковий радник британського уряду Сер Девід Кінг заявив, що кліматична зміна – найсерйозніша проблема людства, серйозніша за тероризм. А вже 2007 р. уперше в історії Рада Безпеки ООН зібрала спеціальне засідання, присвячене кліматичним загрозам. Того самого року ІРСС та Ал Гор були удостоєні Нобелівської премії миру, що стало визнанням глобальної значущості теми кліматичної безпеки.

Після 2007 р. ряд впливових структур почала оцінювати вплив клімату на безпеку. Найґрунтовніші звіти опублікували Науково-дорадча рада Німеччини, Міжнародна організація International Alert, аналітичний центр CNA Corporation (США) та Центр нової американської безпеки.

На сьогодні концепція кліматичної безпеки суттєво посилила свої позиції у США як на урядовому, так і на громадському рівнях. Її активно розробляють такі аналітичні центри, як Woodrow Wilson Center, CNA Corporation, Center for Climate and Security, American Security Project та International Military Council on Climate and Security¹.

Водночас екологічна тематика поступово входила у сферу безпеки. Війна за воду між Ізраїлем і Йорданією (1967), нафтові кризи 1973 і 1979 років, екологічні злочини у В'єтнамі (використання «Ейджент Оранж») показали, що природні ресурси й довкілля стають чинниками міжнародної безпеки. У відповідь США ухвалили Директиву з охорони довкілля у збройних силах (1973), а міжнародна спільнота – Протокол I до Женевських конвенцій (1977) і Конвенцію про заборону ворожого впливу на довкілля.

¹ Kantemnidis D., Botetzagias I. Understanding the Environmental Security Perceptions of the European Union's Security Actors / Department of the Environment, University of the Aegean. Mytilini, Greece. 2023. № 15 (17). DOI : <https://doi.org/10.3390/su151713027>

Наприкінці 1970-х – початку 1980-х концепція екологічної безпеки почала набувати теоретичного оформлення. Лестер Браун уперше визнав екологічні проблеми загрозами національній безпеці. Річард Уллман і Норман Маєрс поглибили ці ідеї, стверджуючи, що екологічна безпека є фундаментом для всіх інших видів безпеки.

Особливого поштовху галузь отримала після закінчення Холодної війни (1989–1992) та проведення Саміту Землі в Ріо-де-Жанейро (1992). По-перше, США, СРСР та інші держави почали усвідомлювати екологічні наслідки військових програм і шукати шляхи співпраці для ліквідації токсичної спадщини. По-друге, доповідь Комісії Брунтланд «Наше спільне майбутнє» (1987) показала взаємозв'язок між екологічною кризою та загрозами людству.

У США екологічну безпеку офіційно інтегрували в Національну стратегію безпеки (1991), а за президента Клінтона концепція була розширена. Було створено ряд структур: офіс заступника міністра оборони з екологічної безпеки (DUSDES) та посаду спеціального помічника президента з глобальних екологічних питань. Міністр оборони Вільям Перрі у 1996 р. запропонував концепцію превентивної оборони, що охоплювала екологічну безпеку як компонент військової співпраці.

Державний департамент США також визнав важливість екології для національних інтересів. Державний секретар Воррен Крістофер наголосив, що природні чинники можуть загрожувати здоров'ю, добробуту та економіці США, а також впливати на політичну стабільність у світі¹.

На міжнародному рівні формування екологічної безпеки відбувалося через укладення угод, створення міжнародних організацій, запровадження принципів сталого розвитку. Починаючи зі Стокгольмської конференції (1972) та Ріо-саміту (1992), екологічні питання поступово стали частиною порядку денного міжнародної безпеки, зокрема в контексті зміни клімату, деградації ґрунтів, водного дефіциту та охорони біорізноманіття.

¹ Floyd R., Matthew A. R. Environmental Security. Approaches and issues. Published by Routledge. 1st Edition. 2013. P. 3–5.

Отже, сучасна концепція міжнародної екологічної безпеки – це результат багаторічного розвитку і взаємодії екологічних, політичних і безпекових чинників. Вона враховує глобальні ризики, потребує міжнародної координації та спільних зусиль задля запобігання екологічним катастрофам і забезпечення сталого розвитку.

2.2. Міжнародний вимір екологічної безпеки

Знання, отримані в екології, стають основою для оцінки ризиків, з якими стикається сучасний світ. Забруднення річок промисловими відходами, викиди парникових газів, накопичення пластику в океанах – це не просто локальні проблеми, а глобальні виклики, що загрожують здоров'ю людини, стабільності економік і виживанню цілих видів. Екологічна безпека виникає як практична дисципліна, що використовує ці наукові дані для захисту довкілля та суспільства. Вона спрямована на запобігання екологічним катастрофам, мінімізацію шкоди від антропогенної діяльності та створення умов для сталого розвитку. Це охоплює контроль за викидами, охорону природних ресурсів, відновлення екосистем і адаптацію до змін клімату. Екологічна безпека не лише реагує на загрози, а й передбачає їх, спираючись на розуміння природних процесів, відкритих екологією.

Концепція міжнародної екологічної безпеки ґрунтується на обов'язку суб'єктів міжнародного права уникати будь-якої діяльності, яка може завдати шкоди природному балансу екосистем, вплинути на живі та неживі компоненти довкілля. Важливо підкреслити, що такий підхід застосовується незалежно від рівня прояву екологічних загроз – вони можуть мати локальні, національні, регіональні або глобальні наслідки.

Основна ідея міжнародної екологічної безпеки полягає у формуванні універсальної системи захисту довкілля, що об'єднує всі держави світу. Це передбачає відмову від принципу ізоляціонізму у сфері екологічної політики, оскільки загрози навколишньому середовищу не визнають державних кордонів і вимагають спільних зусиль міжнародної спільноти. Тому неприпустимо,

щоб забезпечення екологічної безпеки одних держав відбувалося за рахунок погіршення екологічного стану в інших країнах чи регіонах.

Правові механізми міжнародної екологічної безпеки охоплюють не лише території, які перебувають під юрисдикцією конкретних держав, але й глобальні простори з міжнародним правовим режимом. До таких територій належать відкриті морські акваторії, повітряний простір над відкритим морем, космічний простір та морське дно за межами національної юрисдикції. Так, міжнародне право відіграє важливу роль у запобіганні екологічним загрозам на глобальному рівні¹. Реальність дії міжнародних правових норм щодо екологічної безпеки та значущість проблеми можна побачити в рішеннях міжнародних судів, які відіграють важливу роль у формуванні правових механізмів для її забезпечення. Наприклад, у справі «Габчикова – Надьмарош» (Угорщина проти Словаччини, 1997) Міжнародний Суд ООН розглядав конфлікт щодо будівництва греблі на Дунаї. Суд наголосив на необхідності враховувати екологічні наслідки для водних ресурсів і екосистем, закріпивши принцип сталого розвитку як обов'язковий для держав². Це рішення підкреслило, що дії однієї країни не повинні завдавати шкоди довкіллю іншої, спираючись на екологічні принципи взаємозв'язку екосистем.

Інший приклад – справа «Австралія проти Японії» (2014) у Міжнародному Суді ООН щодо китобійного промислу в Антарктиці: 31 травня 2010 р. Австралія подала позов проти Японії, стверджуючи, що науково-дослідна китобійна програма ЯРПА II, яка здійснюється в Антарктиці, суперечить міжнародним зобов'язанням Японії щодо захисту морських ссавців і морського середовища. Під час оголошення рішення головуючий суддя Петер Томка зазначив, що з моменту запуску програми 2005 р. було знищено 3 600 малих смугачів та певну кількість справжніх смугачів, однак отримані наукові результати залишаються обмеженими.

¹ Краснова Ю. А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 1, вип. 45. С. 146.

² Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia) / Judgment of 25 September 1997. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

«Наявні докази не свідчать про відповідність структури програми та її реалізації заявленим цілям», – йдеться у рішенні Суду. Він дійшов висновку, що спеціальні дозволи на вилов, забій і переробку китів у межах ЯРПА II не мають справжньої наукової мети, як цього вимагає Стаття VIII Міжнародної конвенції з регулювання китобійного промислу¹. Отже, Суд визнав, що Японія порушила міжнародні зобов'язання за Конвенцією про регулювання китобійного промислу, оскільки її діяльність завдавала шкоди морським екосистемам. Це рішення спиралося на екологічні дані про роль китів у підтримці біорізноманіття та кругообігу поживних речовин в океані, демонструючи, як наукові висновки екології стають основою для захисту екологічної безпеки на глобальному рівні.

Ще одним знаковим випадком є справа «Уругвай проти Аргентини» (2010), відома як «Справа про целюлозні заводи на річці Уругвай». Міжнародний Суд ООН розглянув претензії Аргентини щодо забруднення річки Уругвай унаслідок діяльності уругвайських заводів. Суд підкреслив обов'язок держав проводити екологічну оцінку впливу та співпрацювати для запобігання транскордонному забрудненню, спираючись на принципи екології про спільну дію чинників середовища та їхній вплив на водні екосистеми². Ці рішення показують, як екологічна безпека спирається на розуміння взаємозв'язків у природі, відкритих екологією, і перетворює їх на правові та практичні інструменти. Вони зобов'язують держави дотримуватися міжнародних угод, таких як Рамкова конвенція ООН про зміну клімату чи Конвенція про біологічне різноманіття, і сприяють формуванню глобальної відповідальності за стан біосфери. Так, екологія забезпечує теоретичну базу, а екологічна безпека через міжнародне співробітництво та судові механізми втілює ці знання в реальні заходи для захисту планети та її мешканців від сучасних загроз. Усі принципи, що стосуються міжнародного екологічного права, сталого розвитку та одночасного

¹ Міжнародний Суд ООН заборонив Японії вести промисел китів в Антарктиці / Юридична Газета. 2014. 01 квітня. URL : <https://yur-gazeta.com/news/mizhnarodniy-sud-oon-zaboroniv-yaponiyi-vesti-promisel-kitiv-v-antarktici.html>

² Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) / Judgment on 20 April 2010. International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/case/135>

забезпечення економічного зростання регіонів, підтверджуються також у справах між Коста-Рикою та Нікарагуа, а також Попереднє рішення у справі про річку Сілао від 26 червня 2024 р. (щодо ситуації, коли під час ведення своєї діяльності компанія Landec, серед іншого, не виконала зобов'язань дотримуватись нормативних актів, що стосуються захисту навколишнього середовища, зокрема тих, які регулюють спалювання, обробку, зберігання, утилізацію та скидання відходів)¹. Прийняті рішення стали розумними та інноваційними, пославши важливий сигнал усім державам: міжнародне співробітництво є необхідним для збереження довкілля та забезпечення здорової планети для майбутніх поколінь².

2.3. Екологічна безпека в політиці Європейського Союзу

Питання екологічної безпеки почали активно враховуватися в безпековій політиці Європейського Союзу порівняно нещодавно – наприкінці 2000-х років. Саме в цей період на міжнародному рівні зміцніло розуміння, що загрози, пов'язані зі зміною клімату та деградацією довкілля, здатні прямо чи опосередковано впливати на глобальну, регіональну і національну безпеку.

2008 р Європейська Комісія спільно з Високим представником ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки опублікувала перший спеціальний звіт, присвячений взаємозв'язку між глобальною безпекою та зміною клімату. Це стало важливим кроком у визнанні екологічних проблем частиною безпекового порядку денного. Водночас подальший розвиток цієї теми було призупинено через економічну кризу, яка затьмарила екологічні питання на порядок денний ЄС.

¹ Case: 20SMCV01202, Date: 2024-06-26 Tentative Ruling. URL : <https://rulings.law/rulings/judge-michael-e-whitaker/20smcv01202-2024-06-26.html>

² Noschang G. P. A jurisprudência da corte internacional de justiça e a proteção ao meio ambiente: um caminho longo e lento para o reconhecimento dos princípios de direito ambiental internacional. *Revista de Direito Ambiental*. 2024. Vol. 115. P. 197–224. DTR\2024\11807.

Проте Європейський Союз повернувся до проблем екологічної безпеки у своїх стратегічних документах – Глобальній стратегії та Європейському зеленому курсі. Обидва документи позиціонують ЄС як провідного гравця у протидії зміні клімату та інтегрують екологічну проблематику в зовнішню політику та питання безпеки. У цих стратегіях зазначено, що загрози довкіллю можуть призводити до конфліктів, міграційних криз, погіршення економічної стабільності та зростання політичної напруги.

Зміна клімату вже впливає на повсякденне життя європейців і продовжуватиме впливати в осяжному майбутньому. Очікується, що в Європі стане тепліше, в деяких регіонах стане сухіше, а в інших – вологіше. Ці зміни вплинуть не лише на наше здоров'я, а й на екосистеми, від яких ми залежимо. ЄС готується жити з мінливим кліматом за допомогою різноманітних адаптаційних заходів¹.

У червні 2021 р. ЄС ухвалив Європейський кліматичний закон, який установлює цілі Європейської зеленої угоди на законодавчому рівні – що ЄС стане кліматично нейтральним до 2050 р. та скоротить викиди парникових газів на 55 % до 2030 р. порівняно з викидами 1990 р. Він також установлює основу для досягнення цих цілей. Далі, у липні 2021 р. Європейська комісія представила пакет «Придатний до 55» – набір законодавчих пропозицій, спрямованих на скорочення викидів на 55 % до 2030 р. Рада та парламент прийняли відповідні позиції щодо пропозицій влітку 2022 р., а тепер обговорюватимуть угоду щодо остаточних текстів. Ви знайдете оновлену інформацію на веб-сайті Legislative Trains.

Серед багатьох запропонованих змін можна виділити такі: щодо транспорту, конкретні законодавчі пропозиції стосуються скорочення викидів та альтернативних видів палива для авіації, автомобільного та морського транспорту. Наприклад, стандарти викидів CO₂ для нових автомобілів стануть жорсткішими. З 2035 р. всі нові автомобілі та фургони, що продаються в ЄС, повинні мати «нульовий рівень викидів», тобто вони не матимуть двигунів внутрішнього згоряння.

¹ Climate change impacts, risks and adaptation / An official website of the European Union. 2025. 10.03. URL : <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/climate-change-impacts-risks-and-adaptation>.

Щоб зробити енергетичний сектор більш стійким, до 2030 р. принаймні 40 % енергії має надходити з відновлюваних джерел, що є збільшенням порівняно з поточною цільовою величиною в 32 %.

Сфера дії Системи торгівлі викидами ЄС (EU ETS) буде розширена, щоб долучити викиди від морського та авіаційного транспорту на додаток до секторів, які наразі охоплюються (виробництво електроенергії та тепла, енергоємні галузі та авіація в Європі). Загальні викиди в секторах, охоплених системою, мають бути скорочені на 61 % до 2030 р порівняно з рівнями 2005 р. Нові правила будуть спрямовані на вирішення проблем енергетичної бідності, а також поганої ізоляції будівель, на яку припадає 40 % споживаної енергії.

Європейська комісія також запустила Європейський кліматичний пакт, загальноєвропейську ініціативу, яка запрошує людей, громади та організації брати участь у кліматичних діях. Він спрямований на залучення громадськості до переходу до більш зеленої Європи, запрошуючи громадян спілкуватися та ділитися знаннями, дізнаватися про зміну клімату й розробляти та впроваджувати рішення¹.

Європейський парламент, починаючи з резолюції 2018 р. щодо Конференції ООН зі зміни клімату в Катовіце (COP24)², постійно наголошує на важливості впровадження амбітної кліматичної політики.

А напередодні Конференції ООН зі зміни клімату (COP26) він закликав до 2025 р. припинити субсидування викопного палива³, а до 2050 р. G20 зобов'язалася дотримуватися кліматичної нейтральності. Європейський парламент також закликав до міжнародних заходів для захисту екосистем, які зберігають велику

¹ Climate change impacts, risks and adaptation / An official website of the European Union. 2025. 10.03. URL : <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/climate-change-impacts-risks-and-adaptation>

² European Parliament resolution of 25 October 2018 on the 2018 UN Climate Change Conference in Katowice, Poland (COP24) (2018/2598(RSP)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0430_EN.html

³ European Parliament resolution of 21 October 2021 on the 2021 UN Climate Change Conference in Glasgow, UK (COP26) (2021/2667(RSP)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0437_EN.html

кількість вуглецю, таких як торфовища. Він також закликав розвинені країни виконати свою обіцянку надати 100 мільярдів доларів США фінансування боротьби з кліматичними проблемами країнам, що розвиваються, щоб допомогти їм у переході до екологічно чистих технологій.

У червні 2022 року Європарламент ухвалив рішення щодо восьми пропозицій ЄС, що є частиною пакета Fit for 55¹ («придатний до 55»), який був розроблений для реалізації цілей Європейського законодавства про клімат: кліматична нейтральність до 2050 р. та скорочення чистих викидів парникових газів (ПГ) на 55 % до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 року. Він складався з 13 взаємопов'язаних пропозицій щодо перегляду існуючих кліматичних та енергетичних законів ЄС і шести нових законодавчих пропозицій. Усі пропозиції, крім Директиви про оподаткування енергетики, були прийняті Європейським парламентом та Радою ЄС. Пакет спрямований на прискорення скорочення викидів у секторах, які охоплюються системою торгівлі викидами ЄС (ETS) і тих, які охоплюються Регламентом про спільне використання зусиль, а також збільшити абсорбцію вуглецю в секторі землекористування, змін у землекористуванні та лісового господарства².

Європарламент заохочує промислові галузі до подальшого скорочення викидів та інвестування в технології з низьким умістом вуглецю. Він також закликав до розширення заходів, які допомагають тим, кого запропоновані зміни найбільше торкнуться, наприклад, людям з високими транспортними витратами.

Попри ці зусилля, аналітики визнають, що державам-членам ЄС та європейським чиновникам досі складно ефективно включати екологічні загрози у сферу безпеки. В окремих дослідженнях зазначається, що навіть попри певні успіхи в зовнішній політиці, екологічні питання, особливо зміна клімату, ще не стали пріоритетом у сфері безпеки. Основними причинами цього фахівці

¹ Climate change: Parliament to push for faster EU action and energy independence / News European Parliament. 2022. 02.06. URL : <https://www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/briefing/2022-06-06/0/climate-change-parliament-to-push-for-faster-eu-action-and-energy-independence>

² Fit for 55 package: Briefing 25-07-2024 / European Parliament. URL : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)733513](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)733513)

називають брак ресурсів, інституційні обмеження, а також концептуальну плутанину – відсутність єдиного бачення, як саме інтегрувати екологічну безпеку в загальний безпековий простір ЄС. Крім того, дії Європейського Союзу у цій сфері стикаються з рядом нормативних, правових та процедурних викликів.

Аналіз сучасного стану екологічної безпеки в європейському безпековому порядку денному дає змогу виділити кілька ключових тенденцій.

По-перше, попри наявність значної політичної волі, питання екологічної безпеки фактично не виходять за межі рівня Європейської комісії та Європейського парламенту. Наявні організації, які отримують директиви від цих інституцій, – такі як Європейська служба зовнішніх справ, Європейське оборонне агентство, Європейський коледж безпеки та оборони, Європейський інститут досліджень безпеки та міністерства оборони держав-членів – стикаються з труднощами в перетворенні політичних рішень на системні дії. Хоча з 2008 р. екологічний аспект долучався до європейської безпекової стратегії в різних формах, а нещодавно ухвалена «Дорожня карта щодо змін клімату і оборони» стала важливим кроком у цьому напрямі, однак механізми імплементації залишаються неефективними.

По-друге, думки фахівців середньої та вищої управлінської ланки істотно різняться між організаціями. Кожна з них реалізує заходи, виходячи з власних екологічних пріоритетів. Це призводить до формування неузгодженої спільноти фахівців, де кожна структура акцентує увагу на своїх напрямках. Наприклад, одні організації надають перевагу питанням космічної безпеки, тоді як інші одночасно розвивають великі мережі співпраці у сфері кліматичної безпеки.

По-третє, різні мандати та завдання організацій значно обмежують їх можливості та гнучкість у реагуванні на екологічні виклики. Дослідження підтверджують, що структура повноважень організацій у ЄС часто призводить до розривів у реалізації політики екологічної безпеки. Так, питання кліматичної дипломатії є пріоритетом однієї структури, тоді як в іншій це лише елемент аналітичної роботи або навчальних програм. Це створює труднощі в погодженні спільних дій та обміні досвідом.

По-четверте, ініціатива в сфері «зелених» програм у безпековому секторі зазвичай виходить від цивільних службовців, які намагаються зрозуміти політичні установки, спираючись на наявний досвід, після чого до виконання долучаються військові структури. У межах брюссельського середовища фахівці з різних організацій знайомі між собою, спільно формують бачення екологічної безпеки, але ці дії залишаються неформальними й фрагментарними. Бракує координаційного центру або механізму, який би давав змогу оцінювати ефективність проєктів та уникати дублювання зусиль.

Дослідження показують, що збройні сили окремих держав готові брати участь у «зелених» ініціативах, але ці дії реалізуються переважно на національному рівні, без координації на рівні ЄС. Військові співпрацюють у традиційних питаннях оборони, проте екологічні ініціативи та заходи з адаптації до змін клімату залишаються поза сферою їх спільної відповідальності. Це свідчить про необхідність створення організованої мережі професіоналів, як цивільних, так і військових, під егідою спеціалізованого органу з питань екологічної безпеки¹.

Як зазначив Суд Європейського Союзу в Рішенні (Велика палата) від 12 листопада 2019 року по справі «Європейська комісія проти Ірландії» щодо невиконання зобов'язань, передбачених Директивою Ради № 85/337/ЄЕС від 27 червня 1985 року про оцінку впливу деяких державних і приватних проєктів на навколишнє середовище, «мета захисту навколишнього середовища становить одну з основних цілей Європейського Союзу і є як фундаментальною, так і міждисциплінарною за своєю природою» (п. 115).

Оцінка впливу на навколишнє середовище, що передбачена Директивою 85/337, є одним із фундаментальних механізмів захисту навколишнього середовища, оскільки вона дає змогу запобігати забрудненню або шкідливим діям у джерелі, а не намагатися згодом усунути їхні наслідки (п. 117)².

¹ Kantemnidis D., Botetzagias I. Understanding the Environmental Security Perceptions of the European Union's Security Actors. Department of the Environment, University of the Aegean. *Mytilini, Greece*. 2023. No. 15 (17). DOI : <https://doi.org/10.3390/su151713027>

² Директива Ради ЄС 85/337/ЄЕС від 27 червня 1985 р. про оцінку впливу деяких державних і приватних проєктів на навколишнє середовище. URL : https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=52751

На основі аналізу цього рішення Суду Європейського Союзу можна сформулювати висновки щодо пріоритетності захисту довкілля в політиці ЄС: Суд підкреслив, що захист навколишнього середовища є однією з основних цілей Європейського Союзу, маючи фундаментальний і міждисциплінарний характер. Це вказує на те, що екологічні питання мають пріоритетне значення у правовій системі ЄС і повинні враховуватися у всіх сферах діяльності, що стосуються як державних, так і приватних ініціатив. А невиконання відповідних зобов'язань, як у випадку з Ірландією, розглядається як порушення європейського законодавства, що може призводити до юридичних наслідків, охоплюючи судові позови з боку Європейської комісії.

Також Суд акцентує на важливості превентивних заходів у сфері екологічного права. Запобігання забрудненню та шкідливим впливам на довкілля на початкових етапах проєктів є більш ефективним і менш витратним, ніж усунення екологічних наслідків у майбутньому, що підкреслює стратегічну роль оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) у забезпеченні сталого розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Яке значення для формування екологічної свідомості мало видання книги Рейчел Карсон «Мовчазна весна» (1962)?
2. У чому полягає сутність ідеї «трагедії спільного», запропонованої Гарретом Гардином 1968 р.?
3. Які ключові висновки були зроблені в дослідженні «Межі зростання» Групи Римського клубу (1972)?
4. Які події та документи 1970–1980-х років започаткували концепцію екологічної безпеки?
5. Як Стокгольмська конференція ООН (1972) вплинула на формування міжнародної екологічної політики?
6. Яку роль відіграла доповідь Комісії Брундтланд «Наше спільне майбутнє» (1987) для розуміння зв'язку між екологією та безпекою?

7. Коли і чому екологічні загрози почали долучати до безпечових стратегій провідних країн світу?

8. Яке значення для міжнародного права мали справи «Японія щодо китобійного промислу» та «Уругвай проти Аргентини»?

9. Які міжнародні території охоплюються правовим режимом екологічної безпеки за сучасним міжнародним правом?

10. Які основні документи та ініціативи Європейського Союзу визначили інтеграцію екологічних питань у зовнішню політику та безпеку ЄС?

Тестові завдання

1. Яка подія вперше на глобальному рівні порушила питання взаємозв'язку між розвитком і довкіллям:

- а) Саміт Землі в Ріо-де-Жанейро;
- б) Конференція ООН з довкілля людини у Стокгольмі;
- в) Паризька кліматична угода;
- г) Розробка концепції «межі зростання».

☒ Правильна відповідь: б).

2. Який термін популяризував Гаррет Гардин для опису проблеми надмірного використання спільних ресурсів:

- а) «Глобальні загрози»;
- б) «Трагедія спільного»;
- в) «Межі зростання»;
- г) «Кліматична безпека».

☒ Правильна відповідь: б).

3. Хто був автором доповіді «Наше спільне майбутнє», яка стала основою сучасного розуміння сталого розвитку:

- а) Моріс Ф. Стронг;
- б) Гро Гарлем Брундтланд;
- в) Рейчел Карсон;
- г) Лестер Браун.

☒ Правильна відповідь: б).

4. Яке з наведених визначень найточніше відображає зміст сучасної концепції міжнародної екологічної безпеки:

- а) захист природних ресурсів всередині держав;
- б) запобігання транскордонним екологічним злочинам;
- в) глобальна координація з метою запобігання екологічним катастрофам і забезпечення сталого розвитку;
- г) контроль військових екологічних програм.

☒ Правильна відповідь: в).

5. Яка справа стала прикладом застосування міжнародного права для захисту морських екосистем:

- а) «Справа про целюлозні заводи на річці Уругвай»;
- б) «Японія проти Австралії» (щодо китобійного промислу);
- в) «Справа про нафтову кризу»;
- г) «Агент Оранж».

☒ Правильна відповідь: б).

6. Який документ 1977 р. встановив заборону на ворожий вплив на довкілля під час збройних конфліктів:

- а) Протокол I до Женевських конвенцій;
- б) Хартія Землі;
- в) Конвенція про біорізноманіття;
- г) Паризька кліматична угода.

☒ Правильна відповідь: а).

7. Хто з учених уперше визнав екологічні проблеми загрозою національній безпеці:

- а) Лестер Браун;
- б) Річард Уллман;
- в) Моріс Ф. Стронг;
- г) Сер Девід Кінг.

☒ Правильна відповідь: а).

8. Який міжнародний захід 1992 р. став важливим кроком для екологічної безпеки після завершення Холодної війни:

- а) Паризька кліматична конференція;
- б) Ріо-саміт;
- в) Конвенція про регулювання китобійного промислу;
- г) Протокол Кіото.

☒ Правильна відповідь: б).

9. Яка організація 2007 р. вперше провела спеціальне засідання, присвячене кліматичним загрозам:

- а) Рада Безпеки ООН;
- б) Європейська Комісія;
- в) Woodrow Wilson Center;
- г) Greenpeace.

☒ Правильна відповідь: а).

10. Яке з наведених тверджень є основною вимогою міжнародної екологічної безпеки:

- а) пріоритет національних екологічних програм;
- б) спільні міжнародні зусилля без шкоди для інших країн;
- в) передача екологічних повноважень військовим;
- г) локалізація екологічних проблем у межах національних кордонів.

☒ Правильна відповідь: б).

ТЕМА 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

3.1. Юридичні засади забезпечення права на безпечне навколишнє середовище.

3.2. Міжнародне екологічне право.

3.3. Поняття міжнародної екологічної безпеки.

3.1. Юридичні засади забезпечення права на безпечне навколишнє середовище

Відповідно до ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля. Така інформація ніким не може бути засекречена¹. Поняттю «довкілля» кореспондує більш уживаний в екологічному законодавстві термін «навколишнє природне середовище»². Право на безпечне навколишнє середовище полягає в життєво важливій для людини потребі користуватися неспотвореним (незабрудненим, не зміненим поза межі природного балансу) навколишнім середовищем. З огляду на постійно зростаючу екологічну загрозу, чинники, пов'язані із забезпеченням екологічної безпеки та рівноваги, є необхідними умовами життя людини та її права на життя. Право на сприятливе довкілля вважається одним із ключових прав людини, однак його визнання та юридичне закріплення відбулося переважно на рівні окремих галузей. Через це Україна приєдналася до понад 40 міжнародних природоохоронних конвенцій, які мають як глобальне, так і регіональне значення, демонструючи свою відданість не лише захисту навколишнього середовища та забезпеченню

¹ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Х. : Право, 2011. С. 381.

цього права для своїх громадян, а й підтримці міжнародної екологічної безпеки в умовах глобальних викликів¹. У зв'язку з Чорнобильською катастрофою наприкінці 80-х років ХХ ст. у науковий обіг було введено поняття «екологічна безпека» та «екологічні права людини» і запропоновано розглядати екологічну безпеку як складову національної та міжнародної безпеки, а екологічні права людини як 3-тє покоління прав людини, які визначають зміст і мету екологічної безпеки².

Але саме проголошення права на безпечне навколишнє середовище вже викликає тривогу: коли 1972 р. у Стокгольмі на Конференції ООН по навколишньому середовищу була прийнята Декларація по навколишньому середовищу, у її 1-му Принципі, говорилося, що людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне і процвітаюче життя. Тобто акцент з гідного і процвітаючого життя переміщається просто на життя (на безпечне для життя і здоров'я довкілля). Це стосується не тільки України: у своїй Конституції вона лише закріпила загальну тенденцію.

Безпечним є довкілля, яке негативно прямо чи опосередковано не впливає на життя та здоров'я людей. Більш конкретизоване визначення цієї дефініції пов'язане з критеріями безпечності довкілля для життя і здоров'я людини. Такими критеріями є встановлені в законодавчому порядку екологічні вимоги. До них, зокрема, належать нормативи, які регулюють гранично допустимі викиди та скиди в навколишнє середовище забруднювальних хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних чинників (ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). А відповідно до ст. 50 зазначеного Закону, екологічна безпека – є такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення

¹ Судовий захист природного довкілля та екологічних прав : Міжнародний судовий форум, м. Київ, 7 листопада 2019 року : збірник матеріалів. К., 2019. С. 7.

² Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. К. : Академ періодика, 2014. С. 347.

небезпеки для здоров'я людей¹. Отже, вітчизняним законодавцем екологічна безпека визначається як стан. Також зазначена категорія розуміється як сукупність дій та комплекс відповідних заходів, процесів, які забезпечують екологічний баланс, до якого людина може адаптуватися фізично, без збитків (політичних, соціально-економічних)². Крім того, екологічна безпека розглядається як наукова категорія.

Проте саме по собі міжнародне екологічне право не лише регулює, а й створює передумови для ширшої концепції – міжнародної екологічної безпеки. Якщо право фокусується на встановленні правил і відповідальності, то екологічна безпека акцентує на практичному захисті людства й біосфери від глобальних екологічних ризиків. Цей перехід ілюструється рішеннями міжнародних організацій, які пов'язують правові норми з безпековими заходами. Наприклад, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 66/288 від 27 липня 2012 р. «Майбутнє, якого ми прагнемо» (прийнята на конференції Ріо+20) підкреслює, що екологічна стійкість є невід'ємною частиною глобальної безпеки та сталого розвитку. Аналогічно, Паризька угода, ухвалена в контексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, спрямована на обмеження глобального потепління до 1,5 °C, що прямо пов'язано із запобіганням кліматичним катастрофам як загрозам безпеці. Вона є юридично обов'язковим міжнародним договором про зміну клімату, прийнятим 196 сторонами на Конференції ООН зі зміни клімату (COP21) в Парижі, Франція, 12 грудня 2015 р.³ (набула чинності 4 листопада 2016 р.).

Її основна мета полягає в тому, щоб утримати підвищення глобальної середньої температури значно нижче 2 °C і продовжувати зусилля, щоб обмежити підвищення температури до 1,5 °C. Проте в останні роки світові лідери наголосили на необхідності обмежити глобальне потепління до 1,5 °C до кінця цього століття. Це пов'язано з тим, що Міжурядова група експертів зі зміни клімату ООН дійшла висновку, що перевищення порогу в 1,5 °C

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

² Хилько М. І. Екологічна безпека України : навчальний посібник. К., 2017. С. 22.

³ COP 21. 30 Nov. – 11 Dec. 2015 / UN Climate Change. URL : <https://unfccc.int/event/cop-21>

загрожує настанням набагато більш серйозних наслідків зміни клімату, охоплюючи більш часті та сильні посухи, хвилі спеки та опади. Щоб обмежити глобальне потепління до 1,5 °C, викиди парникових газів повинні досягти максимуму не пізніше 2025 р. та знизитися на 43 % до 2030 р.

Паризька угода є віхою в багатосторонньому процесі зміни клімату, оскільки вперше об'єднала майже всі держави для боротьби зі зміною клімату та адаптації до її наслідків. Реалізація Паризької угоди вимагає економічних і соціальних перетворень, заснованих на найкращих наявних наукових даних. Угода діє на основі п'ятирічного циклу все більш амбітних кліматичних дій, які здійснюються державами. З 2020 р. країни подають свої національні плани дій щодо клімату, відомі як національно визначені внески (NDC). Кожен наступний NDC має відображати все більший рівень амбіцій порівняно з попередньою версією.

У своїх NDC держави повідомляють про дії, які вони вживатимуть для скорочення викидів парникових газів, щоб досягти цілей Паризької угоди. Країни також повідомляють про заходи для підвищення стійкості до наслідків зміни клімату. Завдяки Паризькій угоді держави створили розширену систему прозорості (ETF). Відповідно до ETF, починаючи з 2024 р., країни звітують про вжиті дії та прогрес у пом'якшенні наслідків зміни клімату, заходи з адаптації та надану або отриману підтримку. Вона також передбачає міжнародні процедури розгляду поданих звітів.

Інформація, зібрана через ETF, буде долучена в Глобальний аналіз, який оцінюватиме колективний прогрес у досягненні довгострокових кліматичних цілей. Це призведе до рекомендацій для країн щодо встановлення більш амбітних планів у наступному раунді.

Незважаючи на те, що для досягнення цілей Паризької угоди потрібно суттєво активізувати дії щодо зміни клімату, роки, що минули з моменту набрання нею чинності, вже дали поштовх до рішень, все більше держав, регіонів, міст і компаній встановлюють цілі вуглецевої нейтральності. Технологічні рішення з нульовим викидом вуглецю стають конкурентоспроможними в усіх секторах економіки, на які припадає 25 % викидів. Ця тенденція найбільш помітна в енергетичному та транспортному секторах і

створила багато нових можливостей для бізнесу. А до 2030 р. технології з нульовим викидом вуглецю можуть бути конкурентоспроможними в секторах, на які припадає понад 70 % світових викидів¹.

Так, міжнародне екологічне право через свої принципи і норми трансформується в інструмент забезпечення міжнародної екологічної безпеки. Ця безпека охоплює не лише дотримання юридичних зобов'язань, а й скоординовані дії держав для протидії транскордонним екологічним викликам, захисту біосфери та гарантування стабільності для майбутніх поколінь. Це є тим більш важливим, що екологічні проблеми мають транскордонний характер. Забруднення повітря, водних ресурсів, радіоактивне зараження, викиди парникових газів, знищення біорізноманіття – це явища, які не визнають державних кордонів. Навіть якщо якась країна запровадить жорсткі екологічні стандарти, вона не може гарантувати безпечне навколишнє середовище, якщо сусідні держави продовжуватимуть екологічно небезпечну діяльність. Тому національне нормативне регулювання саме по собі є недостатнім для ефективного захисту довкілля. Відповідно, необхідним є співробітництво між державами, що здійснюється через міжнародно-правові механізми. Саме це обґрунтовує перехід до наступного підрозділу – «Міжнародне екологічне право», яке формує загальні принципи та зобов'язання держав у сфері охорони навколишнього середовища.

3.2. Міжнародне екологічне право

У сучасній доктрині міжнародного права все більше визнання отримує термін «екологічне право» в найширшому його розумінні. Останнє означає, що поняття «екологія» потрібно розглядати не тільки як розділ біологічної науки, що вивчає відносини живих організмів і утворюваних ними співтовариств між собою та навколишнім середовищем, тобто у вузькому значенні, а й як

¹ The Paris Agreement. What is the Paris Agreement? / UN Climate Change. URL : <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>

соціальна категорія, що означає постійну взаємодію людства з оточуючим його матеріальним світом природи. *Міжнародне екологічне право – це галузь сучасного міжнародного права, що складається з норм та інститутів, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права у сфері їх взаємодії з навколишнім природним середовищем.*

Міжнародне екологічне право – одна з найновіших галузей міжнародного права. Його поява була обумовлена науково-технічною революцією та її шкідливою побічною дією на оточуюче людину середовище. Нині можна виділити три основні напрями міжнародно-правового регулювання в цій сфері міжнародних відносин: 1) обмеження шкідливої антропогенної дії на оточуюче середовище; 2) забезпечення сталого розвитку людства через установа раціонального режиму природокористування; 3) міжнародна екологічна співпраця¹.

Міжнародне екологічне право є основою для регулювання відносин між державами у сфері охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Воно складається з принципів і норм, закріплених у міжнародних договорах, звичаях, судових рішеннях, доктринах, резолюціях міжнародних організацій, як-от ООН. Наприклад, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992) та Конвенція про біологічне різноманіття (1992) встановлюють юридичні зобов'язання держав щодо зменшення викидів парникових газів і збереження екосистем. Ці правові інструменти спрямовані на попередження екологічних загроз, які мають транскордонний характер, таких як забруднення повітря, деградація земель чи виснаження озонового шару. Шкідливий вплив життєдіяльності людини на оточуюче середовище розрізняється як за фізичною природою (хімічне забруднення, радіаційне забруднення, електромагнітні порушення тощо), так і за об'єктом дії (грунт і водоймища, морське середовище, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ, космос).

Дія норм, що регулюють раціональне використання природних ресурсів, повинна бути спрямована на запобігання шкідливих наслідків їх експлуатації і, за можливості, на збереження самих

¹ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 472.

ресурсів, що повинно забезпечити сталий розвиток (*sustainable development*) людської цивілізації.

Науково-технічна революція зробила наш світ єдиним і взаємопов'язаним. Тому екологічні проблеми однієї держави або регіону не обмежуються відповідними кордонами. Глобальні завдання раціонального використання природних ресурсів, науково-технічних програм, інформаційного, торгового обміну, екологічного стану й безпеки потребують спільної та узгодженої діяльності багатьох держав. Глобалізація набуває універсального характеру, відображаючи наростаючу взаємозалежність держав у вирішенні загальних завдань¹. Як уже неодноразово зазначалось, вирішення питань екологічної безпеки в рамках окремо взятої держави може мати тільки обмежений ефект. Як наслідок, держави поставлені перед необхідністю співпрацювати задля досягнення стану більш-менш стабільної екологічної рівноваги. Більше того, це є їхнім обов'язком: у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН зазначено, що держави зобов'язані, незалежно від відмінностей в їх політичних, економічних і соціальних системах, співпрацювати одна з одною в різних сферах міжнародних відносин з метою підтримання міжнародного миру та безпеки і сприяння міжнародній економічній стабільності й прогресу, загальному добробуту народів і міжнародного співробітництва, вільного від дискримінації, заснованої на таких відмінностях².

Предметом міжнародного екологічного права є оточуюче людину природне середовище як комплексне матеріальне благо, що забезпечує створення на його основі похідних матеріальних і нематеріальних благ, нормальну життєдіяльність нинішнього і прийдешніх поколінь. Водночас треба звернути увагу, що екологія вивчає природні процеси та їхню динаміку, тоді як міжнародне екологічне право регулює людську діяльність для захисту довкілля на глобальному рівні. Перше – це наука про природу,

¹ Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. С. 3.

² Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24.10.1970. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text

друге – правова система, створена для її збереження. Їхні предмети перетинаються в темі довкілля, але відрізняються за природою, методами та цілями.

Усі компоненти навколишнього середовища перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності та представляють єдину систему. Разом з тим серед них виділяються такі, що мають особливе значення в питаннях життєдіяльності окремих держав і людства загалом. До них насамперед належать: материкові екосистеми, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, Світовий океан, навколоземний космічний простір. Зазначені компоненти містять основні природні ресурси, необхідні для людини.

Частина цих ресурсів перебуває під суверенітетом та юрисдикцією відповідних держав, інша частина є надбанням усього людства й перебуває в спільному користуванні міжнародного співтовариства (Антарктика, морське дно за межами національної юрисдикції, відкрите море, космічний простір, охоплюючи небесні тіла). У першому випадку в визначенні правового режиму використання і збереження ресурсів вирішальне значення мають норми внутрішньодержавного права, на формування яких, звичайно, впливає міжнародне право. У другому випадку пріоритет належить нормам міжнародного права універсального і регіонального характеру, згідно з якими на ресурси, що перебувають у спільному користуванні, не поширюється суверенітет жодної держави, і вони не підлягають національному привласненню. Усі суб'єкти міжнародного права на основі принципу рівності володіють свободою доступу до них і можуть використовувати їх з урахуванням інтересів інших членів міжнародного співтовариства, а також норм міжнародного екологічного права.

Об'єктом міжнародного екологічного права є міждержавні й інші міжнародні відносини, пов'язані з природокористуванням, охороною навколишнього середовища, збереженням унікальних утворень природи, штучним відновленням сприятливого стану природного середовища, захистом від несприятливої дії стихії тощо, тобто весь комплекс відносин у сфері взаємодії міжнародного співтовариства з навколишнім природним середовищем¹.

¹ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 481–488.

3.3. Поняття міжнародної екологічної безпеки

Міжнародне екологічне право формує правову основу для регулювання взаємодії людства з навколишнім середовищем на глобальному рівні. Його норми встановлюють зобов'язання держав щодо зменшення забруднення, раціонального використання природних ресурсів і підтримки стійкості екосистем. Такий правовий фундамент безпосередньо пов'язаний із поняттям екологічної безпеки, адже мета міжнародного екологічного права – не лише врегулювати відносини між державами у сфері природокористування, а й гарантувати безпечне середовище для життя їх громадян. Екологічна безпека зі свого боку є ширшою концепцією, яка охоплює стан захищеності людини, суспільства та природи від негативних впливів – як природних, так і антропогенних. Якщо міжнародне екологічне право створює інструменти й механізми (наприклад, через договори чи санкції), то екологічна безпека є кінцевою метою цих зусиль, забезпечуючи стабільність біосфери та гармонійний розвиток у глобальному масштабі. Так, від правового регулювання ми переходимо до практичного результату – створення умов, де екологічні загрози мінімізуються, а баланс між діяльністю людини та природою підтримується на міжнародному рівні.

Екологічна безпека – це рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, навколишнього середовища та держави від реальних або потенційних загроз, які виникають унаслідок впливу антропогенних (людської діяльності) чи природних чинників. Вона забезпечує баланс між потребами суспільства та можливостями природи, запобігаючи негативному впливу на довкілля та здоров'я населення. Міжнародна екологічна безпека безпосередньо пов'язана з необхідністю підтримки на міжнародному рівні глобального природно-ресурсного потенціалу та необхідної якості навколишнього середовища¹.

¹ Головач А. Й. Глобальний рівень міжнародної екологічної безпеки в сучасному міжнародному праві навколишнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. С. 229.

Система екологічної безпеки кожної країни складається з комплексу державних заходів, до яких належать правові, економічні, технічні, гуманітарні та медичні інструменти. Ці заходи спрямовані на підтримання стабільності екосистем, мінімізацію антропогенного та природного навантаження на довкілля, розроблення механізмів оздоровлення природного середовища, запобігання його деградації та збереження здоров'я людей. Ефективність такої системи залежить не лише від кількості та якості природних ресурсів, але й від геополітичних умов та особливостей розвитку держави.

Формування політики екологічної безпеки та покращення стану навколишнього середовища повинні базуватися на результатах міждисциплінарних наукових досліджень, які вивчають складні взаємозв'язки між природними та соціальними процесами. Комплексний підхід до вирішення екологічних проблем передбачає не лише збереження і захист природного середовища, але й врахування соціально-економічних аспектів розвитку суспільства.

Сьогодні питання безпеки населення кожної окремої держави, а також усієї людської цивілізації загалом, є одним із найважливіших показників соціального розвитку. Принцип рівної екологічної безпеки для кожної людини та держави ґрунтується на тому, що досягнення високого рівня захищеності не може відбуватися за рахунок обмеження екологічних прав інших груп населення як усередині країни, так і за її межами.

Глобальний взаємозв'язок соціальних, природних явищ і процесів не дає переваги жодній нації, державі чи групі людей у розв'язанні екологічних проблем за рахунок інших. Це означає, що екологічні виклики мають розглядатися крізь призму глобальної солідарності та співпраці, адже лише спільними зусиллями можна забезпечити сталий розвиток планети.

Екологічну безпеку можна аналізувати на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному та навіть на умовно точковому рівні, що охоплює окремі адміністративні одиниці держав. Фактично, екологічна безпека характеризує стан екосистем різного ієрархічного рангу – від невеликих біогеоценозів (таких

як агроценози¹ або урбоценози²) до всієї біосфери Землі. Кожен із цих рівнів потребує спеціального підходу до управління природними ресурсами та контролю за екологічними ризиками, що дає змогу забезпечувати стале існування як окремих екосистем, так і планети загалом³.

Екологія та безпека є взаємопов'язаними поняттями, які відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Екологія, як наука про взаємодію живих організмів із навколишнім середовищем, досліджує структуру та функціонування екосистем, а також вплив природних і антропогенних чинників на природні процеси. Зі свого боку безпека стосується захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від потенційних загроз, охоплюючи екологічні ризики.

Погіршення екологічних умов, таких як забруднення повітря, води, ґрунтів, а також зміна клімату та виснаження природних ресурсів, є серйозними загрозами сучасному світу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку понад 7 мільйонів людей передчасно помирають через забруднення повітря. Крім того, деградація екосистем знижує біорізноманіття, що також впливає на стійкість природних і соціальних систем.

Особливе місце серед загроз займають військові конфлікти, які завдають руйнівних наслідків довкіллю та ставлять під загрозу міжнародну екологічну безпеку. Так, активна фаза російсько-українського міжнародного збройного конфлікту, що розпочалася 2022 р., створив масштабні екологічні проблеми. Постійні обстріли, руйнування інфраструктури, пожежі внаслідок ударів по нафтобазах, заводах і хімічних об'єктах призводять до забруднення повітря та води, а також завдають непоправної шкоди ґрунтам.

¹ Сільські угруповання або агроценози характеризується невеликими залишками диких рослин і тварин, значними ділянками культурних сільськогосподарських рослин, великою кількістю домашніх тварин.

² Міські і промислові ценози або урбаносцензи характеризуються великим скупченням людей, порівняно невеликою площею штучно насаджених рослин, бідністю фауни, забрудненням навколишнього середовища, викидами промисловості й транспорту, шумом.

³ Екологічна безпека / Енциклопедія Сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-18670>

Крім того, значна кількість боєприпасів, що залишаються в ґрунті після бойових дій, створюють довгострокові загрози для сільського господарства та здоров'я населення. Руйнація об'єктів критичної інфраструктури, таких як водоочисні станції, також створює ризики поширення інфекційних захворювань. Згідно з даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на 2023 р. було зафіксовано понад 2 тисячі екологічних злочинів, пов'язаних із бойовими діями.

Екологічна безпека в умовах збройного конфлікту передбачає захист довкілля від наслідків бойових дій та запобігання подальшій деградації природних ресурсів. У таких ситуаціях міжнародне співтовариство відіграє важливу роль, сприяючи відновленню постраждалих територій та впровадженню механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини.

Вивчення міжнародної екологічної безпеки дає змогу зрозуміти глобальні виклики, пов'язані із захистом довкілля, та ознайомитися з міжнародними механізмами співпраці в цій сфері. Особливого значення набувають міжнародні угоди, такі як Паризька кліматична угода, Кіотський протокол (1997), а також діяльність організацій, як-от Програма ООН з навколишнього середовища (United Nations Environment Programme – UNEP)¹.

Екологічна безпека є невід'ємною складовою стратегії сталого розвитку, яка спрямована на захист довкілля, збереження природних ресурсів та забезпечення гідних умов життя для нинішніх і майбутніх поколінь. В умовах сучасних екологічних та політичних викликів інтеграція екологічної безпеки до національних та міжнародних політик є важливим кроком на шляху до глобальної стабільності.

Екологічна безпека розкривається в трьох сенсах, що об'єднуються ідеєю збереження людини:

- 1) забезпечення гарантії запобігання екологічно значущих катастроф і аварій у результаті сукупності певних дій;
- 2) ступінь відповідності існуючих або передбачуваних екологічних умов завданням збереження здоров'я населення;

¹ United Nations Environment Programme. URL : <https://www.unep.org/>

3) комплекс станів, явищ і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі на тому рівні, до якого без значних втрат може адаптуватися людство.

Як бачимо, йдеться не про якийсь ідеальний (або хоча б сприятливий) стан, а про настільки прийнятний, який ще дає змогу людині адаптуватися до нього, тобто, фактично, це таке навколишнє середовище, в якому ми можемо вижити.

За загальним правилом, безпека розуміється як стан відповідної системи, за якого забезпечується її стійкість під час впливу різних загроз, а також гарантується її розвиток і здатність до самозбереження і природного відтворення¹. Термін «безпека» розуміють як стан, за якого не загрожує небезпека, є захист від небезпеки, збереженість, надійність. Із вищезазначеного може випливати, що екологічна безпека – це стан захищеності природного середовища й життєво важливих інтересів людини від негативного впливу природного і техногенного характеру, їх наслідків та здатність до самозбереження й природного відтворення.

Але, якщо розглядати міжнародну екологічну безпеку як стан, треба визнати, що це є фікцією² з двох причин. По-перше, з урахуванням все більш стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, виснаження природних ресурсів та забруднення всіх природних сфер екологічна ситуація у світі перманентно погіршується. Дійсно, були моменти деякого поліпшення ситуації, як, наприклад, у зв'язку з впливом COVID-19 та карантинних обмежень на економіку 2020–2021 рр., які, скоріш, є вповільненням і являють собою винятки, що підтверджує загальне правило: призупинити поступальне погіршення екологічного стану можливо лише за умов екстраординарних подій або злагоджених дій усіх держав.

Безпечного стабільного стану навколишнього природного середовища в наш час не існує. Невизнання цього свідомо порушує закон вилученого третього формальної логіки, згідно з яким

¹ National Audubon Society. URL : <https://www.audubon.org/>

² У філософії поняття «фікція» розглядається як створена в свідомості логічна або уявна конструкція, яка не має відповідності в реальності. Правові фікції усувають невизначеність у правових відносинах, вносять чіткість і стабільність у правове регулювання і можуть використовуватися в цілях тлумачення складної правової ситуації.

з двох протилежних суджень одне є хибним, друге істинним, третього не дано: безпечний стан або є – або ні, якщо всі перелічені загрози дійсно існують і ситуація погіршується, треба визнати відсутність безпечного екологічного стану. Інакше в поняття закладається логічна похибка, а в оцінці ситуації – помилки, що тягнуть за собою некоректні політичні рішення.

Політична діяльність на будь-якому рівні чи масштабі завжди бере початок із прийняття політичного рішення. Проте спрощеність і неефективність таких рішень часто спричиняють конфлікти в політичній системі, зокрема між: реальними обставинами політичного процесу та сучасними методами прийняття й виконання рішень; заявленими мотивами участі в політиці й справжніми цінностями партійно-політичних еліт; офіційно оголошеними цілями політичних ініціатив і їхніми реальними наслідками; новітніми підходами до прийняття рішень, особистісно-професійним зростанням політиків, створенням політичних команд і тими практичними технологіями, які фактично використовуються в політичній практиці.

Політичним є будь-яке підготовлене до реалізації рішення, що стосується інтересів суб'єктів політичного процесу. Прийняття політичного рішення є перетворенням політичної влади в управління соціальними процесами; політичних вимог різних груп громадян у прийнятні для всього суспільства інструменти регулювання соціальних відносин¹.

Деякі міжнародні рішення і резолюції в галузі охорони довкілля й надалі залишаються недосконалими для мети стимулювання процесів екологізації економіки. Існують розбіжності між проголошеними принципами і реальною практикою, що зумовлює спочатку виникнення екологічних проблем, а потім запізніле усвідомлення їх руйнівних наслідків².

Ці суперечності в політичній системі особливо помітні у сфері екологічної політики, де прийняті рішення часто не

¹ Рябцев Г. Політичні рішення: сутність і класифікація. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 3. С. 24–26.

² Бохан А. В. Екологічна дипломатія: науково-концептуальний вимір. *Ефективна економіка*. 2022. № 3. DOI 10.32702/2307-2105-2022.3.1

враховують довгострокових наслідків для довкілля та суспільства, що призводить до поглиблення екологічних проблем. Саме тому виникає потреба у глибшому аналізі того, як політичні рішення впливають на екологічну безпеку, і які цілі вони мають переслідувати для забезпечення сталого розвитку.

По-друге, категорія «стан», хоча й виглядає як дещо статичне, насправді таким не є, оскільки стан – це миттєва оцінка або фаза розвитку системи, а сама система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, відособлена від навколишнього середовища, що взаємодіє з цим середовищем як єдине ціле; система – це засіб досягнення мети¹. То ж яку мету потрібно розглядати в галузі екологічної безпеки? Досягти якогось ідеального (або хоча б прийняттого) екологічного стану? Але, якщо такий стан не підтримувати, його досягнення має тільки ситуативну цінність. Набагато важливіше підтримання впродовж тривалого часу такого стану захищеності навколишнього середовища, особистості, суспільства і держави від критичних загроз, своєчасно їх розпізнавати і вживати необхідних заходів протидії.

Стан безпеки цінний не тільки (і не стільки) фактом його досягнення, а насамперед його тривалим продовженням у часі, тобто стабільністю. Отже, попередньо, *міжнародну екологічну безпеку можна розглядати як стабільний стан максимально можливого уповільнення погіршення екологічної ситуації на Землі, який прагне підтримувати міжнародне співтовариство*. Такий стан на сьогодні недосяжний, він важливий як мета, процес досягнення якої забезпечує максимально повільне погіршення екологічної ситуації².

¹ Ладанюк А. П. Основи системного аналізу : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2004. С. 16.

² Кононенко В. Міжнародна екологічна безпека як стан. *Український часопис міжнародного права*. 2021. № 3. С. 42–48.

Питання для самоконтролю

1. Яке право кожної особи щодо навколишнього середовища закріплене в ст. 50 Конституції України?
2. Чим відрізняється термін «довкілля» від «навколишнього природного середовища» в екологічному законодавстві?
3. Яке значення мала Стокгольмська конференція 1972 р. для формування концепції права на сприятливе довкілля?
4. Як українське законодавство визначає поняття екологічної безпеки?
5. Які основні критерії безпечного для життя та здоров'я довкілля згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»?
6. Чому міжнародне екологічне право розглядається як елемент забезпечення глобальної безпеки?
7. Які ключові міжнародні документи формують концепцію міжнародної екологічної безпеки?
8. Які основні напрями міжнародно-правового регулювання у сфері екології виокремлює сучасна доктрина міжнародного екологічного права?
9. Чим відрізняються предмети вивчення екології як науки та міжнародного екологічного права?
10. Як міжнародне право регулює використання природних ресурсів, що перебувають у спільному користуванні людства?

Тестові завдання

1. Що є основним об'єктом вивчення екології:

- а) лише вплив людини на природу;
- б) економічна вигода від природних ресурсів;
- в) взаємозв'язки між живими організмами та їхнім середовищем існування;
- г) розробка правових механізмів охорони довкілля.

☒ Правильна відповідь: в).

2. Який документ є основою міжнародного екологічного права:

- а) Паризька хартія;
- б) Статут ООН;
- в) Рамкова конвенція ООН про зміну клімату;
- г) Загальна декларація прав людини.

☒ Правильна відповідь: в).

3. Який із наведених прикладів є джерелом забруднення атмосфери:

- а) природне випаровування води;
- б) фотосинтез рослин;
- в) викиди від транспорту;
- г) циркуляція повітряних мас.

☒ Правильна відповідь: в).

4. Яке з наведених визначень найточніше характеризує сталий розвиток:

- а) максимальне використання природних ресурсів для економічного зростання;
- б) збереження довкілля через припинення промислової діяльності;
- в) розвиток, що задовольняє потреби сучасного покоління без шкоди для майбутніх;
- г) розвиток лише в межах урбанізованих територій.

☒ Правильна відповідь: в).

5. Який міжнародний документ регулює збереження біорізноманіття:

- а) Кіотський протокол;
- б) Конвенція про біологічне різноманіття;
- в) Конвенція ООН з морського права;
- г) Женевські конвенції 1949 р.

☒ Правильна відповідь: б).

6. Що таке екосистема:

- а) система правових норм у сфері довкілля;
 - б) суспільство, яке займається охороною природи;
 - в) сукупність живих організмів і неживих компонентів, які взаємодіють між собою;
 - г) організація, що контролює забруднення повітря.
- ☒ Правильна відповідь: в).

7. Який із нижченаведених чинників є антропогенним:

- а) виверження вулкана;
 - б) посуха;
 - в) вирубка лісів;
 - г) повінь.
- ☒ Правильна відповідь: в).

8. Яке право визнається основоположним у сфері екологічної безпеки:

- а) право на підприємницьку діяльність;
 - б) право на освіту;
 - в) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
 - г) право на міжнародне пересування.
- ☒ Правильна відповідь: в).

9. Що є метою Кіотського протоколу:

- а) поширення екологічної освіти;
 - б) стимулювання вирубки лісів для промисловості;
 - в) скорочення викидів парникових газів;
 - г) розвиток сільського господарства.
- ☒ Правильна відповідь: в).

10. Яке з нижченаведених джерел енергії вважається відновлюваним:

- а) нафта;
 - б) вугілля;
 - в) сонячне випромінювання;
 - г) природний газ.
- ☒ Правильна відповідь: в).

ТЕМА 4

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Теорія джерел міжнародного права.

4.2. Загальні джерела міжнародної екологічної безпеки.

4.3. Міжнародно-правові джерела екологічної безпеки.

4.1. Теорія джерел міжнародного права

Поняття «джерело права» вперше було запропоновано римським вченим Тітом Лівієм, який у відомій праці «Історія Рима від заснування міста» називає Закон XII таблиць джерелом всього публічного і приватного права, яке, до речі, таким і залишається, але вже як історичне джерело.

Складність визначення поняття «джерело права» пов'язано з його багатозначністю. Це: а) в матеріальному значенні – суспільні відносини, що обумовлюють зміст норм права, форми власності тощо; б) в ідеологічному значенні – різні правові вчення, доктрини, правосвідомість тощо; в) як джерела пізнання – все, що містить в собі дані, що дають змогу пізнати характер і зміст права різних держав у різні періоди їх історії; г) історичні джерела, що раніше мали значення чинного права¹.

У загальній теорії права під джерелами права прийнято розуміти: 1) систему правоутворювальних чинників – економічних, соціально-політичних, соціально-психологічних, духовних (загальна і політико-правова культура) тощо; 2) зовнішню форму існування юридичних норм (нормативний акт, нормативний договір, судовий прецедент, правовий звичай).

Юридична наука взагалі і наука міжнародного права зокрема займаються вивченням формальних джерел права, до яких можна віднести результати правотворчого процесу. Перше враження про те, що це питання – виключно теоретичне, є помилковим,

¹ Москаленко О. М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2006. С. 6.

оскільки насправді воно має велике практичне значення, особливо в разі передачі на розгляд міжнародної судової інстанції правового спору, що виник між суб'єктами міжнародних відносин. І, можливо, даремно під час аналізування поняття «джерела міжнародного права» звертаються насамперед до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, що містить перелік правових джерел, які Суд застосовує під час розв'язання суперечок, переданих йому на розгляд. До них належать:

а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безперечно визнані державами, які є сторонами суперечок;

б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правової норми;

в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

г) із застереженням, вказаним у ст. 59, судові рішення та доктрини найкваліфікованіших фахівців із публічного права різних націй як допоміжного засобу для визначення правових норм¹.

Загальні міжнародні конвенції (договори) – це угоди стосовно кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права, об'єкт і мета яких становлять інтерес для міжнародного співтовариства загалом. До них належать конвенції та угоди з забезпечення миру і безпеки, а також ті, які кодифікують міжнародне право, наприклад, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. Загальні міжнародні угоди відкриті для участі всіх суб'єктів міжнародного права. Часто в міжнародно-правовій літературі загальні міжнародні угоди також іменуються універсальними. До спеціальних належать угоди з обмеженим числом учасників (частіше всього – з вузького, конкретного питання), для яких обов'язкові положення цих договорів.

Поняття правового звичаю та феномен звичасвого права становлять одну із центральних проблем юриспруденції впродовж її історичного розвитку². Міжнародним звичаєм визнається

¹ The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice / The International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/charter-of-the-united-nations>

² Бедрій М. М. Сучасні підходи до визначення поняття правового звичаю. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2023. № 4. С. 16.

таке правило поведінки суб'єктів міжнародного права, яке з'явилося через часту повторюваність однотипних дій і визнання за ними норми права. В усіх концепціях міжнародно-правового звичаю центральне місце посідають два елементи – практика і визнання за правилом юридичної сили звичаю, що склався (*opinio juris*).

У рішенні Римського військового трибуналу у справі *Keppler* від 20 липня 1948 р. говориться, що для утворення міжнародного звичаю недостатньо простого застосування, бо критерієм є оцінка з боку застосовуваних його держав¹. На відміну від практики, *opinio juris* – нематеріальний елемент міжнародно-правового звичаю. У п. 1 «b» ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН *opinio juris* закріплюється визнанням загальної практики як правової норми. *Opinio juris* характеризує ментальне ставлення суб'єктів міжнародного права до будь-якої дії, що має значення для правового регулювання міжнародних відносин і закріплене переважно в різних офіційних джерелах – заявах, протестах, текстах міжнародних угод тощо².

У вітчизняній доктрині в поняття практики як елемента формування міжнародно-правових звичаїв входять усі зовнішні прояви (дія або бездіяльність), що впливають від офіційних органів суб'єктів міжнародного права, насамперед держав. Так, практика охоплює як фактичні дії держав, так й інші акти, зокрема їх офіційні заяви, і може здійснюватися у формі як дій, так і утримання від них. Практика, на основі якої констатується наявність *opinio juris*, повинна в будь-якому випадку містити, крім утримання від дій, і деякі позитивні дії.

Процес формування звичаєвих норм складний і неоднозначний. Часто в міжнародній практиці їхня поява передувала розробці договірних норм. Після фіксації міжнародного звичаю в договірній нормі він продовжує діяти для держав та інших суб'єктів міжнародного права, що не беруть участі в договорі.

¹ Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ – Одеса : Фенікс, 2018. С. 132.

² Щокін Ю. Формування міжнародно-правових звичаїв: розмежування понять «практика» і «*opinio juris*». Вісн. Акад. прав. наук України. 2005. № 4 (43). С. 142.

Цікавий приклад процесу формування міжнародного звичаю розглянутий Міжнародним Судом ООН у справі, що стосується права проходу через територію Індії (Португалія проти Індії), переданій на розгляд Суду на підставі позову Португалії. Нею було заявлено, що її територія в Індостані містила два оточених індійською територією анклавів: Дадра і Нагар-Авели, право проходу до яких було порушено Індією. Індія, використовуючи буквально тлумачення формулювання «міжнародний звичай як доказ загальної практики» в порядку заперечення заявила, що місцевий звичай не може бути встановлений тільки між двома державами. Проте Міжнародний Суд ООН у рішенні від 12 квітня 1960 р. не вбачив причин, з яких місцевий звичай унаслідок тривалої практики може бути встановлений тільки між більш ніж двома державами. Суд, зокрема, вивчив, що під час британського правління і в подальший період на прохід приватних осіб і цивільних урядовців не розповсюджувалися ніякі обмеження, крім рутинного контролю. Товари, крім зброї і військового спорядження, також користувалися правом безперешкодного транзиту, але іноді до них застосовувалися митні правила і заходи контролю, які диктувалися міркуваннями безпеки або інтересами оподаткування. Тому Суд прийшов до висновку, що відносно приватних осіб, цивільних урядовців і товарів загалом постійно існувала одноманітна практика, що дозволяє вільний прохід між Даманом і анклавами; з урахуванням усіх обставин справи було встановлено, що така практика була визнана сторонами як норма і що вона породила відповідне право та кореспондоване йому зобов'язання.

Внаслідок того, що міжнародний звичай не має формальної фіксації, процес кваліфікації того або іншого правила поведінки як звичаєвої норми міжнародного права є ускладненим. Для цього часто використовуються допоміжні засоби – рішення міжнародних судових і арбітражних органів, акти міжнародних організацій, доктрини фахівців у галузі публічного права, практика держав.

Серед міжнародно-правових норм особливо виділяються основні принципи міжнародного права, тобто юридичні норми, що утворюють фундамент міжнародного права. Вся решта міжнародно-правових норм повинна їм відповідати. Основні принципи

є загальновизнаними юридичними нормами, що мають імперативний характер (*jus cogens*). Порушення суб'єктом міжнародного права будь-якого основного принципу кваліфікується міжнародним співтовариством як посягання на міжнародний правопорядок. Виділяються такі основні принципи міжнародного права: принцип суверенної рівності, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, незастосування сили або погрози силою, мирного вирішення міжнародних спорів тощо¹. Серед юристів-міжнародників немає єдиної думки, що потрібно розуміти під терміном «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Що стосується «цивілізованих націй» – це застаріле формулювання, запозичене зі Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя (судового органу, що діяв у період існування Ліги Націй), яке в сучасних умовах втратило своє значення у зв'язку з визнанням суверенної рівності всіх держав.

У розвитку міжнародного права величезну роль відіграють наукові праці юристів-міжнародників. Раніше їх доктринальні погляди розглядалися як джерела міжнародного права. Нині доктрини² найкваліфікованіших фахівців з міжнародного публічного права є допоміжним засобом для визначення правових норм. У статтях, монографіях, підручниках юристи-міжнародники тлумачать з позиції науки та аналізують звичаєві й договірні норми міжнародного права, висвітлюють позиції держав з тих або інших міжнародно-правових питань. Держави, що передають суперечку на розгляд міжнародних судових і арбітражних органів, часто посилаються на думку авторитетних фахівців у сфері міжнародного права з метою підтримки своєї позиції в спорі.

Варто зазначити, що перелік допоміжних засобів визначення звичаєвих норм міжнародного права, даний у ст. 38 Статуту

¹ Кононенко В. П. Принцип заборони погрози силою з позиції Міжнародного суду ООН. *Правова держава* : щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. К., 2024. Вип. 35. С. 698.

² Правова доктрина – це теоретичні положення, наукові концепції юридичного характеру, в яких формулюються найважливіші принципи, юридичні категорії, поняття, погляди юристів-вчених. У деяких країнах правова доктрина є джерелом права. Так, в англійських судах під час розв'язання конкретних справ прийнято посилатися на праці відомих юристів в обґрунтуванні прийнятого судового рішення. Аналогічна практика існує і в деяких мусульманських державах.

Міжнародного Суду ООН, не є вичерпним. До таких засобів належать законодавчі й інші нормативні акти держав, їх односторонні заяви в ООН та інших міжнародних організаціях, а також на міжнародних конференціях, рішення національних судів¹.

З урахуванням висловленого, під джерелом міжнародного права потрібно розуміти об'єктивовану форму, в якій містяться юридично значущі правила, застосовні для визначення прав і обов'язків суб'єктів міжнародних відносин.

4.2. Загальні джерела міжнародної екологічної безпеки

Стаття 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, що запобігає його деградації та виникненню загроз для здоров'я населення, і встановлює механізми її забезпечення, що дає змогу ідентифікувати джерела екологічної безпеки. Насамперед, у статті зазначається, що екологічна безпека є результатом підтримання стабільності екологічної обстановки, що вказує на природні джерела безпеки – екосистеми, атмосферу, гідросферу, які завдяки саморегуляції зберігають свою функціональність. Ця норма встановлює національну рамку екологічної безпеки, визначаючи її як стан, що запобігає деградації довкілля та загрозам здоров'ю населення, і систематизує її джерела – природні (екосистеми), правові (нормативи), технологічні (природоохоронні заходи), соціально-економічні (відповідальність суб'єктів) та організаційні (державний контроль).

¹ Так, у рішенні в справі про встановлення суверенітету над островами Менкє та Екріхос (Об'єднане Королівство проти Франції) від 17 листопада 1953 р. Міжнародний Суд ООН зазначив, що 1615, 1616, 1617 і 1692 рр. Маноріальний суд феода Нуармон на острові Джерсі здійснював свою юрисдикцію у справі про уламки кораблів, знайдених на Менкє, на підставі територіального характеру цієї юрисдикції. Інші факти, кінця XVIII, XIX і XX ст., стосовно дізнання по трупах, знайдених на Менкє, спорудження на островах, придатних для житла будинків або будівель особами з острова Джерсі, які сплачували водночас податки на власність, реєстрація на Джерсі договорів купівлі-продажу, пов'язаних з нерухомістю на Менкє. Ці різні факти показують, що влада Джерсі різними способами здійснювала традиційне місцеве управління Менкє впродовж тривалого періоду і протягом значної частини XIX і XX ст., тобто британська влада виконувала державні функції щодо цієї групи островів.

Однак екологічні виклики не обмежуються національними кордонами: забруднення повітря, зміна клімату чи виснаження ресурсів мають транскордонний характер. Це вимагає розширення концепції екологічної безпеки до міжнародного рівня, де принципи, закладені в національному законодавстві, трансформуються в глобальні механізми співпраці. Якщо ст. 50 Закону окреслює питання безпеки в межах однієї країни, то міжнародна екологічна безпека спирається на аналогічні джерела, адаптовані до глобального контексту, де ключову роль відіграють міжурядові угоди, спільні дії держав і міжнародних організацій. Так, з аналізу національних джерел екологічної безпеки можна перейти до розуміння більш ширшої категорії – джерел міжнародної екологічної безпеки, які потрібно розглядати як сукупність природних, правових, технологічних, соціально-економічних та організаційних чинників і механізмів, які забезпечують захист глобального довкілля та людства від транскордонних екологічних загроз. До них належать: природні ресурси біосфери (атмосфера, океани, біорізноманіття), що підтримують планетарну стабільність; міжнародно-правові норми, які регулюють діяльність держав; технологічні інновації (відновлювані джерела енергії, системи глобального моніторингу), що зменшують антропогенний тиск; соціально-економічні ініціативи (міжнародне фінансування екологічних проєктів, діяльність неурядових організацій); а також організаційні структури (ООН, ЮНЕП), що координують співпрацю та контроль на глобальному рівні. Ці джерела спрямовані на збереження біосфери як цілісної системи та гарантування безпеки людства в умовах глобальних екологічних викликів.

4.3. Міжнародно-правові джерела екологічної безпеки

Міжнародно-правові джерела екологічної безпеки – це сукупність міжнародних правових актів, які регулюють взаємодію держав та міжнародних організацій з метою охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки на глобальному рівні.

Міжнародна екологічна безпека є багатоаспектною категорією: з одного боку, вона є частиною права міжнародної безпеки, а з іншого – міжнародного екологічного права, межуючи з екологією та політологією, стикаючись водночас з міжнародним правом прав людини, міжнародним морським правом, космічним, повітряним, гуманітарним правом, відповідно, керуючись їх джерелами, основними з яких є міжнародно-правові угоди безпосередньо природоохоронного спрямування або такі, що непрямо стосуються означеної проблеми. Відповідно, питання міжнародної екологічної безпеки мають ті самі джерела регулювання, що й названі галузі міжнародного права, але в частині, що належить саме до її предмета, тобто безпечного природного середовища, яке забезпечує нормальну життєдіяльність нинішнього і майбутніх поколінь.

Аналогічно до зазначеної вище норми ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, основні джерела міжнародного права екологічної безпеки можна розділити на чотири загальні групи:

1. *Міжнародні конвенції* є основним джерелом міжнародного екологічного права. Вони встановлюють правові норми, які визнаються державами та є обов'язковими для виконання і поділяються на акти щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки, акти щодо гарантування регіональної екологічної безпеки та щодо запобігання транскордонного впливу діяльності, джерело якої перебуває під юрисдикцією певної держави, на навколишнє середовище інших держав¹.

Серед них основними документами з екологічної безпеки є такі: Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (UNFCCC, 1992), метою якої є стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему – встановлює правові рамки для міжнародного співробітництва в боротьбі зі змінами клімату², Кіотський протокол (1997) та Паризька угода (2015) – міжнародні

¹ Полич В. П. Екологічна безпека як міжнародно-правова категорія. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 53.

² Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату / ООН ; Конвенція, Міжнародний документ від 09.05.1992. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text

договори щодо зменшення викидів парникових газів¹, Конвенція ООН з біологічного різноманіття (CBD, 1992), Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів (1989) і багато інших.

У міжнародно-правових документах, хоча і не розкривається поняття міжнародної екологічної безпеки, проте в них можна виявити явну тенденцію до його формування як за допомогою реалізації заходів охорони навколишнього середовища, так і заходів безпекового спрямування².

2. *Міжнародний звичай*, який формується на основі загальної практики держав, що визнана як юридично обов'язкова.

Хоча в дискусіях щодо джерел про екологічну безпеку більшість уваги зосереджується все ж таки на договорах, а не на звичаях, значущість останніх не треба недооцінювати. Погляди відрізняються щодо актуальності або застосовності міжнародного звичаєвого права до відповідальності держав. Наприклад, Сандрін Малжан-Дюбуа стверджує, що норми звичаєвого міжнародного права можна застосовувати до пом'якшення наслідків зміни клімату, а Крістофер Кемпбелл-Дюрюфле, навпаки, стверджує, що ці норми є надто розпливчастими, щоб вирішити цю проблему будь-яким значущим чином³.

Прикладами сформованих міжнародних звичаїв у сфері екологічної безпеки є, зокрема, принцип «не завдавати шкоди» (*no harm principle*) – держави не повинні завдавати шкоди навколишньому середовищу інших країн. Міжнародний Суд ООН (ICJ) указує, що згідно з цим принципом держави повинні запобігати діяльності на своїй території, що може спричинити транскордонну екологічну шкоду, зокрема, застосовується до регулювання викидів парникових газів, які впливають на глобальну кліматичну систему.

¹ Kyoto Protocol – Targets for the first commitment period / UNCC. URL : <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period>

² Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки : навчальний посібник. К. : ЦП «Компринт», 2019. С. 81.

³ Maljean-Dubois S. The No-Harm Principle as the Foundation of International Climate Law / Cambridge University Press: 15.06.2021. P. 15–28. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/abs/debating-climate-law/noharm-principle-as-the-foundation-of-international-climate-law/463C5C34617F8A16A71270C6F2718F51>

Як корисне доповнення до зобов'язань, заснованих на міжнародних договорах, цей принцип повинен сприяти тиску на держави та спонукати їх до зменшення викидів. Звичаєва природа принципу «не завдавати шкоди» формалізована у Консультативному висновку Суду ООН щодо законності застосування або погрози застосування ядерної зброї¹ як загальний обов'язок належної обачності, з якого випливають численні процедурні зобов'язання. Він становить основу права міжнародної екологічної безпеки.

Обов'язок не завдавати шкоди навколишньому середовищу на території інших держав або в зонах, що перебувають поза національною юрисдикцією, є давно встановленим правилом, яке вперше було визначене у справі арбітражу *Trail Smelter* від 1941 р.². У подальшій судовій практиці обов'язок не завдавати шкоди розглядається як позитивне зобов'язання, а саме – як обов'язок належної обачності (тобто зобов'язання щодо поведінки, а не результату). Держави повинні діяти з належною обачністю, щоб максимально можливим чином забезпечити, щоб діяльність, яка здійснюється на їхній території або в межах їхньої юрисдикції, не спричиняла шкідливих наслідків для інших держав або для територій поза їхньою національною юрисдикцією.

Цей обов'язок був сформульований Судовою палатою з вирішення спорів щодо морського дна Міжнародного трибуналу з морського права (ITLOS) 2011 р. як зобов'язання застосовувати відповідні засоби, докладати всіх можливих зусиль і робити все можливе для досягнення цього результату³. Він розглядається як широке та імперативне зобов'язання, яке охоплює не лише ухвалення відповідних норм і заходів. Так, у справі «Угорщина проти Словаччини» (*Gabcikovo-Nagymaros Project Case*, 1997) Міжнародний Суд ООН встановив, що держави мають обов'язок не завдавати

¹ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 241, §27. URL : <https://www.icj-cij.org/case/95>

² Trail Smelter case (United States, Canada) (Award) [16 April 1938 and 11 March 1941], Report of International Arbitral Awards, Vol III (1920). URL : https://legal.un.org/riaa/cases/vol_iii/1905-1982.pdf

³ Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area (Request for Advisory Opinion submitted to the Seabed Disputes Chamber) / ITLOS, 2011. URL : <https://www.itlos.org/index.php?id=109>

шкоди навколишньому середовищу інших країн та повинні дотримуватися міжнародних екологічних договорів¹.

Ще один принцип сталого розвитку – визнає, що економічний розвиток повинен відбуватися з урахуванням екологічних обмежень. Про цей принцип ми поговоримо пізніше.

3. *Загальні принципи права* відображають ті загальні правові начала, які характерні для різних національних систем права і міжнародного права. На практиці вони застосовуються у випадках, коли міжнародні договори або звичаєве право не врегулюють відповідну ситуацію. Такими принципами можна вважати, зокрема, принцип запобіжних заходів (*precautionary principle*) – якщо існує загроза серйозної шкоди довкіллю, держави повинні діяти на випередження. Принцип запобіжних заходів – це фактично підхід до управління ризиками, згідно з яким, якщо певна політика чи дія можуть завдати шкоди навколишньому середовищу, і якщо досі немає наукової згоди з цього питання, відповідну політику чи дію не потрібно проводити. Проте заборони можуть бути переглянуті, коли проблематика буде належним чином досліджена. Зокрема, цей принцип викладено в ст. 191 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС). Принцип запобіжних заходів може використовуватися лише за наявності потенційного ризику і не може використовуватися для виправдання довільних рішень. Приклади того, коли ЄС застосовує принцип запобіжних заходів, включають нормативно-правову базу для хімічних речовин (Регламент ЄС № 1907/2006, відомий як REACH) і загальне положення про харчове законодавство (Регламент ЄС № 178/2002)².

Інший принцип «забруднювач платить» був офіційно визнаний у міжнародному праві в Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 р. (Стокгольмська Декларація), у Принципі 22 якої

¹ Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project. Judgment of 25 September 1997. Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice. Not an official document. URL : <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/7377.pdf>

² Precautionary principle. EUR-Lex. Access to European Union law / An official website of the European Union. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:precautionary_principle

зазначено, що держави співпрацюють з метою подальшого розвитку міжнародного права, що стосується відповідальності та компенсації жертвам за забруднення та інші види збитків, заподіяних внаслідок діяльності в межах їхньої юрисдикції, або контролю за навколишнім середовищем у районах, що розташовані за межами дії їхньої юрисдикції¹.

Принцип співпраці в його широкому значенні містить зобов'язання інформувати, повідомляти та консультувати зацікавлені сторони з метою уникнення транскордонного екологічного збитку. Співпраця у вузькому значенні стосується зобов'язань, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями, наданням допомоги або підтримки між сторонами в разі виникнення подій у водному середовищі. Наприклад, це може бути затоплення судна чи інша аварія, що сталася в межах спільної юрисдикції держав. Обов'язок інформування охоплює не лише науково-технологічні питання, пов'язані з довкіллям, а й надання інформації про підприємства, що працюють у межах національної юрисдикції.

Обов'язок повідомлення закріплений у різних договорах про співробітництво між державами. З цієї ж причини Ірландію було засуджено у справі MOX Plant, яку розглядав Суд ЄС. Пояснення цього міститься в наступних параграфах рішення: 179 – за таких обставин, обов'язок тісного співробітництва в рамках змішаної угоди передбачав для Ірландії обов'язок попереднього інформування та консультацій з компетентними інституціями Співтовариства перед тим, як ініціювати процес вирішення спору щодо заводу MOX у межах відповідної конвенції;

180 – такий самий обов'язок інформування та попередніх консультацій також було покладено на Ірландію як на Договірну Державу Договору Євратом (СЕЕА), яка мала намір посилатися на положення цього Договору, а також на акти, ухвалені для його виконання, у межах провадження, що планувалося в арбітражному трибуналі².

¹ Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища. Прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища. Стокгольм, 1972 рік / Офіційний вебсайт ООН. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml

² Commission v Ireland [Court of Justice of the European Communities (Grand Chamber)]. Case C-459/03. 30.05.2006. URL : <https://eu.vlex.com/vid/commission-v-ireland-court-869343013>

За словами Гюнтера Ганда, принцип співпраці між державами вже є частиною міжнародного звичаєвого права для запобігання забрудненню та транскордонному екологічному збитку. Держави зобов'язані надавати інформацію, повідомлення та консультації для досягнення сталого розвитку планети, який, за його словами, є необхідною умовою (*sine qua non*) для виживання людства. Принцип співпраці також відомий як принцип добросусідства, що означає обов'язок держав взаємодіяти для запобігання транскордонному забрудненню. Цей обов'язок тісно пов'язаний із принципами запобігання та попереднього повідомлення¹.

Як зазначав А. Франціоні, принцип співпраці між державами має виникати добровільно для запобігання спільним екологічним загрозам. Під час його реалізації держави повинні насамперед забезпечувати обов'язок інформування сусідньої держави про потенційну загрозу екологічної шкоди, відмовляючись від політичних міркувань задля збереження пріоритету охорони довкілля. Отже, співпраця є двостороннім процесом, метою якого є запобігання небезпечним або шкідливим діям як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі. Водночас, якщо збиток уже завдано, співпраця між державами має бути спрямована на його мінімізацію та запобігання подальшим екологічним катастрофам².

Упродовж 1970-х років під егідою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) були ухвалені важливі міжнародні документи, що закріплюють основи екологічної політики, зокрема Рекомендації ОЕСР про керівні принципи міжнародних економічних аспектів екологічної політики 1972 р. та Рекомендації щодо впровадження принципу «забруднювач платить» 1974 р. У цих рекомендаціях було чітко сформульовано принцип, згідно з яким витрати, пов'язані із запобіганням забрудненню та контролем за ним, повинні нести ті, хто спричиняє забруднення. Основною метою цього принципу є забезпечення того, щоб

¹ Güther H. Environmental Security and Global Change: The Challenge to International Law. Environmental protection and international law. I. Title. II London : Graham & Trotman / Martin Nijhoff, 1991. P. 59–89.

² Francioni F. La prevenzione delle controversie nel Diritto Internazionale Ambientale. In: DEL VECCHIO, Angela; DAL RI JUNIOR, Arno. Il diritto internazionale dell'ambiente dopo il vertice di Johannesburg. Napoli : Editoriale Scientifica, 2005. P. 115–119.

навколишнє середовище залишалося в належному стані, а забруднювачі відповідали за відновлення екологічного балансу.

Принцип «забруднювач платить» згодом отримав своє правове втілення в праві Європейських Співтовариств. Так, вже на початку 1980-х років він став частиною екологічної політики ЄС і був закріплений у різних нормативних актах. На сьогоднішній день цей принцип міститься в Лісабонській редакції Договору про функціонування Європейського Союзу (п. 2 ст. 191), де поряд з іншими важливими принципами екологічної політики, такими як принцип перестороги, обережності та принцип усунення джерела шкоди, формує основу природоохоронного законодавства ЄС.

Згодом в універсальних міжнародних документах принцип «забруднювач платить» також отримав нормативне закріплення. Одним із таких важливих документів стала Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 р., яка містила цей принцип як один з основних елементів глобальної екологічної стратегії. Також він знайшов своє відображення у Гельсінській конвенції про транскордонний вплив промислових аварій 1992 р., яка підкреслює важливість відповідальності за екологічні наслідки в контексті міжнародного співробітництва¹.

Отже, принцип «забруднювач платить» не лише має значення для національних правових систем, але й став важливим елементом міжнародного екологічного права, забезпечуючи відповідальність за екологічні наслідки забруднення на міжнародному рівні. Цей принцип втілюється в численних міжнародних угодах і національних законах, що підтверджує його фундаментальне значення для сталого розвитку та охорони навколишнього середовища.

Цей принцип підтверджений міжнародною судовою практикою, зокрема, у вищезгаданій Справі Trail Smelter (США проти Канади, 1941). Це одна з перших міжнародних справ, яка продемонструвала відповідальність за транскордонне забруднення. Міжнародний арбітражний суд зобов'язав Канаду компенсувати США збитки, завдані викидами свинцю та сірчаного газу з

¹ Петренко А. А. Роль організації економічного співробітництва та розвитку у становленні принципів міжнародного права навколишнього середовища. *Аналітично-порівняльне правознавство* / ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2022. № 1. С. 370.

плавильного заводу в Британській Колумбії, що спричинили екологічну шкоду у штаті Вашингтон. Рішення підтвердило принцип, що держава не повинна допускати використання своєї території для діяльності, яка шкодить довкіллю інших країн. Більш того, Трибунал прописав найбільш безпечний режим роботи підприємства та зазначив, що, якщо в будь-який момент виявиться, що очікування Трибуналу не справджуються, цей режим (встановлений у Розділі 3) може бути змінений відповідно до його Параграфа VI. Цей самий пункт може набрати чинності, якщо науковий прогрес у боротьбі з випарами зробить можливим і бажаним удосконалення методів контролю¹. У вже згаданій Справі «Gabčíkovo-Nagymaros Project» (Угорщина проти Словаччини, 1997) Міжнародний Суд ООН розглянув питання екологічних наслідків будівництва греблі на річці Дунай. Суд підкреслив, що екологічні зобов'язання, охоплюючи принцип «забруднювач платить», є частиною сучасного міжнародного права, і країни повинні брати відповідальність за заподіяну довкіллю шкоду².

Принцип «забруднювач платить» є ключовим інструментом міжнародного екологічного права, що забезпечує справедливий розподіл екологічних витрат і стимулює екологічно відповідальну поведінку. Його застосування в міжнародній судовій практиці свідчить про посилення екологічної відповідальності держав та корпорацій, сприяючи захисту довкілля та попередженню екологічних катастроф.

Принцип обережності передбачає обов'язок держави захищати та забезпечувати повагу до навколишнього середовища; передбачає її зобов'язання утримуватися від здійснення діяльності, яка може завдати шкоди природі, а також забезпечувати, щоб приватні дії чи види діяльності не спричиняли шкоди та не були небезпечними для здоров'я людини, довкілля та природних

¹ Trail Smelter case (United States, Canada) (Award) [16 April 1938 and 11 March 1941], Report of International Arbitral Awards, Vol III (1920). URL : https://legal.un.org/riaa/cases/vol_iii/1905-1982.pdf

² Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project. Judgment of 25 September 1997. Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice / Not an official document. URL : <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/7377.pdf>

ресурсів як у межах, так і за межами кордонів держави¹. Цей принцип підкреслює, що держави, коли здійснюють чи приймають рішення щодо діяльності, яка може мати негативний вплив на навколишнє середовище чи здоров'я людини, зобов'язані діяти обережно та передбачливо. Таке зобов'язання стало частиною зобов'язань звичаєвого міжнародного права².

4. *Судові рішення та доктрини науковців*. Як зазначено в Статуті Міжнародного Суду ООН, рішення міжнародних судів та доктрини найкваліфікованіших юристів із публічного права різних націй є допоміжним засобом для визначення правових норм.

У нашій роботі на судову практику як джерела міжнародної екологічної безпеки вже зроблено багато посилань під час розгляду її окремих аспектів, що підтверджує важливість міжнародних судових рішень як джерела права.

Наукові дослідження авторитетних юристів допомагають у формуванні нових правових стандартів міжнародної екологічної безпеки. Так, Філіп Сандс в роботі «Principles of International Environmental Law» досліджує принципи міжнародного екологічного права, кожен з основних сфер міжнародного екологічного регулювання через основні розділи, охоплюючи зміну клімату, захист атмосфери, океани та прісну воду, біорізноманіття, хімічні речовини та регулювання відходів, вивчає взаємозв'язки між міжнародним екологічним правом та іншими сферами міжнародного регулювання, такими як торгівля, права людини, гуманітарне право та інвестиційне право³. Звісно, це тільки приклад, оскільки доктринальних джерел з досліджуваної проблематики багато. Крім того, вони диференційовані за підгалуззями та інститутами. Так, наприклад, у національній доктрині існують два основних наукових підходи до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні: вузький і широкий. Представником вузького підходу є В. І. Андрейцев, концепція якого ґрунтується

¹ Kandala L. J. J. Contemporary International Environmental Law: The Precautionary Principle and Reversal of the Burden of Proof. *The Denning Law Journal*. 2025. 33 (1). P. 162.

² Там само. P. 173.

³ Sands Ph. Principles of International Environmental Law. Cambridge University Press, 2018. URL : <https://www.cambridge.org/highereducation/books/principles-of-international-environmental-law/B32CA39427B24F1947BDC5F884CCADC0#overview>

на тому, що екологічна безпека безпосередньо пов'язана з діяльністю, яка містить екологічну небезпеку, особливо коли йдеться про використання небезпечних речовин, технологій. Він вважає, що правовою основою для виокремлення міжнародних екологічних правовідносин є документи, які регулюють такі загрози.

Ключовим міжнародним актом у цьому контексті він визначає Конвенцію ООН про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р. Ця конвенція спрямована на запобігання, готовність і реагування на промислові аварії, які можуть мати транскордонний вплив. Вона зобов'язує держави-учасниці вживати необхідних заходів для мінімізації ризиків та захисту населення і довкілля від можливих екологічних катастроф. Так, позиція В. І. Андрейцева зосереджена на конкретних юридичних механізмах регулювання екологічної безпеки через міжнародні угоди, що стосуються небезпечних речовин і аварійних ситуацій, а не на ширшому розумінні екологічної безпеки як частини міжнародних відносин або глобального розвитку¹.

Прихильниками широкого наукового підходу є Н. Р. Малишева, О. В. Задорожний, М. О. Медведєва, О. А. Шомпол. Так, Н. Р. Малишева розглядає екологічну безпеку як стан захищеності життєдіяльності та міжнародних відносин, що забезпечують захист людей, екосистем і всіх елементів довкілля від шкідливих природних і антропогенних чинників для сталого розвитку нинішніх і майбутніх поколінь. Вона відносить до джерел міжнародного права екологічної безпеки міжнародні угоди та конвенції, які поділяє на кілька груп: акти щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки та запобігання катастрофам планетарного масштабу, акти щодо попередження транскордонного впливу діяльності однієї країни на довкілля інших, акти щодо екологічної безпеки окремих регіонів, а також такі, що встановлюють механізми реалізації права на екологічну безпеку².

¹ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навчальний та науково-практичний посібник. К. : Знання-Прес, 2002. С. 94–95.

² Краснова Ю. А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 1, вип. 45. С. 144–145.

Глобальні екологічні проблеми охоплюють зміну клімату, втрату біорізноманіття, опустелювання та інші негативні процеси для довкілля, збільшення екологічної шкоди від природних катастроф, антропогенного впливу на навколишнє середовище та техногенних катастроф, ядерні випробування, забруднення атмосферного повітря, поверхневих і ґрунтових вод, а також морського середовища.

На сьогодні можна виділити три основні напрями міжнародного правового регулювання в цій сфері міжнародних відносин:

- обмеження шкідливого антропогенного впливу на довкілля;
- забезпечення сталого розвитку людства через установа-
ння раціонального режиму природокористування;
- міжнародна екологічна співпраця¹.

О. В. Задорожний і М. О. Медведєва підтримують трикомпонентний підхід до розуміння екологічної безпеки, який охоплює: екологічні проблеми як загрозу політичній та економічній стабільності, міжнародні суперечки, пов'язані з транскордонним забрудненням і спільним використанням природних ресурсів, а також деградацію екологічних систем як загрозу національній і міжнародній безпеці. Вони пропонують класифікацію джерел міжнародного екологічного права, що охоплює такі аспекти, як охорона довкілля під час збройних конфліктів, правове регулювання поводження з небезпечними матеріалами і речовинами, захист морського та прісноводного середовища, охорона атмосферного повітря і космічного простору, збереження біорізноманіття Землі, захист довкілля Антарктики й Арктики, а також регіональне співробітництво у сфері екологічної безпеки². При цьому міжнародні актори, незалежно від їхнього географічного розташування, розглядають територію Арктики як зону національних інтересів. Національна політика держав спрямована на посилення впливу держави в регіоні. Залежність сучасних держав від видобутку та постачання енергетичних ресурсів також визначає національні пріоритети різного розуміння концепцій екологічної безпеки

¹ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 485.

² Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки : навчальний посібник. К. : ЦП «Компринт», 2019. С. 145.

в Арктиці. Ці та багато інших причин ставлять під сумнів характер і якість екологічної безпеки регіону¹.

Ю. А. Краснова, досліджуючи право екологічної безпеки, робить висновок, що міжнародна екологічна безпека є міжнародно-правовою ціллю, метою, спрямованою на відповідний результат спільної суспільної діяльності з охорони навколишнього середовища, те, до чого прагнуть суб'єкти міжнародної правотворчої та правореалізаційної діяльності. Міжнародна екологічна безпека сьогодні є чимось не до кінця збагненим, але таким, до чого потрібно прагнути, особливо коли йдеться по суті про виживання всього людства², що відповідає нашому розумінню цієї категорії.

Отже, доктрина авторитетних юристів відіграє важливу роль у формуванні та розвитку міжнародного права, зокрема в сфері міжнародної екологічної безпеки. В умовах глобальних екологічних викликів, як-от зміна клімату, забруднення довкілля, втрата біорізноманіття та транскордонні екологічні катастрофи, погляди і висновки провідних юристів допомагають тлумачити правові норми, розробляти нові підходи до їхнього застосування та сприяти ефективному міжнародному співробітництву. Важливість доктрини авторитетних юристів можна розглядати через такі аспекти:

- тлумачення міжнародних норм – оскільки міжнародне право екологічної безпеки складається з численних багатосторонніх угод, принципів та звичаєвих норм, авторитетні юристи відіграють ключову роль у їх систематизації та роз'ясненні. Наприклад, вони аналізують, як міжнародні договори взаємодіють між собою, чи можуть певні екологічні принципи вважатися нормами міжнародного звичаєвого права;

- формування правових концепцій – багато важливих екологічних принципів, таких як принцип «забруднювач платить», принцип сталого розвитку або принцип запобіжних заходів, отримали своє визнання завдяки доктринальним дослідженням. Юридична

¹ Sboyshakova A., Dolzhenkova E. International cooperation and environmental safety in the Arctic. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 539.012042IOP Publishing. 2020. DOI 10.1088/1755-1315/539/1/012042

² Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки : навчальний посібник. К. : ЦП «Компринт», 2019. С. 81.

доктрина часто передує долученню цих норм у міжнародні договори та національні законодавства;

– вплив на міжнародні суди та трибунали – у своїх рішеннях Міжнародний Суд ООН, арбітражні трибунали та регіональні судові органи часто посиляються на праці авторитетних правників. Їхні дослідження допомагають судам визначати правові межі екологічної відповідальності держав та інтерпретувати екологічні норми в контексті сучасних викликів;

– розвиток «м'якого права» – висновки міжнародних експертів впливають на підготовку резолюцій, декларацій та інших документів, які не є обов'язковими, але відіграють значну роль у формуванні міжнародного екологічного порядку денного. Наприклад, Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 р. містила багато положень, розроблених у наукових працях ще до її прийняття.

Рішення та резолюції міжнародних організацій також треба зазначити серед джерел права міжнародної екологічної безпеки.

Сучасне право екологічної безпеки спрямоване на розвиток «екологічної парадигми» міждержавних і внутрішньодержавних відносин, встановлення принципів екологічно відповідальної взаємодії держав та формування норм так званого «зеленого етикету». Це сприяє запобіганню екологічним загрозам та забезпеченню співпраці держав у ліквідації їхніх наслідків. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні конференції, особливо ті, що проходять під егідою ООН. Серед них Стокгольмська конференція 1972 р., Ріо-де-Жанейрська конференція 1992 р., Йоганнесбургський саміт 2002 р. та Конференція ООН 2012 р. «Ріо+20». На цих форумах ухвалювалися аналітичні документи, включаючи декларації та стратегії сталого розвитку. До ключових актів належать Стокгольмська декларація 1972 р., Всесвітня хартія природи 1982 р., Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 р., Підсумковий документ «Майбутнє, якого ми хочемо» (Ріо+20) та інші.

Рішення та резолюції міжнародних організацій як джерела права міжнародної екологічної безпеки – це акти, ухвалені відповідними органами міжнародних організацій, які містять нормативні положення, рекомендації чи зобов'язання, спрямовані на регулювання екологічної безпеки на міжнародному рівні. Вони можуть

мати як обов'язковий (наприклад, рішення Ради ЄС чи Протоколи до міжнародних договорів), так і рекомендаційний характер (наприклад, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рішення Програми ООН з навколишнього середовища – UNEP), Бакинський пакт кліматичної єдності, прийнятий під час Бакинської конференції зі зміни клімату (2024). Такі акти формують основу так званого «м'якого права» (*soft law*), сприяючи виробленню глобальних екологічних стандартів та координації міжнародної екологічної політики¹.

Також потрібно згадати і про резолюції міжнародних конференцій, які вони приймають відповідно до своєї мети. У цих документах зазвичай містяться заклики, пропозиції, рекомендації і прохання урядам і міжнародним організаціям, що впливають з результатів роботи конференції. Резолюції міжнародних конференцій, незалежно від їх адресатів і змісту, носять рекомендаційний характер. Проте ці документи відіграють позитивну роль у питаннях кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права. У деяких випадках окремі положення резолюцій можуть набути з часом обов'язкового характеру як звичаєві норми. Резолюції також можуть використовуватися як допоміжний засіб для визначення міжнародно-правових норм або в процесі їх тлумачення. Держава-учасниця конференції сама визначає своє ставлення до конкретної резолюції².

Міжнародна екологічна безпека базується на системі норм, що походять з міжнародних договорів, звичаєвого права, загальних принципів, судової практики, наукової доктрини та рішень / резолюцій міжнародних організацій. Ефективне застосування цих норм забезпечує збереження навколишнього середовища та сталий розвиток людства.

¹ Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. / М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова та ін. ; під заг. ред. М. В. Красної та Р. С. Кіріна ; відп. ред. В. І. Андрійцев. Дніпро : НГУ, 2016. С. 528–529.

² Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 226.

Питання для самоконтролю

1. Як Тіт Лівій визначав поняття «джерело права» у своїй праці «Історія Рима від заснування міста»?
2. Які основні категорії джерел права виділяються в загальній теорії права?
3. Які два основні елементи є центральними в концепціях міжнародно-правового звичаю?
4. Які роль та значення наукових праць юристів-міжнародників у розвитку міжнародного права?
5. Які основні групи джерел міжнародного екологічного права визначає ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН?
6. Що таке принцип «не завдавати шкоди» в контексті міжнародної екологічної безпеки?
7. Які міжнародно-правові документи вважаються основними джерелами міжнародної екологічної безпеки?
8. Як принцип сталого розвитку впливає на економічний розвиток у контексті екологічної безпеки?
9. Які обов'язки покладаються на держави відповідно до принципу «забруднювач платить»?
10. Як принцип співпраці між державами сприяє запобіганню транскордонному екологічному забрудненню?

Тестові завдання

1. Що таке джерело міжнародного права:

- а) нормативний акт, що визначає економічні правила;
- б) практика держав, визнана як юридично обов'язкова;
- в) технології, що використовуються для захисту навколишнього середовища;
- г) конкретний міжнародний судовий процес.

☒ Правильна відповідь: б).

2. Що є основними джерелами міжнародного екологічного права:

- а) наукові дослідження та теоретичні праці;
- б) міжнародні конвенції, звичаї, загальні принципи права;
- в) технологічні інновації;
- г) національне законодавство кожної держави.

☒ Правильна відповідь: б).

3. Що є основною метою Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC):

- а) стабілізація викидів парникових газів;
- б) збереження біорізноманіття;
- в) захист океанів від забруднення;
- г) контроль за небезпечними відходами.

☒ Правильна відповідь: а).

4. Що означає принцип «не завдавати шкоди» в міжнародному праві:

- а) держави не можуть завдавати шкоди своїй економіці;
- б) держави повинні запобігати шкоді навколишньому середовищу інших країн;
- в) держави мають обов'язок співпрацювати щодо наукових досліджень;
- г) держави можуть забруднювати навколишнє середовище за певних обставин.

☒ Правильна відповідь: б).

5. Що таке принцип сталого розвитку:

- а) економічний розвиток без урахування екологічних чинників;
- б) заборона на використання природних ресурсів;
- в) економічний розвиток, що враховує екологічні обмеження;
- г) повний контроль за екологічними ініціативами.

☒ Правильна відповідь: в).

6. Який документ є прикладом міжнародного договору щодо зменшення викидів парникових газів:

- а) Паризька угода;
- б) Декларація Стокгольмської конференції;
- в) Рамкова конвенція ООН про зміну клімату;
- г) Конвенція з біологічного різноманіття.

☒ Правильна відповідь: а).

7. Що містить обов'язок співпраці між державами в контексті екологічної безпеки:

- а) обов'язок погоджувати політичні рішення;
- б) інформування й консультації для уникнення транскордонного екологічного збитку;
- в) визначення міжнародних стандартів щодо економічних аспектів екології;
- г) складання списків екологічно небезпечних підприємств.

☒ Правильна відповідь: б).

8. Що є основною метою принципу запобіжних заходів:

- а) ухвалення рішення після детального вивчення;
- б) застосування заходів лише після підтвердження наукового консенсусу;
- в) дії на випередження в разі загрози серйозної шкоди довкіллю;
- г) спільне вироблення міжнародних законів.

☒ Правильна відповідь: в).

9. Що визначається у справі арбітражу Trail Smelter 1941 р.:

- а) принцип сталого розвитку;
- б) обов'язок держав не завдавати шкоди навколишньому середовищу інших країн;
- в) принцип співпраці для збереження біорізноманіття;
- г) визначення міжнародних правових актів з охорони навколишнього середовища.

☒ Правильна відповідь: б).

10. Яким є основний принцип Стокгольмської Декларації 1972 р.:

а) держави повинні оплачувати забруднення, яке вони спричинили;

б) визначення територій для збереження біорізноманіття;

в) встановлення міжнародних стандартів для відновлювальної енергетики;

г) заборона на будь-яке транскордонне забруднення.

☒ Правильна відповідь: а).

ТЕМА 5

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

5.1. Поняття суб'єктів міжнародного права.

5.2. Держави – основні суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки.

5.3. Міжнародні організації як суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки.

5.4. Міжнародні організації в галузі міжнародної екологічної безпеки.

5.1. Поняття суб'єктів міжнародного права

Суб'єкти міжнародного права – це учасники міжнародних відносин, які мають юридичну самостійність і здатні реалізовувати права та обов'язки відповідно до норм міжнародного права. На відміну від внутрішньодержавного права, для суб'єктів міжнародних правовідносин характерне органічне поєднання правоздатності і дієздатності, що разом утворює поняття «правосуб'єктність». Обмежено дієздатних або недієздатних суб'єктів сучасне міжнародне право не знає.

Прийнято розрізняти первинні і похідні (вторинні) суб'єкти. До першої групи належать держави і народи, що реалізують право на самовизначення (що борються за незалежність). Їх поява на міжнародній арені – об'єктивна реальність природно-історичного процесу розвитку. Це і пояснює їх віднесення до групи первинних суб'єктів міжнародного права. Такі суб'єкти володіють усіма елементами міжнародної правосуб'єктності.

Похідні ж суб'єкти міжнародного права створюються на основі волевиявлення первинних. Обсяг прав та обов'язків похідних суб'єктів залежить від мети і намірів їх творців, що зазвичай закріплюється в міжнародному договорі, який є засновницьким документом похідного суб'єкта. До цієї групи суб'єктів міжнародного права належать міжурядові організації (ООН, ЮНЕСКО,

НАТО та ін.) і державоподібні утворення (Ватикан). Правосуб'єктність названих видів акторів міжнародного права є загальновизнаною. Водночас у юридичній літературі ведуться дискусії про міжнародну правосуб'єктність індивідів (фізичних осіб) і міжнародних неурядових організацій (МНУО)¹.

Екологічна безпека перетворюється в сучасному світі на один з найважливіших вимірів. Суб'єкти міжнародного права, передусім держави, докладають постійних зусиль для створення міцної міжнародно-правової основи управління відносинами у сфері охорони навколишнього середовища².

5.2. Держави – основні суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки

Серед первинних суб'єктів міжнародного права найвагомішу роль у міжнародних відносинах відіграють держави. По-перше, тому що через властивий їм суверенітет над ними немає будь-якої організації політичної влади, і вони на рівних юридичних підставах вступають у взаємовідносини одна з одною. Саме держави в переважній більшості випадків є і творцями, і гарантами норм міжнародного права, які регулюють міжнародні відносини. По-друге, держави володіють універсальною правоздатністю, що не має обмежень за предметом правового регулювання й часом, що відрізняє їх від інших суб'єктів міжнародного права³. Відповідно, держави є й основними суб'єктами права міжнародної екологічної безпеки, оскільки саме вони володіють суверенітетом, визначають екологічну політику, ухвалюють нормативно-правові акти та беруть на себе міжнародні зобов'язання, несуть

¹ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 46–47.

² Гуменна Н. О. Міжнародна екологічна безпека в сучасному розумінні. *Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини* : щорічна Міжнародна наукова конференція, м. Донецьк, 24 квітня 2020 р. / Донецький національний університет ім. В. Стуса. Донецьк, 2020. С. 77.

³ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 48–49.

відповідальність за виконання міжнародних екологічних угод і норм. Вони впроваджують екологічну політику на національному рівні, адаптують законодавство відповідно до міжнародних стандартів, а також беруть участь у міжнародних переговорах, де ухвалюються рішення щодо охорони довкілля.

Одним із ключових механізмів реалізації міжнародної екологічної безпеки є співпраця між державами в межах міжнародних організацій, таких як Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP), Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO) та Глобальний екологічний фонд (GEF), створений 1991 р. в ході підписання резолюції Радою виконавчих директорів Світового банку і відповідними домовленостями між Програмою розвитку ООН (ПРООН) та програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), членами якої є 182 держави, міжнародні інституції, неурядові організації (НУО) і приватні компанії¹.

Сучасні виклики екологічної безпеки, такі як зміна клімату, втрата біорізноманіття, забруднення води та повітря, вимагають від держав не лише виконання міжнародних зобов'язань, а й активної взаємодії в боротьбі з екологічними загрозами. Невиконання таких зобов'язань повинно мати наслідком відповідальність: наприклад, у справі «Trail Smelter» між США і Канадою було закріплено принцип державної відповідальності за транскордонне забруднення, що стало важливим прецедентом у міжнародному екологічному праві².

Держави як основні суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки – це суверенні політичні утворення, що є головними учасниками міжнародних правовідносин у сфері охорони довкілля, беручи на себе зобов'язання щодо регулювання, реалізації та контролю за виконанням норм і принципів, спрямованих на захист глобального екологічного середовища від транскордонних загроз. Держави відіграють ключову роль у забезпеченні міжнародної

¹ Глобальний Екологічний Фонд / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobotnytstvo-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy/globalnyj-ekologichnyj-fond/>

² Trail Smelter case (United States, Canada) (Award) [16 April 1938 and 11 March 1941], Report of International Arbitral Awards, Vol III (1920). URL : https://legal.un.org/riaa/cases/vol_iii/1905-1982.pdf

екологічної безпеки, оскільки вони формують правові механізми захисту довкілля, розробляють національні екологічні стратегії та беруть участь у міжнародному співробітництві. В умовах глобалізації та екологічних викликів, що зростають, роль держав у цій сфері лише посилюється, оскільки ефективне вирішення екологічних проблем можливе лише на основі спільних зусиль усіх держав світу.

5.3. Міжнародні організації як суб'єкти права міжнародної екологічної безпеки

Міжнародні організації створюються первинними суб'єктами міжнародного права на основі угоди між ними і належать до групи вторинних (похідних). У засновницьких актах міжнародних організацій визначаються їх мета і завдання, організаційно-структурний порядок і регулюються відносини з державами-членами.

На відміну від держав міжнародні організації є специфічним суб'єктом міжнародного права. Вони не володіють суверенітетом і своєю територією; вступати у міжнародно-правові відносини така організація може лише в межах своєї компетенції, визначеної в її засновницькому документі – статуті (договорі, угоді). Відповідно до засновницьких актів міжнародних організацій держави-члени можуть мати свої представництва при них¹.

Міжнародна (міжурядова) організація – це постійно діюче об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору з метою вирішення певних завдань, що має необхідну для цього систему органів і самостійні права й обов'язки. Ознаками міжнародної організації є: 1) договірна основа, що відповідає основним принципам міжнародного права; 2) наявність певних цілей; 3) система органів, необхідних для досягнення цілей організації; 4) міжнародна правосуб'єктність². Як суб'єкти права міжнародної

¹ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 64–65.

² Там само. С. 229.

екологічної безпеки організації мають повноваження розробляти, впроваджувати та контролювати виконання міжнародних норм і стандартів у сфері охорони навколишнього середовища, забезпечуючи колективні дії держав та інших суб'єктів міжнародного права для підтримки глобальної екологічної безпеки¹. Однією з найбільш впливових є Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка через свої агентства, як-от Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), здійснює координацію глобальних ініціатив у галузі екології. ЮНЕП займається розробкою екологічних стандартів, а також проводить оцінку стану навколишнього середовища та підтримує країни в розробці національних екологічних стратегій.

5.4. Міжнародні організації в галузі міжнародної екологічної безпеки

За ініціативою групи вчених і уряду Швейцарії 1913 р. швейцарський зоолог Поль Саразін організував Бернську конференцію з міжнародної охорони природи, яка відбулася 4–6 листопада в приміщенні Союзного Парламенту Швейцарії. Участь взяли представники 17 держав (Швейцарія, Франція, Німеччина, Бельгія, Угорщина, Нідерланди, Російська імперія, Австрія, Аргентина, Великобританія, Данія, Іспанія, Італія, Норвегія, Португалія, США та Швеція; Румунія і Японія відмовилися). Представник Австралії не зміг бути присутнім, але надіслав письмову доповідь про стан охорони природи в своїй країні. Загалом на конференції були присутні 31 особа, з них 12 учених, решта – дипломати та 3 секретарі. На Конференції обговорювалося створення Міжнародної комісії з охорони природи, до компетенції якої пропонувалося долучити міжнародний захист флори і фауни, збереження біорізноманіття, охорону видів, які зникають, та сприяння створенню природних заповідників, а також захист ландшафтів і людських

¹ Ніколаєв К. Д. Міжнародне співробітництво та його вплив на політику екологічної безпеки в Україні. *Публічне урядування*. 2023. № 3 (36). С. 62.

племен, які зникають, хоча останнє підтримали лише окремі учасники. Погляди на цілі та функції Комісії розійшлися: Швейцарія, Російська імперія та деякі інші країни виступали за створення дієвого органу з правом розробляти та контролювати виконання міжнародних угод, тоді як інші держави не були готові наділити його широкими повноваженнями через відсутність відповідних мандатів у представників. У ході дискусій було створено Консультативну комісію для міжнародної охорони природи, яка мала займатися збором і аналізом даних у цій сфері, однак світові війни перервали співпрацю, і її вдалося відновити лише 1979 р. там само – в Берні¹.

На Конференції у Фонтебло (Франція) 28 жовтня 1948 р. був заснований Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП), 1990 р. перейменований у Всесвітній союз охорони природи; в літературі часто вживається стара скорочена назва – МСОП (The World Conservation Union). В організації беруть участь більше ніж 952 члени зі 139 країн світу (111 урядових організацій, 731 неурядова організація, 36 асоційованих членів, які не мають права голосу). Цілі: вплив, підтримка і допомога організаціям світу у справі збереження цілісності й розмаїття природи; забезпечення розумного та екологічно стійкого використання природних ресурсів. Основна діяльність: здійснення моніторингу природоохоронної діяльності; розробка вимог з охорони природи для використання місцевими організаціями; складання планів дій на різних рівнях; сприяння заходам, що вживаються урядовими і неурядовими організаціями в галузі охорони природи; поширення інформації через мережу МСОП; надання допомоги та консультацій. МСОП має офіси в більше ніж 50 країнах та здійснює проекти по всьому світу².

Будучи найбільшою в світі універсальною міжнародною організацією, ООН стала головним форумом для розгляду питань, які виходять за рамки державних кордонів і не можуть бути вирішені жодною країною поодиночки. Так, у 70-х роках минулого

¹ Василюк О. Бернської конвенції 40 років / Українська природоохоронна група (UNCG). 2019. 18 січня. URL : <https://uncg.org.ua/bernska-konventsia/>

² IUCN, International Union for Conservation of Nature. URL : <https://www.iucn.org/>

століття в міжнародній суспільній думці сформувалася думка про те, що для здорового майбутнього суспільства потрібна економіка, яка б не руйнувала навколишнє середовище. Для вирішення проблем, пов'язаних з його захистом, 1972 р. було утворено Програму ООН з навколишнього середовища, яка визначила конкретні напрями співпраці держав у галузі захисту довкілля. Конференція в Ріо-де-Жанейро 1992 р. з проблем захисту навколишнього середовища та розвитку надала нового поштовху міжнародному співробітництву у вирішенні екологічних проблем, що постали перед людством. На Конференції, в якій взяли участь делегації 179 держав, було прийнято ряд важливих для людства документів, а саме: Порядок денний на XXI сторіччя, Конвенцію ООН про зміну клімату, Конвенцію про біорізноманіття, досягнуті інші домовленості з проблем охорони довкілля. Висновки зустрічі в Ріо засвідчили, що нині неможливо розглядати соціально-економічний розвиток держав, не пов'язуючи його з охороною навколишнього середовища¹.

Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізовані установи, вирішуючи багато актуальних проблем міжнародного співтовариства, займаються також і питаннями екологічної безпеки. Так, Продовольча та сільськогосподарська організація (FAO), що є спеціалізованою установою ООН, очолює міжнародні зусилля з боротьби з голодом. Її мета – забезпечити продовольчу безпеку для всіх та регулярний доступ до достатньої кількості високоякісної їжі, щоб вести активний і здоровий спосіб життя. Маючи 195 членів – 194 країни та Європейський Союз, FAO працює в більше ніж 130 країнах світу, виконуючи поставлені перед нею задачі в сфері агропромислового розвитку, бере участь у міжнародних заходах щодо раціонального використання і охорони ґрунту, лісів, водоймищ, тваринного світу². ІКАО та ІМО покликані забезпечити на користь усього людства безпечно й розумне використання повітряного і морського середовища. ЮНЕСКО, займаючись питаннями міжнародної наукової співпраці, безпосередньо

¹ Толкач В. С. Особливості формування спеціальних принципів міжнародного екологічного права як основи міжнародної системи екобезпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 178.

² The Food and Agriculture Organization (FAO). URL : <https://www.fao.org/about/about-fao/en/>

бере участь у програмах наукових досліджень з охорони і поліпшення навколишнього середовища. Крім того, важливими інститутами є Світовий банк і Міжнародний валютний фонд, які через фінансову підтримку та проєкти з розвитку інфраструктури допомагають країнам розвивати стійкі економічні моделі, що знижують екологічний вплив.

Важливу роль у забезпеченні міжнародної екологічної безпеки відіграє Світова організація торгівлі (СОТ) через регулювання технічних бар'єрів у торгівлі та сприяння гармонізації міжнародних стандартів. Одним із ключових інструментів СОТ у цій сфері є Угода про технічні бар'єри в торгівлі (ТВТ Agreement), яка спрямована на усунення зайвих перешкод у міжнародній торгівлі шляхом гармонізації стандартів та технічних регламентів між країнами-членами. Відповідно до п. 2.2 технічні регламенти не мають більш обмежувального впливу на торгівлю, ніж це є необхідним для досягнення законних цілей, з урахуванням ризиків, які виникли б у результаті їхнього невиконання. Такими законними цілями є (серед інших) захист навколишнього середовища¹.

СОТ також співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), Міжнародна електротехнічна комісія (IEC), Міжнародна організація мір і ваг (BIPM) та Міжнародна організація законодавчої метрології (OIML), для сприяння розробці міжнародно узгоджених стандартів. Це сприяє підвищенню ефективності виробництва та полегшенню здійснення світової торгівлі, одночасно враховуючи екологічні вимоги та стандарти.

У рамках Світової організації торгівлі розгляд екологічних питань здійснюється через систему вирішення спорів, де країни-члени можуть оскаржувати заходи, які, на їхню думку, порушують угоди СОТ, зокрема ті, що стосуються охорони довкілля. Рішення СОТ відіграють ключову роль у балансуванні між торговельними інтересами та екологічними зобов'язаннями країн-членів. Серед таких – рішення по Справі про заборону на імпорт креветок (1998) – про запровадження США заборони на імпорт

¹ Угода про технічні бар'єри в торгівлі / СОТ ; Угода, Міжнародний документ, Кодекс. 1994. 15 квітня. URL : https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_008#Text

креветок з країн, які не використовували пристрої для збереження морських черепах. Панель СОТ визнала, що, хоча мета США була легітимною з точки зору охорони довкілля, застосування заходу було дискримінаційним і порушувало принципи СОТ. В іншій Справі «ЄС – Заходи щодо азбесту» (EC – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products») (2001) зазначено, що Європейський Союз заборонив імпорту азбесту та виробів з нього через його шкідливий вплив на здоров'я. Канада оскаржила цю заборону в СОТ. Панель вирішила, що заборона ЄС була виправданою з точки зору захисту здоров'я людини і не порушувала угоди СОТ. Апеляційний орган СОТ визнав законними екологічні заходи ЄС щодо заборони використання азбесту, що стало важливим прецедентом у сфері міжнародного екологічного права. Апеляційний орган погодився з Панеллю, що цей захід «захищає життя чи здоров'я людей» і що «жодного розумно доступного альтернативного заходу» не існує¹.

Ці рішення демонструють, що СОТ визнає важливість екологічних міркувань, але підкреслює необхідність недискримінаційного та послідовного застосування заходів, щоб уникнути прихованих обмежень у міжнародній торгівлі.

Але, з іншого боку, існує необхідність деяких обмежень, зокрема, з метою забезпечення відповідності та безпеки в глобальних закупівельних операціях в енергетичній галузі, що має значення через складні ланцюги поставок у секторі, суворий регуляторний контроль і невід'ємні ризики безпеки. Однією з важливих сфер є впровадження комплексної політики закупівель, яка відповідає місцевим і міжнародним нормам, таким як стандарти Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і Закон про корупцію за кордоном (FCPA). Прийняття надійних систем оцінки постачальників має важливе значення для зменшення ризиків, гарантуючи, що постачальники дотримуються стандартів безпеки, охорони навколишнього середовища та етики. Підкреслюючи відповідність вимогам охорони здоров'я, безпеки та навколишнього середовища,

¹ European Communities – Measures Affecting Asbestos and Products Containing Asbestos. Report(s) 2001 / The World Trade Organization. URL : https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds135_e.htm

ці системи дають змогу компаніям дотримуватися суворих протоколів безпеки¹.

Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) належить до спеціалізованих організацій, що займаються міжнародною співпрацею між державами-членами в боротьби зі злочинністю, зокрема у сфері екологічної безпеки.

Інтерпол має спеціалізовані підрозділи у сфері екологічної безпеки, зокрема:

- Консультативний відділ (перший підрозділ);
- Підрозділ екологічної безпеки (другий підрозділ);
- Комітет з дотримання екологічного законодавства (третій підрозділ).

Ці структури займаються розробкою стратегій та координацією міжнародних зусиль щодо боротьби з екологічною злочинністю.

Генеральна Асамблея Інтерполу відіграє ключову роль у боротьбі з екологічними злочинами, що підтверджується її рішеннями, спрямованими на протидію таким правопорушенням. Вона здійснює аналіз щорічних звітів, присвячених злочинам проти довкілля, а також розглядає відповідні дослідження.

Серед найважливіших рішень можна виділити такі:

Резолюція 12/RES/61/AGN, прийнята під час 61-ї сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу 1992 р., яка передбачала створення робочої групи під егідою Інтерполу та долучення питання екологічних злочинів до порядку денного міжнародних зустрічей, присвячених економічним злочинам;

Резолюція 12/RES/62/AGN, ухвалена під час 62-ї сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу в Осло 1993 р., що стосується транспортування небезпечних відходів;

Резолюція 12/RES/63/AGN, прийнята на 63-й сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу в Римі 1994 р., щодо використання екологічних повідомлень (MESSAGES-ECO);

¹ Onukwulu E. C. Ensuring compliance and safety in global procurement operations in the energy industry. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*. January 2025. 05 (04). P. 1311–1326. DOI 10.54660/IJMRGE.2024.5.4.1311-1326

Резолюція 12/RES/62/AGN, яка передбачала створення робочої групи для боротьби з екологічною злочинністю під егідою Інтерполу;

Резолюція 5/RES/62/AGN, яка рекомендувала державам-членам зміцнювати правоохоронні органи, розслідувати екологічні злочини та вести відповідну статистику;

Резолюція 6/RES/62/AGN, яка закликала держави-члени контролювати торгівлю видами флори та фауни, що перебувають під загрозою зникнення, а також запобігати незаконному обігу природних ресурсів¹.

Крім згаданих вище міжнародних організацій, питаннями міжнародної екологічної безпеки також опікуються багато інших – для одних захист навколишнього природного середовища є статутною метою, для других – факультативним завданням, яке безпосередньо пов'язане з їх основними цілями. До останніх, наприклад, відноситься Всесвітня організація охорони здоров'я ВОЗ (World health Organization – WHO), створена в 1948 р. державами-членами ООН. Мета організації, зокрема, охорона і поліпшення здоров'я за допомогою зниження негативного впливу на навколишнє середовище. Напрямами діяльності є проведення заходів з оздоровлення навколишнього середовища, зокрема забезпечення безпеки використання хімічних препаратів, оцінка та контроль рівня забруднення, захист від радіоактивного ураження, оцінка впливу змін клімату на здоров'я людини, розробка глобальної стратегії охорони здоров'я та навколишнього середовища, розробка і введення стандартів у сфері діагностики, контролю якості продуктів харчування, біологічних і фармацевтичних препаратів; підтримка в створенні національних стратегій охорони здоров'я тощо. Державне бюро ВОЗ в Україні було створене 1994 р. для підтримки сталого розвитку охорони здоров'я країни та розбудови національного потенціалу з питань охорони здоров'я. Пріоритети

¹ The Role of INTERPOL in Combating International Environmental Crime. URL : <https://asjp.cerist.dz/index.php/en/downArticle/837/1/3/263308&hl=ru&sa=X&d=12327448094066812006&ei=JoOmZ6KnLtaIeoPwLqK0QU&scisig=AFWwaebA1MRJBcHU2Bnxnoij n7Dm&oi=scholaralrt&hist=3j0gfmMAAAAJ:1674365764159357438:AFWwaebqYp2rcnj Gm09zI1Tygfu&html=&pos=1&folt=rel>

Державного бюро визначені в угоді про співпрацю між ВООЗ / Європою та Україною¹.

Всесвітній фонд дикої природи (World Wild Fund for Nature – WWF) – заснована 1961 р. міжнародна громадська організація, що фінансує дії з охорони та вивчення рослин, тварин і їх місцевих звичаїв. Учасники: постійні спонсори та національні асоціації всього світу. Цілі: запобігання деградації природного середовища; допомога в побудові майбутнього з гармонійним співіснуванням людини та природи; залучення фінансових коштів для охорони природи та спасіння від зникнення окремих видів тварин і рослин. Основна діяльність: збереження різноманітності (генетичної, видової та екосистемної); забезпечення стійкої моделі використання відновлювальних природних ресурсів; зниження забруднення, раціонального споживання ресурсів та енергії; розробка стратегічних підходів до проблеми збереження природи².

Глобальний екологічний фонд – глобальний фонд навколишнього середовища – ГЕФ (Global Environment Facility, GEF) – створений 1990 р. з метою фінансової підтримки проєктів у галузі охорони навколишнього середовища (щодо скорочення викидів парникових газів, охорони біорізноманіття, озонowego шару, міжнародних вод тощо). Учасники: 142 країни світу. Місце розташування – м. Вашингтон (США). Кошти ГЕФ доступні країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою для досягнення цілей міжнародних екологічних конвенцій та угод. Підтримка надається державним установам, організаціям громадянського суспільства, компаніям приватного сектору, науково-дослідним установам серед широкого розмаїття потенційних партнерів для реалізації проєктів та програм у країнах-реципієнтах³.

«Європейська дика природа» є провідною природоохоронною організацією, що діє в Європі. Основною метою є збереження біологічного різноманіття та зменшення впливу кліматичних

¹ World health Organization. Regional Office for Europe. URL : <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine>

² World Wild Fund for Nature. URL : <https://www.worldwildlife.org/>

³ Global Environment Facility – GEF. URL : <https://www.thegef.org/about/funding>

змін на природу та людство. «Європейська дика природа» створює мережу недержавних заповідників у європейських країнах, пов'язаних біокоридорами, оскільки вважається, що це один з найефективніших способів збереження видів рослин і тварин. Друга мета – боротьба із глобальними змінами клімату, які є серйозною загрозою для європейського біорізноманіття. Одним з найефективніших способів є посадка дерев, які сприяють поглинанню парникових газів, для чого організація заліснює землі, непридатні для ведення сільського господарства, та збільшує лісистість в окремих країнах ЄС¹.

Грінпіс – Greenpeace International – міжнародна природоохоронна організація, заснована 1971 р. в Канаді, використовує мирне, творче протистояння для викриття глобальних екологічних проблем та розробки рішень для зеленого та мирного майбутнього. Мета організації – захищати біорізноманіття у всіх його формах, запобігати забрудненню та зловживанню земним океаном, землею, повітрям та прісною водою, припинити всі ядерні загрози, сприяти миру, глобальному роззброєнню та ненасиллю. Основне завдання – забезпечення екологічного розвитку і залучення уваги людей та влади до збереження природи. Фінансування організації – виключно з пожертвувань людей, небайдужих до збереження природи. Грінпіс не приймає фінансування від бізнесу, влади та політичних партій².

Клуб Сьєрра – Sierra Club – найбільша та найвпливовіша екологічна організація в Америці. Фонд Сьєрра-Клуб, заснований 1960 р., є громадською благодійною організацією, що звільнена від сплати податків і сприяє зусиллям щодо навчання та поширення можливостей людей захищати та покращувати природне та людське середовище. Цілі організації: вирішити кліматичну кризу насамперед за допомогою успішного переходу до енергоефективної економіки чистої енергії, яка краще обслуговує людей та природу; забезпечити захист земель і вод, пропагувати здорові

¹ European Wildlife. URL : <https://www.eurowildlife.org/>

² Greenpeace International. URL : <https://www.greenpeace.org/international/explore/about/values/>

екосистеми та боротися за чисте повітря та воду; розширити можливості для більшої кількості людей досліджувати, насолоджуватися й захищати планету, підтримуючи програми та політику, що охоплюють економічні, культурні та громадські напрями. Фонд надає ресурси некомерційним організаціям для підтримки наукових, освітніх, літературних, організаційних, адвокатських та юридичних програм, що сприяють досягненню вказаних цілей¹.

Національне товариство Одюбон – National Audubon Society. Основною місією спільноти Audubon є збереження і відновлення природних екосистем, зокрема птахів, тварин, а також середовища їх проживання на благо людства й біологічного різноманіття Землі². Іншою ключовою організацією є Міжнародна енергетична агенція (IEA), яка працює над зниженням впливу енергетичних систем на навколишнє середовище, зокрема через сприяння розвитку поновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності.

Також захистом міжнародної екологічної безпеки опікуються такі організації, як Environmental Defense Fund, Friends of Earth (FOE), Worldwatch Institute, Environmental Defense Fund, Friends of Earth (FOE), National Geographic Society, Co-op America (наразі – Green America)³, Rainforest Action Network, Earth Liberation Front (ELF) та багато інших.

Інколи методи роботи таких організацій, м'яко кажучи, є досить спірними: наприклад, Фронт визволення Землі (Earth Liberation Front, ELF) вважається екотерористичною організацією, що складається з автономних осередків, які здійснюють атаки проти тих, кого група звинувачує у шкоді довкіллю. ELF виник у 1992 р. в Брайтоні, Англія, як відгалуження британського руху Earth First. Діяльність у США організація розпочала наприкінці 1990-х, коли в жовтні 1996 р. було вчинено підпал вантажівки Лісової служби США в штаті Орегон.

Основним методом ELF є підпали: група підпалювала наукові лабораторії, житлові будинки та комерційні об'єкти. Вона

¹ Sierra club. URL : <https://www.facebook.com/SierraClub/>

² National Audubon Society. URL : <https://www.audubon.org/>

³ Green America. URL : <https://www.greenamerica.org/about-us>

також займалася вандалізмом – розбивала вікна та наносила графіті. За оцінками ФБР, у період з 1996 по 2002 р. ELF разом із Фронтом визволення тварин (ALF) здійснили майже 600 кримінальних актів у США, завдавши збитків на понад 42 мільйони доларів. З 1995 по 2010 р. ELF відповідала за 55 % із 239 підпалів і вибухів, зафіксованих Міністерством внутрішньої безпеки США та віднесених до екотерористичних актів. Зокрема, осередок ELF та ALF під назвою «Сім'я» був відповідальний за серію підпалів 1995–2001 рр. Група здійснила майже 20 підпалів у штатах Орегон, Вашингтон, Каліфорнія, Вайомінг та Колорадо, які федеральні слідчі приписали «Сім'ї».

Після терактів 11 вересня 2001 р. ФБР переорієнтувало свої зусилля на боротьбу з внутрішніми терористичними загрозами, а корпоративне лобі закликала владу до рішучих дій проти екотерористів зокрема. ФБР визнало ELF внутрішньою терористичною організацією, а Міністерство юстиції США розпочало кампанію з переслідування екотерористів як головної внутрішньої загрози національній безпеці. Пресслужба ELF у Північній Америці (NAELFPO) назвала зосередженість ФБР на ELF «очевидним свідченням того, що ELF успішно загрожує тій державі, яка знищує життя на планеті».

Наразі ELF вже не проводить стільки акцій, як у 1990-х чи на початку 2000-х, однак федеральні органи й досі пильно стежать за діяльністю цієї організації. У квітні 2022 р. Джозеф Махмуд Дібі визнав себе винним у причетності до серії підпалів, здійснених осередком ELF та ALF під назвою «Сім'я». Дібі був заарештований 2018 р., і його справа знову привернула увагу громадськості до цієї групи. ELF не веде реєстрів членства. Організація децентралізована на анонімні, автономні осередки, щоб запобігти проникненню правоохоронних органів та осіб, яких звинувачують у жорстокому поводженні з тваринами. Осередки ELF діють незалежно один від одного¹.

¹ Earth Liberation Front / The Counter Extremism Project (CEP). URL : <https://www.counterextremism.com/supremacy/earth-liberation-front>

Питання для самоконтролю

1. Що є головними суб'єктами міжнародного екологічного права?
2. У чому полягає різниця між первинними і похідними суб'єктами міжнародного права?
3. Як держави здійснюють свою роль у міжнародному екологічному праві?
4. Які міжнародні організації займаються питаннями охорони довкілля?
5. Як міжнародні організації взаємодіють з державами для забезпечення екологічної безпеки?
6. Які завдання виконує Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)?
7. Що таке міжнародна правосуб'єктність і як вона стосується міжнародних організацій?
8. Які основні елементи міжнародної правосуб'єктності властиві державам як суб'єктам міжнародного екологічного права?
9. Як Міжнародний союз охорони природи (МСОП) впливає на міжнародну екологічну безпеку?
10. Яке значення має Світова організація торгівлі (СОТ) для міжнародної екологічної безпеки?

Тестові завдання

1. Які суб'єкти є основними учасниками міжнародного екологічного права:

- а) лише держави;
- б) лише міжнародні організації;
- в) держави та міжнародні організації;
- г) лише індивіди.

☒ **Правильна відповідь: в).**

2. Яка основна різниця між первинними та похідними суб'єктами міжнародного права:

- а) первинні суб'єкти не мають правоздатності;
- б) похідні суб'єкти створюються на основі волевиявлення первинних;
- в) похідні суб'єкти мають повну юридичну незалежність;
- г) первинні суб'єкти не беруть участі в міжнародних договорах.

☒ Правильна відповідь: б).

3. Яка роль держав у міжнародному екологічному праві:

- а) вони лише спостерігають за міжнародними договорами;
- б) вони реалізують екологічну політику та несуть відповідальність за виконання міжнародних угод;
- в) вони не мають права впливати на екологічні рішення;
- г) вони лише фінансують екологічні ініціативи.

☒ Правильна відповідь: б).

4. Яка міжнародна організація відповідає за моніторинг стану навколишнього середовища на глобальному рівні:

- а) Світова організація торгівлі;
- б) ЮНЕСКО;
- в) Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП);
- г) Інтерпол.

☒ Правильна відповідь: в).

5. Яка організація займається боротьбою з екологічною злочинністю на міжнародному рівні:

- а) Міжнародний суд;
- б) Інтерпол;
- в) СОТ;
- г) ООН.

☒ Правильна відповідь: б).

6. Які міжнародні організації створюють і реалізують екологічні норми і стандарти:

- а) міжнародні фінансові інститути;
- б) міжнародні організації, такі як ЮНЕП, СОТ;
- в) приватні компанії;
- г) локальні неурядові організації.

☒ Правильна відповідь: б).

7. Як міжнародні організації допомагають державам у розв'язанні екологічних проблем:

- а) вони лише консультують держави;
- б) вони розробляють і впроваджують міжнародні екологічні стандарти;
- в) вони не беруть участі в цьому процесі;
- г) вони фінансують екологічні проекти без взаємодії з державами.

☒ Правильна відповідь: б).

8. Як Світова організація торгівлі (СОТ) впливає на екологічну безпеку:

- а) вона здійснює глобальні екологічні дослідження;
- б) вона визначає екологічні норми для торгових угод;
- в) вона створює політики з охорони природи;
- г) вона допомагає країнам вирішувати міжнародні екологічні конфлікти через суди.

☒ Правильна відповідь: б).

9. Що стало прецедентом для законного застосування екологічних заходів СОТ:

- а) справи щодо захисту здоров'я людей;
- б) справи про захист тварин;
- в) рішення про заборону на імпорту певних товарів;
- г) справи про збереження флори та фауни.

☒ Правильна відповідь: а).

10. Яке завдання несе Світова організація торгівлі в контексті екологічної безпеки:

- а) визначати технічні стандарти для захисту довкілля;
- б) оцінювати екологічний стан природних ресурсів;
- в) розробляти наукові дослідження щодо екологічної безпеки;
- г) контролювати міжнародні екологічні правопорушення.

☒ Правильна відповідь: а).

СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 6

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

6.1. Інституційна база реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

6.2. Міжнародна система реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

6.3. Практична реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

6.4. Реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні.

6.1. Інституційна база реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є одним із фундаментальних прав людини, яке визнано на міжнародному рівні та підтримується рядом інституційних механізмів. Це право передбачає можливість кожної людини жити в екологічно безпечному середовищі, що не завдає шкоди здоров'ю, а також доступ до чистого повітря, води та інших природних ресурсів, необхідних для життя. Міжнародна інституційна система реалізації цього права охоплює глобальні організації, програми та конвенції, які координують зусилля держав для забезпечення екологічної безпеки. У рамках дослідження міжнародної інституційної системи реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля аналізується її глобальна роль, що важливо для вдосконалення механізмів захисту цього права. Вивчення цієї системи сприятиме розробці ефективних методів посилення екологічної безпеки на міжнародному рівні¹.

¹ Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. С. 178.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля було офіційно визнане Резолюцією Ради ООН з прав людини від жовтня 2021 р. (HRC/RES/48/13), яка має історичне значення, оскільки вперше на міжурядовому рівні чітко й однозначно визнала право кожної людини на чисте і здорове довкілля. Цей акт не лише формально закріпив відповідне право в рамках міжнародної правозахисної системи, але й фактично започаткував інституційну систему його реалізації на глобальному рівні, тому саме Резолюція 48/13 може вважатися точкою відліку формування відповідного комплексу інституційних механізмів і політик.

У своєму тексті Рада закликала держави нарощувати потенціал для зусиль щодо захисту довкілля з метою виконання своїх зобов'язань у сфері прав людини. Зокрема, йдеться про співпрацю з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, іншими структурами системи ООН, міжнародними та регіональними організаціями, агентствами, а також недержавними суб'єктами – громадянським суспільством, національними інституціями з прав людини та бізнесом. Так було закладено фундамент для багаторівневої інституційної взаємодії, що охоплює як державних, так і недержавних учасників міжнародної правової системи, орієнтованої на реалізацію екологічних прав людини.

Резолюція також визначає важливість поширення кращих практик у виконанні зобов'язань щодо забезпечення права на чисте й здорове довкілля. Особливо наголошується на необхідності обміну знаннями та ідеями, створення синергії між захистом прав людини та охороною довкілля. Це означає, що інституційна система має ґрунтуватися на міжгалузевому, інтегрованому підході, де екологічна політика й права людини розглядаються як взаємопов'язані складові єдиного механізму. Водночас зусилля щодо охорони довкілля мають бути повністю сумісними з іншими правами людини.

Наступним структурним елементом міжнародної системи реалізації права на безпечне довкілля є прийняття державами відповідних політик, зокрема щодо збереження біорізноманіття та екосистем. Це положення Резолюції підкреслює політико-правову відповідальність держав у формуванні внутрішньої нормативної

бази, яка відповідає міжнародним стандартам у сфері екологічних прав людини. Такий підхід створює зв'язок між глобальним інституційним рівнем (ООН та її органи) і національними правовими системами, що діють у межах своїх зобов'язань, але під загальною парасолькою міжнародного права.

Не менш важливою є і вимога враховувати зобов'язання у сфері екологічних прав людини під час реалізації та моніторингу Цілей сталого розвитку. Оскільки ці Цілі мають інтегрований і міжсекторальний характер, реалізація права на безпечне довкілля безпосередньо вписується в контекст глобальної стратегії сталого розвитку, узгоджуючи екологічні, економічні та соціальні чинники в межах єдиного плану дій¹.

Крім того, Резолюція HRC/RES/48/13 прямо запрошує Генеральну Асамблею ООН розглянути питання права на безпечне довкілля, що створює передумови для подальшого закріплення цього права у формі міжнародно-правового документа з вищим статусом – наприклад, резолюції Генасамблеї або навіть міжнародного договору. Водночас Рада з прав людини залишає це питання на своєму порядку денному, демонструючи намір постійного моніторингу та розвитку відповідної інституційної системи.

Так, Резолюція 48/13 не лише юридично визнала право на чисте, здорове та безпечне довкілля, але й окреслила рамки функціонування міжнародної інституційної системи для його реалізації. Вона заклала основу співпраці між державами, органами ООН, громадянським суспільством і приватним сектором, визначила принципи інтеграції прав людини в екологічну політику, а також встановила зв'язок між екологічними правами людини та Цілями сталого розвитку. Це перетворює Резолюцію на ключовий елемент сучасної міжнародної архітектури захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

¹ The human right to a clean, healthy and sustainable environment: Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021 48/13. United Nations A/HRC/RES/48/13. General Assembly. URL : <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/48/13>

6.2. Міжнародна система реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля

Міжнародна система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це комплекс норм, інститутів, суб'єктів та механізмів, спрямованих на забезпечення визнання, дотримання та захисту цього права на глобальному, регіональному і національному рівнях. Основу системи становлять міжнародно-правові принципи охорони довкілля та права людини, закріплені в ряді універсальних і регіональних документів.

Ключовими суб'єктами цієї системи є держави, які несуть основну відповідальність за дотримання екологічних прав людини на своїх територіях, а також міжнародні організації – насамперед ООН, її спеціалізовані установи, регіональні об'єднання (Європейський Союз, Рада Європи), міжнародні судові та квазі-судові органи (Міжнародний Суд ООН, Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини). Значну роль відіграють також недержавні організації та громадські об'єднання, які здійснюють моніторинг, правозахисну діяльність і беруть участь у міжнародних процедурах.

ЮНЕП розробляє глобальні програми, захищає довкілля, сприяючи сталому розвитку, і керується Радою з 58 країн, фінансуючись через Екологічний фонд. Її функції визначені резолюцією Генеральної Асамблеї 1972 р., а повноваження розширені у 1992 р. Порядком денним на XXI ст. та Найробіською декларацією 1997 р., де ЮНЕП визнана головним природоохоронним органом. Звіти ЮНЕП (2014, 2015, ГЕО-4, ГЕО-5) показують її реагування на екологічні кризи. До цієї системи також входять ПРООН, ЮНЕСКО, ФАО, ВООЗ, МАГАТЕ та інші органи ООН. ПРООН підтримує сталий розвиток, вирішуючи питання зміни клімату та втрати біорізноманіття через пілотні проекти і партнерство. Отже, ООН є центральним елементом цієї системи¹.

¹ Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. С. 178–182.

Рада Європи активно працює над природоохоронною політикою, адже захист довкілля тісно пов'язаний із правами людини, які неможливо повноцінно гарантувати за умов забрудненого повітря, неякісних продуктів і скорочення зон для відпочинку. Основні цілі Ради Європи у сфері довкілля охоплюють охорону природи, покращення середовища життя людини, розробку концепцій сталого розвитку та планування територій. Цю політику реалізують через Департамент з питань культури та природної спадщини і Керівний комітет з охорони природи. 1967 р. Рада Європи створила центр «Натуропа» як інформаційний осередок з питань довкілля, доступний для громадськості та фахівців¹. Рада Європи ухвалила ряд договорів для забезпечення права на безпечне довкілля, зокрема Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., Бернську конвенцію 1979 р. про охорону дикої флори і фауни, а також Рекомендації 1991 і 1996 р. щодо екологічної освіти та розподілу повноважень у сфері довкілля. Таким чином, Рада Європи відіграє значну роль у міжнародній інституційній системі реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля².

Радою Європи було схвалено Тематичний напрям дій Пан'європейської стратегії з біологічного та ландшафтного різноманіття³, що реалізується Комітетом з біологічного та ландшафтного різноманіття (CO-DBP). Цей напрям зосереджений на підвищенні обізнаності та підтримки з боку політиків і громадськості, а також сприяє формуванню цілісного підходу до збереження та сталого використання біорізноманіття як фундаментальної складової якості життя громадян Європи.

Згідно з підходом Ради Європи, Європейський інформаційно-документаційний центр охорони природи «Центр Натуропа» через свої національні агентства здійснює просвітницьку, інформаційну

¹ Заблоцька Л. Г., Федорова А. Л., Шинкаренко Т. І. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи : навчальний посібник. К. : Фенікс, 2007. С. 147–148.

² Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. С. 182–183.

³ Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Багатостороння угода від 23.10.1995. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU95454>

діяльність та підвищення екологічної свідомості населення. Центр уже проводив ряд кампаній у минулому та бере участь у поточній загальноєвропейській кампанії «Європа – спільна спадщина».

Відповідно до ст. 13 Бернської конвенції (Конвенції про охорону європейської дикої природи та природних середовищ існування) передбачено участь будь-яких організацій чи установ, що мають відповідну технічну компетенцію у сфері захисту, збереження чи управління дикою флорою і фауною та їхніми середовищами існування, у роботі Постійного комітету Конвенції як спостерігачів¹. Крім того, як зазначено в Рекомендації № 76 щодо ефективного впровадження Бернської конвенції у національні правові системи, ухваленій Постійним комітетом Конвенції 1999 р., державам-учасницям пропонується забезпечити участь громадськості та неурядових організацій у процесах прийняття рішень, а також, де це доречно, у забезпеченні виконання закону, зокрема через можливість звернення до суду для забезпечення виконання положень Бернської конвенції. Також у Рекомендації наголошено на важливості ратифікації або приєднання до Орхуської конвенції. в Україні Конвенцію ратифіковано Законом № 832-XIV (832-14) від 06 липня 1999 р.²

Щодо виконання положень Бернської конвенції, у рішенні Верховного Суду України від 15 листопада 2021 р. у справі № 480/2224/19 (адміністративне провадження № К/9901/22302/21) за позовом Державного підприємства «Роменське лісове господарство» до Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України було розглянуто питання щодо правомірності пункту висновку з оцінки впливу на довкілля, зокрема в частині екологічних умов, пов'язаних із діяльністю на територіях Смарагдової мережі. Суд підкреслив, що Україна, ратифікувавши Бернську конвенцію, взяла на себе зобов'язання щодо захисту дикої флори, фауни та їхніх природних середовищ існування, особливо тих, що перебувають

¹ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : міжнародний документ від 19.09.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text

² Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14#Text>

під загрозою зникнення, а також врахування екологічних вимог у політиці планування та боротьбі із забрудненням. Зокрема, у рішенні акцентовано увагу на необхідності дотримання обмежень і заборон, встановлених для об'єктів Смарагдової мережі, таких як Verkhniiosulskyi (код UA 0000051), що є частиною європейської мережі територій особливого природоохоронного значення, створеної відповідно до Рекомендацій № 16 Постійного комітету Бернської конвенції 1989 р. Суд наголосив, що забезпечення екологічної безпеки вимагає вжиття достатніх заходів для збереження природних оселищ, зокрема через заборони рубок у кварталах, визначених як перспективні до заповідання, що підкреслює пріоритетність збереження біорізноманіття та природних середовищ у контексті національної політики з охорони довкілля¹.

Під час 12-ї сесії Європейських міністрів з регіонального планування, яка відбулася 7–8 вересня 2000 р. в місті Ганновер, були прийняті нові «Керівні принципи сталого розвитку у Великій Європі». Ці принципи передбачають широке залучення та консультування суспільства в процесах просторового планування, що також узгоджується з положеннями Орхуської конвенції².

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) відіграє важливу роль у забезпеченні права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, зокрема через сприяння розмінуванню територій у зонах конфліктів. ОБСЄ об'єднує 57 держав, які спільно працюють над досягненням миру та безпеки в регіоні. Історія організації бере початок із часів Холодної війни, коли протистояння між Заходом і СРСР спонукало до пошуку справжньої безпеки. Сьогодні держави-учасниці ОБСЄ вважають, що для стабільного миру недостатньо лише обіцянок уникати силових рішень, тому вони взяли на себе зобов'язання розвивати демократію, верховенство права, громадянське суспільство та незалежні ЗМІ, щоб громадяни могли контролювати владу. Організація також визнає захист

¹ Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суд : постанова від 15.11.2021 № 480/2224/19 (про визнання протиправним та скасування пункту висновку). URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101123117&red=10000385321460b0376a5b4df5fa8606bc2ea9&d=5>

² Implementation of the Århus Convention Parliamentary Assembly Recommendation 1430 (2000). (Recommendation 1430 (2000), CM(2000)74 and CM/Del/Dec(2000)729/9.1). Decision. URL : <https://rm.coe.int/09000016804fecf8>

прав людини, ефективну економічну політику та здорове довкілля ключовими для безпеки, допомагаючи країнам удосконалювати демократію та підвищувати безпеку громадян¹.

Міжнародна інституційна система використовує кілька механізмів для реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля:

– міжнародні конвенції, наприклад, Орхуська конвенція (1998) забезпечує доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань, ця конвенція дає змогу громадськості оскаржувати порушення екологічного законодавства. Так, у справі *Di Sarno and others vs Italy*² (рішення ЄСПЛ від 10 січня 2012 р.) Європейський суд з прав людини використав положення Орхуської конвенції, тим самим розширивши сферу зобов'язання з надання інформації про загрози і включивши туди не тільки небезпечну діяльність людини, а й стихійні лиха³;

– екологічні програми та звіти – ЮНЕП розробляє глобальні програми, такі як Порядок денний на XXI століття, і публікує звіти (наприклад, ГЕО-4 та ГЕО-5), які аналізують стан довкілля й пропонують рішення для країн;

– фінансування та партнерства – ЮНЕП фінансується через Регулярний бюджет ООН, Фонд з навколишнього середовища, цільові фонди та паралельні внески⁴, що дає змогу реалізовувати проєкти в державах, які потребують підтримки. ПРООН також залучає партнерів для впровадження пілотних проєктів, наприклад, з енергоефективності.

¹ Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. С. 183.

² Case of *di Sarno and Others v. Italy*. Judgement of the European Court of human rights of 29 November 2011. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-108480%22%5D%7D>

³ Юсупов В. А., Ченшова Н. В. Міжнародний досвід судового захисту екологічних прав громадян: сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 247.

⁴ Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobotnytstvo-z-mizhnarodnymi-organizatsiyamy/programa-oon-z-navkolyshnogo-seredovyshha-yunep/>

6.3. Практична реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля

Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є спільним інтересом усіх держав, і кожна країна несе відповідальність за запобігання екологічним загрозам, що негативно впливають на клімат. Механізми реалізації охоплюють міжнародний екологічний контроль, механізми доступу до екологічної інформації, участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень, захисту прав через міжнародні та національні суди, а також процедури реагування на порушення екологічних прав людини. Міжнародна система діє як багаторівнева структура, що забезпечує взаємодію правових норм, суб'єктів і процедур задля гарантування безпечного для життя і здоров'я людини довкілля.

Положення, що стосуються міжнародної екологічної безпеки, належить до категорії норм *erga omnes*, тобто встановлюють обов'язки, які держави зобов'язані дотримуватися перед усією міжнародною спільнотою, незалежно від конкретних договірних зобов'язань. Це зумовлено універсальним характером екологічної безпеки як спільного блага людства, від забезпечення якого залежить існування та сталий розвиток усіх держав і народів. Як норми *erga omnes*, ці зобов'язання не можуть бути ігноровані чи обмежені в результаті угод між окремими суб'єктами міжнародного права, а їх дотримання є предметом законного інтересу всієї міжнародної спільноти. Порушення таких норм тягне за собою міжнародно-правову відповідальність, а забезпечення їх реалізації розглядається як пріоритетне завдання сучасного міжнародного права.

Судова практика Міжнародного Суду ООН демонструє зростаючу кількість справ, пов'язаних з екологічним правом, що свідчить про підвищений інтерес держав до охорони довкілля на міжнародному рівні. Міжнародне екологічне право еволюціонувало і нині розглядається як зобов'язання *erga omnes*, тобто таке, що стосується всіх держав. Концепція *erga omnes* була вперше сформульована Міжнародним Судом ООН у справі *Barcelona*

Traction (1970)¹ в п. 33 Рішення: «...слід чітко розрізняти зобов'язання держави перед міжнародною спільнотою в цілому та ті, що виникають стосовно іншої держави в контексті дипломатичного захисту. За своєю природою перші становлять предмет зацікавлення всіх держав. З огляду на важливість прав, які захищаються, усі держави мають юридичний інтерес у їх дотриманні; це – зобов'язання *erga omnes*»².

Однак лише 2019 р. Суд уперше почав розглядати справу щодо порушення таких зобов'язань у контексті екологічного права «Гамбія проти М'янми», яка стосувалася геноциду народу рохінджа, але в цьому контексті також було порушено питання екологічних зобов'язань держави.

Хоча справа безпосередньо стосувалася порушень Конвенції про геноцид, вона стала важливим прецедентом у розвитку концепції *erga omnes*, оскільки Суд визнав, що всі держави мають правовий інтерес у дотриманні зобов'язань, які мають універсальний характер. Це стало ключовим моментом для поширення цієї концепції і на екологічне право, адже захист довкілля дедалі більше визнається спільною відповідальністю держав³.

У рішенні Суду вперше було чітко зафіксовано можливість розгляду справ, пов'язаних із порушенням міжнародно-правових норм, які мають характер *erga omnes*, навіть якщо конкретна держава не є безпосередньо постраждалою стороною. Це відкрило шлях для подальшого визнання екологічних норм як таких, що підпадають під цей принцип, оскільки шкода довкіллю має глобальні наслідки й зачіпає інтереси всього міжнародного співтовариства.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглядає питання екологічної безпеки через призму захисту прав людини та використовує міжнародне екологічне право для інтерпретації Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних

¹ Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain) (New Application: 1962) / The International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/case/50>

² Там само.

³ Developments in Gambia's Case Against Myanmar at the International Court of Justice. February 14, 2022. URL : <https://www.hrw.org/news/2022/02/14/developments-gambias-case-against-myanmar-international-court-justice>

свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Суд застосовує підхід «живого інструменту», тобто враховує розвиток суспільних поглядів і міжнародних стандартів, зокрема Паризьку кліматичну угоду. Однак подання позовів до ЄСПЛ щодо екологічних порушень викликає юридичні труднощі, оскільки Конвенція не передбачає прямого права на чисте довкілля, а також вимагає використання всіх національних правових засобів перед зверненням до Суду. При цьому позивачі, посиляючись, наприклад, на Паризьку угоду, намагаються довести, що кліматична політика держав впливає на їхні права. Одним із можливих шляхів обґрунтування міжнародної юрисдикції у справах, де зміни клімату стосуються кількох держав, може бути застосування Принципу 4 Спільної відповідальності держав. Проте ця концепція суперечить традиційному підходу ЄСПЛ, що базується на принципі національного суверенітету. Так, існує конфлікт між системою ЄСПЛ та принципами розподіленої відповідальності держав за екологічні порушення. Судова практика свідчить про можливі протиріччя, оскільки розширення господарської діяльності часто вступає у конфлікт з необхідністю збереження екосистем.

Отже, реалізація права на безпечне довкілля є неможливою без міжнародної співпраці, оскільки негативні екологічні явища не обмежуються кордонами однієї держави. Принцип *erga omnes* відіграє ключову роль у формуванні міжнародного екологічного права, адже він підкреслює, що забезпечення екологічної безпеки є спільним обов'язком усіх держав. Подальший розвиток міжнародного права, вдосконалення механізмів відповідальності та визнання екологічних зобов'язань як таких, що підпадають під принцип *erga omnes*, сприятиме ефективнішому захисту права кожної людини на чисте й безпечне довкілля¹.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля за своїм характером є пасивним, для нього характерна наявність невизначеного кола зобов'язаних осіб, що повинні утримуватися від його порушення. Отже, особі залишається тільки скаржитись. У рамках

¹ Kipāne A., Vilks A. Legal Framework for Environmental Protection in the Context of Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2022. No. 11/4. P. 174–175.

Ради Європи кожен, хто перебуває під юрисдикцією держав, що підписали Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту має можливість оскаржити порушення своїх відповідних прав у Європейському суді з прав людини (далі – Суд). Хоча зазначена Конвенція не містить положення, що гарантують право на екологічну безпеку, Суд намагається захистити екологічні інтереси людини, застосовуючи деякі її норми, що на перший погляд не мають відношення до захисту навколишнього середовища, наприклад, ст. 2 (право на життя) щодо небезпечної промислової діяльності, впливу радіації, промислових викидів на здоров'я. Так, у справі «Öneryıldız проти Туреччини» від 30 листопада 2004 р.¹ розглянуто ситуацію, коли заявник побудував собі житло на території міського звалища, куди звозили сміття з чотирьох муніципальних районів. Дозволи на будівництво він не отримував. У квітні 1993 р. на звалищі стався вибух метану. У результаті вибуху потік нечистот зруйнував кілька будинків. Загинули 9 родичів заявника. Він скаржився, що влада не вжила заходів для запобігання вибуху. Суд встановив порушення ст. 2 Конвенції: влада не надала жителям нетрів інформації про те, що проживати на звалищі було небезпечно. Навіть якби це було зроблено, все одно влада залишилася б відповідальною за те, що сталося, тому що вона не прийняла практичних заходів щодо усунення загроз для життя людей.

У декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток закріплено право людини на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою. З цієї причини питання екологічної безпеки дедалі частіше розглядаються в судах у контексті захисту прав людини. Так, у справах Duarte Agostinho та інші проти Португалії і Verein KlimaSeniorinnen Schweiz та інші проти держав Ради Європи позивачі звинуватили держави в порушенні прав людини через бездіяльність щодо змін клімату².

¹ Рішення палати у справі «Онер'їлдіз проти Туреччини» від 18.06.2002 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_181#Text

² Kipāne A., Vilks A. Legal Framework for Environmental Protection in the Context of Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2022. No. 11/4. P. 174–175.

У рішенні по справі «Verein KlimaSeniorinnen Schweiz та інші проти Швейцарії» від 09 квітня 2024 р. розглядалася скарга чотирьох жінок та швейцарської асоціації «Verein KlimaSeniorinnen Schweiz»¹, учасниці якої занепокоєні впливом глобального потепління на їхнє життя і здоров'я. Заявники стверджували, що швейцарська влада не вживає належних заходів для боротьби зі зміною клімату. Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод гарантує право на ефективний захист з боку держави від серйозних негативних наслідків зміни клімату, які впливають на життя, здоров'я, добробут і якість життя. Водночас скарги чотирьох індивідуальних заявниць були визнані неприйнятними через відсутність у них статусу жертви за ст. 34 Конвенції, тоді як асоціація мала право на звернення до Суду. Суд визнав порушення права на повагу до приватного і сімейного життя та права на доступ до суду, встановивши, що Швейцарія не виконала своїх позитивних зобов'язань щодо захисту прав людини у зв'язку зі зміною клімату².

Європейський суд з прав людини спершу зауважив, що він має повноваження розглядати питання, пов'язані зі зміною клімату, лише в межах компетенції, передбаченої ст. 19 Конвенції. Ця компетенція полягає в тому, щоб забезпечувати виконання зобов'язань, які взяли на себе Високі Договірні Сторони Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та протоколів до неї. Водночас Суд визнав, що недостатні або неефективні дії держав у сфері боротьби зі зміною клімату посилюють ризики виникнення серйозних негативних наслідків і створюють нові загрози для реалізації прав людини. Ці загрози вже були офіційно визнані урядами багатьох країн світу. У зв'язку з цим ситуація, яка склалася, охоплювала об'єктивні та актуальні обставини, підтверджені сучасними науковими даними, які Суд, виконуючи свою функцію охоронця прав людини, не мав права ігнорувати³.

¹ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC] – 53600/20 Judgment 09.04.2024. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-14304%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-14304%22]})

² Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2024 року) / відп. за вип. : О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. К., 2024. С. 20.

³ Там само.

Основним змістом позитивного зобов'язання держави є прийняття та фактичне застосування нормативних актів і заходів, спрямованих на зменшення як існуючих, так і майбутніх незворотних наслідків зміни клімату. Таке зобов'язання впливає з причинно-наслідкового зв'язку між зміною клімату та реалізацією прав, гарантованих Конвенцією, а також з мети Конвенції – забезпечення практичного і ефективного захисту прав людини. Суд підкреслив, що має повноваження тлумачити лише положення Конвенції та протоколів до неї, однак звернув увагу на міжнародні зобов'язання держав, зокрема згідно з Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та Паризькою угодою, а також на наукові висновки Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату. Виходячи з цього, держави зобов'язані запровадити правила та заходи для запобігання зростанню концентрації парникових газів і підвищенню глобальної температури до рівнів, що можуть призвести до серйозних та незворотних порушень прав, гарантованих ст. 8 Конвенції 1950 р. Для ефективного захисту цих прав необхідно, щоб держави діяли активно для досягнення кліматичної нейтральності впродовж приблизно наступних тридцяти років.

Оцінюючи, чи не перевищила держава межі свого розсуду, Суд аналізував, чи врахували органи влади – законодавчі, виконавчі чи судові – необхідність вжиття конкретних заходів. Зокрема, йшлося про встановлення часових рамок досягнення вуглецевої нейтральності, загального обсягу допустимих викидів, проміжних цілей та шляхів скорочення викидів, обґрунтування досягнення встановлених цілей, своєчасне оновлення кліматичних цілей на основі найкращих наукових даних, а також узгодженість і послідовність у реалізації відповідного законодавства та політики. Недостатність лише в одному з цих аспектів необов'язково свідчить про перевищення державою меж розсуду. Водночас захист прав у цьому контексті вимагає поєднання заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату з адаптаційними заходами, які враховують особливі потреби вразливих груп.

Особливу роль Суд відвів процесуальним гарантіям. Посилаючись на свою практику в екологічних справах, Суд наголосив, що в умовах складності питань зміни клімату держави повинні

забезпечити доступ громадськості до інформації, яка має значення для формування кліматичної політики, та створити механізми для врахування думки громадськості в процесі прийняття рішень.

У цій справі ЄСПЛ встановив, що в кліматичному регулюванні Швейцарії наявні критичні прогалини: не були встановлені кількісні межі викидів парникових газів, держава не досягла своїх попередніх кліматичних цілей, а заходи були несвоєчасними, непослідовними й неналежними. Отже, Швейцарія перевищила межі свого розсуду та не виконала позитивних зобов'язань за ст. 8 Конвенції 1950 р. Також було встановлено порушення п. 1 ст. 6 зазначеної Конвенції, оскільки скарга асоціації не була належним чином розглянута національними судами: ті не надали аргументів щодо відмови в розгляді справи, не проаналізували наукових доказів щодо кліматичних загроз і не оцінили правоздатність асоціації-заявника окремо від індивідуальних скарг.

Суд підкреслив ключову роль національних судів у забезпеченні доступу до правосуддя у справах, пов'язаних зі зміною клімату, та зазначив, що забезпечення дотримання Конвенції 1950 р. покладається передусім на державні органи, зокрема суди.

Зазвичай право на повагу до приватного, сімейного життя, захисту кореспонденції і житла в питаннях доступу до інформації про екологічні ризики, промислового забруднення навколишнього середовища, впливу шуму на людину, міського розвитку, збору і переробки відходів тощо. Суд розглядає відповідно до ст. 8 Конвенції 1950 р. Наприклад, у справі «Powell і Rayner проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1990 р. заявники, які проживали в безпосередній близькості від аеропорту Хітроу, вважали існуючий рівень шуму неприйнятним, а заходи, що вживаються урядом для зниження його рівня, недостатніми. Європейський суд з прав людини вирішив, що функціонування великих міжнародних аеропортів, розташованих поблизу густонаселених житлових районів, необхідно для економічного благополуччя країн. Оскільки аеропорт Хітроу є одним з найбільш завантажених у світі і має ключове значення для торгівлі, міжнародних зв'язків та економіки Сполученого Королівства, його функціонування є оправданим, навіть якщо негативні наслідки для навколишнього

середовища не можуть бути повністю усунені (так само і в справі «Hatton проти Сполученого Королівства») від 08 липня 2003 р.¹

У справі «Moreno Gomez проти Іспанії» від 16 листопада 2004 р.² заявниця скаржилася на постійний шум від нічних клубів, розташованих біля її будинку. Вона стверджувала, що цей шум викликав у неї хронічне порушення сну. Суд встановив, що право заявниці на повагу житла було серйозно порушено в зв'язку з бездіяльністю влади щодо нічного шуму. З огляду на інтенсивність шумового забруднення (перевищення допустимого шумового рівня в нічний час) і той факт, що подібна ситуація тривала кілька років, Суд вирішив, що було наявним порушення ст. 8. В іншій справі – «Deés проти Угорщини» від 09 листопада 2010 р. – заявник скаржився за ст. 8 на сильні незручності (шум, вібрація, забруднення), зумовлені тим, що його вулиця перетворилася в трасу, по якій рухається нерегульований щільний транспортний потік. Суд порахував, що, незважаючи на зусилля влади обмежити й упорядкувати транспортний рух по вказаній вулиці, заявник упродовж тривалого періоду мав серйозні незручності у вигляді сильного шуму. Відповідно, він був позбавлений можливості користуватися правами на повагу житла і приватного життя³.

У справі «Дубецька та інші проти України» від 10 лютого 2011 р. заявники скаржилися за ст. 8 на те, що мали проблеми зі здоров'ям, а їхньому будинку і навколишньому середовищу загалом завдано серйозної шкоди в зв'язку з тим, що поряд розташовувалася і працює вугільна шахта. Суд установив, що робота шахти і фабрики вплинула на стан здоров'я заявників і спричинила заподіяння шкоди їх домівкам. У заявників не було коштів на те, щоб змінити місце проживання, оскільки вартість їхніх будинків різко впала через забруднення тієї зони, в якій вони розташовувалися. Влада знала про шкідливий вплив шахти і фабрики

¹ Справа «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства». Рішення від 08.07.2003 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_105#Text

² Рішення у справі «Морено Гомез проти Іспанії». Комюніке від 16.12.2004 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_232#Text

³ Case «Deés v. Hungary» № 2345/06 / HUDOC. Council of Europe. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-101647%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-101647%22]})

на навколишнє середовище, але не вжила заходів з переселення заявників або зниження рівня забруднення до прийнятного¹.

Хоча ЄСПЛ переважно розглядає екологічні питання через призму ст. 8 Конвенції, існують випадки, коли заявники намагалися обґрунтувати порушення ст. 3, яка проголошує: «Нікого не можна піддавати катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню»². Ця норма є абсолютною і не допускає жодних відступів. Суд визначає нелюдське поводження як таке, що спричиняє інтенсивні фізичні або психічні страждання, а поводження, що принижує гідність, як таке, що викликає у жертви почуття страху, страждання або приниження, яке може знизити її самоповагу або гідність.

Однак Суд встановив дуже високий поріг для доведення порушення цієї статті в контексті екологічних загроз. У справі *Brincat* та інші проти Мальти заявники, які зазнали впливу азбесту на робочому місці, стверджували порушення ст. 2, 3 та 8 ЄСПЛ. Суд визнав порушення ст. 8, зазначивши, що держава не виконала позитивних зобов'язань щодо захисту права на приватне життя. Щодо ст. 3, Суд підкреслив, що хоча умови праці заявників були небезпечними, вони не досягли рівня жорстокості, необхідного для кваліфікації як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження³.

В іншій справі Суд визнав порушення, в ситуації пасивного куріння під час ув'язнення – справа «*Florea* проти Румунії» від 14 вересня 2010 р.: 2002 р. заявник, який страждав на хронічний гепатит і артеріальну гіпертензію, був ув'язнений. Упродовж приблизно дев'яти місяців він утримувався в одній камері зі 110–120 іншими ув'язненими, при цьому в камері було лише 35 ліжок. За словами заявника, 90 % його сусідів по камері були курцями. Заявник, зокрема, скаржився на переповненість і погані санітарні

¹ Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03). Рішення, Справа від 10.02.2011 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text

² European Convention on Human Rights – Article 3 / European Union Agency for Fundamental Rights. URL : https://fra.europa.eu/en/law-reference/european-convention-human-rights-article-3-0?utm_source=chatgpt.com

³ *Brincat and Others v. Malta* / HUDOC. Council of Europe. 24 July 2014. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-145790%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-145790%22]})

умови, включно з тим, що його утримували разом із курцями як у звичайній тюремній камері, так і в тюремному шпиталі.

Суд зауважив, що заявник провів під вартою приблизно три роки в дуже тісних умовах, із площею особистого простору, яка не відповідала європейським стандартам. Щодо факту, що заявнику доводилося ділити камеру та палату тюремного шпиталю з ув'язненими, які курили, Суд зазначив, що він ніколи не мав окремої камери і був змушений терпіти куріння інших ув'язнених навіть у тюремному ізоляторі та шпиталі, всупереч рекомендаціям свого лікаря. До того ж закон, чинний із червня 2002 р., забороняв куріння в лікарнях, і національні суди часто постановляли, що курці й некурці повинні утримуватись окремо. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що умови тримання під вартою, у яких перебував заявник, перевищували поріг жорстокості, передбачений ст. 3 Конвенції, і становили порушення цього положення. І хоча ця справа зазначена в збірнику «Environment and the Convention on Human Rights»¹, її віднесення до захисту довкілля є досить спірним (що підтверджує відсутність усталеної практики Суду саме з такої категорії справ).

На жаль, рішення Суду ухвалюються за результатами розгляду окремих індивідуальних (інколи – колективних) заяв, інколи містять досить спірні висновки та реального впливу на екологічний стан не мають. Більш ефективним є послідовне виконання державою взятих на себе зобов'язань у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Розгляд екологічних справ Судом ЄС є відносно новим явищем порівняно з практикою національних судів або з розглядом інших категорій справ. Кількість екологічних справ, що потрапляють на розгляд Суду ЄС та Суду першої інстанції, залишається відносно невеликою.

Екологічні справи, які розглядає Суд ЄС, здебільшого належать до двох основних категорій: спори між Європейською Комісією та державами-членами або між іншими інституціями ЄС та преюдиційні звернення щодо тлумачення норм права ЄС.

¹ Environment and the Convention on Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_environment_eng?utm_source=chatgpt.com

У ряді рішень Суд сформулював важливі правові підходи. Зокрема, він неодноразово наголошував, що захист довкілля є однією з ключових цілей, яка може виправдовувати обмеження принципу вільного руху товарів. Екологічні міркування визнаються Судом як «обов'язкова вимога», що дає змогу державам-членам застосовувати певні обмеження у сфері торгівлі.

Останнім часом Суд ЄС також закріпив основні елементи судової практики у сфері екології, зокрема щодо обов'язку держав-членів визначати спеціальні охоронні зони та надавати їм належний правовий статус. Такі зобов'язання мають обов'язковий характер для національних органів влади.

У рішеннях, присвячених екологічним питанням, Суд часто аналізує застосування та імплементацію окремих директив, уточнює значення правових термінів і визначає межі повноважень між державами-членами та Європейським Співтовариством у конкретних сферах. Крім того, Суд виробив ряд важливих правових позицій, які, хоча й не стосуються безпосередньо охорони довкілля, мають суттєвий вплив на формування та реалізацію екологічного законодавства. Наприклад, важливим є рішення про надання директивам прямої дії¹.

Аналізуючи практику Суду ЄС з екологічних справ, треба зазначити, що Хартія ЄС про основні права, на відміну від Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, не визнає ані процедурних, ані матеріальних прав, пов'язаних з екологією. Водночас 2005 р. Європейський Союз приєднався до Конвенції ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція)², що дало змогу інтегрувати процедурні права, передбачені цією Конвенцією, у правову систему ЄС. З метою імплементації гарантій, передбачених Орхуською конвенцією, ЄС ухвалив або скорегував ряд

¹ Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів, 2004. С. 60–61.

² Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : міжнародний документ від 25.06.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

директив. Враховуючи положення цієї Конвенції, директиви ЄС використовують її термінологію. Такий підхід знайшов своє відображення і в постановах Суду ЄС.

Так, у справі C-204/09 «Flachglas Torgau GmbH» Суд закріпив обов'язок ЄС забезпечити право будь-якої фізичної або юридичної особи на доступ до екологічної інформації, що перебуває в розпорядженні публічних органів, навіть якщо ця особа не проявила інтересу до цієї інформації¹. Аналогічно, у справі C-266/09 «Stichting Natuur en Milieu та інші проти College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (ECR)», яка стосувалася оскарження рішення національної влади про відмову в розкритті цих екологічних звітів, Суд постановив, що факти мають оцінюватися з урахуванням права на доступ до екологічної інформації².

Що стосується матеріального права на чисте довкілля, Суд ЄС лише двічі натякав на можливість для приватних осіб посила-тися на таке матеріальне право. У справі C-361/88 «Commission проти Німеччини» він вказав, що якщо метою директиви ЄС є створення прав, зацікавлені особи отримують увесь їх спектр, зокрема можливість посылатися на них у суді. Так, Суд ЄС припустив, що сам факт ухвалення директиви з метою захисту здоров'я передбачає, що у випадку загрози здоров'ю особи повинні мати можливість посылатися на обов'язкові норми для захисту своїх прав.

На жаль, попри певний потенціал цієї позиції Суду ЄС щодо визнання матеріального права на чисте довкілля, реальні перспективи реалізації цього права залишаються неясними. Згодом, 2008 р., у справі C-237/07 «Dieter Janecek проти Freistaat Bayern» Суд ЄС повернувся до своєї попередньої позиції – він ретельно уникав

¹ Flachglas Torgau GmbH v Bundesrepublik Deutschland: Judgment of the Court (Grand Chamber), 14 February 2012. InfoCuria: Case-law. URL : <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-204/09&language=EN>

² Stichting Natuur en Milieu and Others v College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden: Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 16 December 2010. InfoCuria: Case-law. URL : <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?lgrec=fr&td=%3BALL&language=en&num=C-266/09&jur=C>

посилань на «права, що належать громадянам», та обґрунтував своє рішення тим, що в разі невиконання державою заходів, передбачених директивою ЄС, зацікавлені особи повинні мати можливість «посилатися на обов'язкові норми», зазначені в директивах¹.

6.4. Реалізація права на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні

У сучасних умовах розвитку українського суспільства важливого значення набуває реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це право закріплене у ст. 50 Конституції України та визнане рядом міжнародно-правових актів, які ми розглянули вище. Реалізація цього права передбачає гарантування доступу до екологічної інформації, участь громадян у прийнятті екологічно значущих рішень та забезпечення ефективного судового захисту. В Україні, крім воєнних дій і їх наслідків, існують і інші значні виклики: високий рівень забруднення, недосконалість механізмів екологічного контролю, слабка інституційна спроможність та недостатня екологічна свідомість населення. Важливою залишається роль громадянського суспільства, екологічних організацій і активістів у моніторингу стану довкілля та захисті прав громадян. Реалізація цього права вимагає вдосконалення законодавства, розвитку екологічної освіти, посилення контролю та забезпечення відкритості інформації. Формування ефективної системи захисту екологічних прав є необхідною умовою для сталого розвитку та збереження довкілля для нинішніх і майбутніх поколінь.

Усталена практика країн Європейського Союзу та міжнародних організацій природоохоронного спрямування передбачає перегляд (корегування) кожні п'ять-шість років стратегічних цілей екологічних політик за результатами аналізу ефективності їх

¹ Cenevska I. A thundering silence: environmental rights in the dialogue between the EU court of justice and the European court of human rights. *Journal of environmental law*. Oxford, 2016. Vol. 28, no. 2. URL : <https://academic.oup.com/jel/article-abstract/28/2/301/2404193>

впровадження¹. Співробітництво між Україною та ЄС було започатковано Угодою про партнерство й співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами, укладеною 14 червня 1994 р. у м. Люксембурзі², яка втратила чинність після підписання Угоди про асоціацію. Оскільки практика ЄС щодо розширення передбачає поетапність набуття членства (партнерство, асоціація, повноправне членство), за результатами переговорів було підготовлено та парафоровано 30 березня і 19 липня 2012 р. у м. Брюсселі проєкт Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію)³. Прем'єр-міністром України 21 березня 2014 р. було підписано від імені України політичні положення Угоди про асоціацію. А 27 червня 2014 р. під час робочого візиту до Європейського Союзу Президент України підписав від імені України торговельно-економічні та галузеві положення цієї Угоди.

Відповідно, з положень Угоди випливає необхідність упровадження в Україні системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів (далі – МЗВ). Як підтверджується досвідом держав-членів ЄС, система МЗВ є важливим елементом та передумовою для запровадження ринкових та/або неринкових механізмів сприяння скороченню викидів парникових газів.

Забезпечення імплементації положень Угоди, пов'язаних зі зміною клімату, зокрема створення й забезпечення функціонування системи МЗВ в Україні, належить до основних напрямів реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р. Це передбачено положеннями Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р., схваленій

¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0875&skl=10

² Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами : міжнародний документ від 14.06.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р, як заходи, спрямовані на запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів і збільшення абсорбції парникових газів та забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави¹.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державній охороні й регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси (ст. 5)². У процесі становлення України як правової та демократичної держави, розвитку правового статусу людини, забезпечення прав людини, формування громадянського суспільства та вирішення екологічних проблем особливе теоретичне й практичне значення набуває вивчення питань, пов'язаних із поняттям «реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля», а також аналіз його основних характеристик³.

Як зазначено на офіційному сайті Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розпорядниками інформації, які зобов'язані оприлюднювати інформацію та надавати її за запитом, є: органи державної влади, інші державні установи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, а також інші суб'єкти, що виконують владні управлінські функції відповідно до законодавства і чий рішення є обов'язковими для виконання; суб'єкти господарювання, які володіють даними про стан навколишнього середовища, аварії,

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0875&skl=10

² Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

³ Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. С. 9.

катастрофи, небезпечні природні явища чи інші надзвичайні ситуації, що відбулися або можуть статися і становлять загрозу для здоров'я та безпеки громадян. Ефективним інструментом для доступу до екологічної інформації та здійснення громадського контролю у сфері захисту довкілля є Інспекційний портал (inspections.gov.ua), який містить важливі відомості, зокрема про заходи державного нагляду (контролю), їхні результати, а також плани комплексних заходів державного контролю на наступний період. Крім того, джерелами інформації про стан довкілля слугують Публічна кадастрова карта, Єдиний реєстр з оцінки впливу на довкілля, а також портал «Моніторинг та екологічна оцінка водних ресурсів України», створений Державним агентством водних ресурсів України, та інші подібні ресурси.

У разі порушення екологічних прав громадяни України можуть звертатися до відповідних органів, які відповідають за охорону довкілля та контроль у цій сфері. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України є центральним органом виконавчої влади, що формує та впроваджує державну політику у сфері захисту навколишнього природного середовища. Місцеві ради відповідають за стан довкілля на своїй території в межах своїх повноважень. Місцеві органи виконавчої влади, зокрема державні адміністрації, забезпечують виконання державної політики у сфері охорони природного середовища. Державна екологічна інспекція України та її територіальні підрозділи здійснюють державний нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері охорони довкілля, раціонального використання, відтворення та захисту природних ресурсів. Крім того, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів реалізує державну політику в галузі санітарного законодавства, забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення, а також контролю чинників середовища, які можуть негативно впливати на здоров'я людей¹.

¹ Додержання права людини на безпечне довкілля / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2013–2025. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Новини/prezentatsiyadoderzhprava-na-bezpdovkkints.pdf>

Питання для самоконтролю

1. Яким документом було офіційно визнано право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля?
2. Яка організація є головною в координації екологічних зусиль у рамках ООН?
3. Яке право є ключовим у контексті реалізації екологічної безпеки на міжнародному рівні?
4. Яка роль Ради Європи в забезпеченні природоохоронної політики та захисту довкілля?
5. Яка роль Суду в контексті захисту екологічних прав людини в межах Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод?
6. Як принцип *erga omnes* впливає на розвиток міжнародного екологічного права?
7. Яке значення має міжнародна співпраця для ефективної реалізації права на безпечне довкілля?
8. Які міжнародні організації є частиною системи реалізації екологічних прав людини?
9. Які механізми реалізації права на безпечне довкілля існують на міжнародному рівні?
10. Як держави можуть забезпечити виконання зобов'язань у сфері екологічних прав людини?

Тестові завдання

1. Яким документом було вперше визнано право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля:

- а) Резолюція Генеральної Асамблеї ООН;
- б) Резолюція Ради ООН з прав людини;
- в) Конвенція про біорізноманіття;
- г) Загальна декларація прав людини.

☒ Правильна відповідь: б).

2. Яка організація ООН відповідає за координацію екологічних зусиль:

- а) ЮНЕСКО;
- б) ЮНЕП;
- в) ПРООН;
- г) МАГАТЕ.

☒ Правильна відповідь: б).

3. Яка з наведених організацій є частиною міжнародної системи реалізації екологічних прав людини:

- а) Світовий банк;
- б) Міжнародна організація праці;
- в) ВООЗ;
- г) Міжнародний валютний фонд.

☒ Правильна відповідь: в).

4. Яке з цих зобов'язань належить до категорії *erga omnes* у міжнародному екологічному праві:

- а) охорона прав меншин;
- б) збереження біорізноманіття;
- в) права людини в умовах війни;
- г) регулювання міжнародної торгівлі.

☒ Правильна відповідь: б).

5. Яке з цих тверджень є правильним щодо ролі Суду з прав людини:

а) Суд не має повноважень розглядати справи, пов'язані з довкіллям;

б) Суд застосовує норми, що прямо не стосуються захисту довкілля;

в) Суд має повноваження тільки у справах про дискримінацію;

г) Суд може лише допомагати в моніторингу виконання екологічних норм.

☒ Правильна відповідь: б).

6. Яка організація є основним природоохоронним органом у рамках Європи:

- а) ОБСЄ;
- б) Рада Європи;
- в) ЮНЕП;
- г) Міжнародний комітет Червоного Хреста.

☒ Правильна відповідь: б).

7. Яке з цих зобов'язань є частиною міжнародної співпраці в охороні довкілля:

- а) підвищення гендерної рівності;
- б) збереження біорізноманіття;
- в) реалізація прав людини;
- г) забезпечення сталого розвитку через пілотні проєкти.

☒ Правильна відповідь: б).

8. Як держави повинні забезпечувати виконання зобов'язань щодо екологічних прав людини:

- а) через створення національних механізмів моніторингу;
- б) через відмову від міжнародних конвенцій;
- в) виключно через національні суди;
- г) через публічні консультації.

☒ Правильна відповідь: а).

9. Що є основним змістом позитивного зобов'язання держави у сфері екологічної безпеки:

- а) заборона на виробництво екологічно небезпечних товарів;
- б) прийняття законів для зменшення наслідків змін клімату;
- в) звітність про екологічні збитки;
- г) лише теоретичне визнання проблеми.

☒ Правильна відповідь: б).

10. Яка роль ОБСЄ в забезпеченні екологічної безпеки:

- а) спостереження за виконанням міжнародних договорів;
- б) сприяння розмінуванню територій у зонах конфліктів;
- в) оцінка екологічних наслідків міжнародних договорів;
- г) розробка міжнародних стандартів збереження довкілля.

☒ Правильна відповідь: б).

ТЕМА 7

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

- 7.1. Конвенційні механізми забезпечення екологічної безпеки.*
- 7.2. Судові механізми забезпечення екологічної безпеки.*
- 7.3. Міжнародна судова практика з протидії радіоактивному забрудненню.*
- 7.4. Міжнародна судова практика з протидії техногенному забрудненню.*
- 7.5. Особливості судової процедури та доказування.*

7.1. Конвенційні механізми забезпечення екологічної безпеки

У розділі «Глобальні питання порядку денного» на офіційному сайті ООН зазначено, що за сім десятиліть з моменту створення ООН до її початкових цілей із забезпечення миру, захисту прав людини, створення основи для міжнародного правосуддя і сприяння економічному й соціальному прогресу додалися нові проблеми, такі як зміна клімату.

У Звіті про глобальні ризики 2025 р., що звертає увагу на дедалі більш фрагментований світовий ландшафт, у якому зростають геополітичні, екологічні, соціальні та технологічні виклики загрожують стабільності й прогресу, говориться, що екологічні ризики домінують у 10-річному горизонті головним чином через екстремальні погодні явища, втрату біорізноманіття та колапс екосистеми¹. За даними Всесвітньої метеорологічної організації, посилення непередбачуваності погодних умов ставить під загрозу виробництво продовольства, підвищення рівня моря збільшує ризик природних катастроф. Згідно з доповіддю Міжурядової групи експертів зі зміни клімату наукові дослідження свідчать, що зміна клімату в результаті антропогенного впливу з кінця ХІХ ст. лише

¹ Global Risks Report 2025. January 2025. URL : <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>

приблизно на третину пов'язана з природними змінами, а на дві третини обумовлена діяльністю людини, зокрема збільшенням концентрації парникових газів в атмосфері¹.

Отже, важливішою загрозою для людства ООН вважає зміну клімату. Тому основним завданням Конвенції ООН про зміну клімату було забезпечення такої поведінки держав, яка б не загрожувала перенасиченням атмосфери парниковими газами і не призводила б до кліматичних катастроф. Механізмом, що повинен був гарантувати виконання цілей Конвенції – досягти стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему, став Кіотський протокол. Протокол визначав кількісні зобов'язання розвинутих країн та країн з перехідною економікою зі скорочення та обмеження викидів парникових газів упродовж періоду з 2008 по 2012 рр., першого періоду дії зобов'язань. Спільними зусиллями цих країн очікувалося зниження загальних викидів на 5,2 % порівняно з 1990 р. Протокол передбачав так звані механізми гнучкості: а) торгівлю квотами, за якої держави або окремі суб'єкти господарювання на її території можуть продавати або купувати квоти на викиди парникових газів на національному, регіональному або міжнародному ринках; б) проєкти спільного впровадження – проєкти зі скорочення викидів парникових газів, що виконуються на території однієї з країн повністю або частково за рахунок інвестицій іншої країни.

Така схема повинна була забезпечити додаткові надходження до бюджетів країн, що розвиваються, для боротьби з негативними тенденціями, спричиненими зміною клімату. Після продажу 2009–2010 рр. 47 млн одиниць дозволів на викиди Японії та Іспанії Україна отримала 470 млн євро, які були різними засобами оприбутковані.

Отже, розвинені держави уклали договір, який начебто ставить за мету обмеження викидів в атмосферу. Причому ці самі держави такі викиди не обмежують або роблять це досить повільно,

¹ Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації : аналіт. доповідь / Іванюта С. П., Коломієць О. О., Малиновська О. А., Якушенко Л. М. ; за ред. С. П. Іванюти. К. : НІСД, 2020. С. 4.

природним шляхом і поступово, щоб це не завдало відчутного удару по економіці, модернізують свої підприємства. А натомість платять трьом державам з так званою перехідною економікою гроші за те, що ті викидають настільки мало, що в змозі ще й продати свої квоти. То навіщо було укласти таку угоду? Чи не ефективніше та вигідніше було б домовитись про відповідні обмеження для держав-учасниць у можливому та достатньому розмірі, який періодично переглядати? Чи, можливо, мета договору була інша і він тільки задекларував захист навколишнього середовища, а фактично був спрямований на усунення потенційної конкуренції: більш розвинені країни платили економічно слабшим за те, щоб вони залишалися такими, відмовляючись від інтенсивного розвитку індустрії. Інакше більш логічно було б вкладати гроші туди, де викидають багато для відповідного зменшення, а не туди, де викидів і так мало¹.

Київський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату замінила Паризька угода, учинена 12 грудня 2015 р., згідно з якою всі держави світу, незалежно від рівня економічного розвитку, повинні докласти зусиль до зменшення викидів парникових газів. На Саміті G7 усі члени великої сімки підтвердили свою прихильність Паризькій угоді та колективно зобов'язались докласти всіх зусиль, щоб якнайшвидше досягти нульових викидів парникових газів не пізніше 2050 р.² Існує й інша думка, згідно з якою вирішальний вплив на зміну клімату Землі чинить не людська діяльність, а зміна інтенсивності сонячної активності. Згідно з нею глобальне потепління клімату Землі, що спостерігається в даний час, обумовлене надзвичайно високим і тривалим (практично впродовж усього 20 ст.) підвищенням інтегрального потоку сонячного випромінювання³. Зокрема, отримана вченими інформація говорить про зміну сонячної активності: дані супутникових спостережень вказують на циклічні зміни сонячної постійної S_0 .

¹ Кононенко В. Міжнародна екологічна безпека як стан. *Український часопис міжнародного права*. 2021. № 3. С. 45.

² Carbis Bay G7 Summit – Final Communiqué. 2021. No. 11–13. P. 13–14. June.

³ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 496.

Для протидії основній загрозі кліматичних змін передбачається розвиток безвуглецевих джерел енергії, зокрема ядерної енергетики. У звіті Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату (МГЕЗК) ООН, опублікованому 2018 р., ядерну енергетику визнано джерелом із низьким рівнем викидів вуглецю, а її подальший розвиток вважається важливим для запобігання глобальним кліматичним змінам. Водночас ядерні технології мають специфічний ризик, пов'язаний із утворенням і накопиченням штучних радіонуклідів, які за певних умов можуть потрапляти в довкілля, створюючи додаткові екологічні виклики. Так, Кіотський протокол не зміг створити ефективного механізму для забезпечення екологічної безпеки в тій частині, яку мав регулювати, а ефективність Паризької угоди ще належить оцінити в майбутньому¹.

Крім уже зазначених, одна з основних міжнародних угод, яка забезпечує екологічну безпеку, – це Монреальський протокол, підписаний 1987 р., який спрямований на поступове припинення виробництва та використання речовин, що спричиняють руйнування озонового шару. Завдяки універсальній ратифікації та ефективним механізмам контролю цей протокол вважається одним із найуспішніших міжнародних екологічних договорів. Він передбачає регулярні зустрічі сторін для оцінки прогресу та внесення необхідних змін, а також механізми фінансової та технічної підтримки для країн, що розвиваються. Ще однією важливою угодою є Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), укладена в 1973 р. Вона регулює міжнародну торгівлю певними видами дикої фауни і флори з метою їх збереження. Конвенція встановлює категорії захисту для видів залежно від ступеня загрози їх існуванню та передбачає механізми контролю за торгівлею, охоплюючи видачу дозволів і сертифікатів².

¹ Кононенко В. Міжнародна екологічна безпека як стан. *Український часопис міжнародного права*. 2021. № 3. С. 46.

² Heid B., Márquez-Ramos L. International environmental agreements and imperfect enforcement: Evidence from CITES. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2023. Vol. 118, March. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2023.102784>

Ефективність міжнародних екологічних угод залежить від наявності дієвих механізмів дотримання та виконання. Серед таких механізмів потрібно відзначити секретаріати та конференції сторін, які відповідають за координацію діяльності, моніторинг виконання зобов'язань та прийняття рішень щодо подальшого розвитку угод. Крім того, більшість угод передбачають обов'язкове подання національних звітів про виконання зобов'язань, що дає змогу оцінювати прогрес та виявляти проблемні питання¹.

Конвенційні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки на міжнародному рівні. Однак для підвищення їх ефективності потрібно зміцнювати механізми дотримання та виконання, забезпечувати належне фінансування та технічну підтримку, а також сприяти розвитку міжнародного екологічного права з урахуванням сучасних викликів та загроз. Тому розглянемо міжнародні судові механізми забезпечення екологічної безпеки.

7.2. Судові механізми забезпечення екологічної безпеки

Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в сучасному міжнародно-правовому контексті передбачає наявність механізмів його забезпечення, які значною мірою відрізняються за своєю природою, цілями та процедурними аспектами. Особливу увагу потрібно звернути на розмежування між діяльністю Міжнародного Суду ООН як універсального судового органу системи ООН та практичною реалізацією цього права на рівні окремих осіб за допомогою Європейського суду з прав людини, що ми вже аналізували в попередньому розділі.

Міжнародний Суд ООН є головним механізмом міждержавного вирішення спорів, зокрема й у сфері екологічної безпеки.

¹ As the leading global environmental authority, UNEP administers, or provides secretariat functions for numerous Multilateral Environmental Agreements (MEAs) / United Nations Environment Programme. URL : https://www.unep.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter/secretariats-and-conventions?utm_source=chatgpt.com

Його юрисдикція може охоплювати спори, пов'язані з транскордонним забрудненням, шкодою довкіллю, дотриманням принципу сталого розвитку, обов'язком запобігання шкоді природним ресурсам, що мають глобальне значення. Судова практика Міжнародного Суду ООН сприяє кодифікації норм міжнародного екологічного права та формуванню прецедентів, що визначають поведінку держав на глобальному рівні. Однак цей механізм переважно стосується міждержавної відповідальності й не передбачає прямого доступу фізичних осіб.

На відміну від цього Європейський суд з прав людини забезпечує реальну та практичну реалізацію права на безпечне для життя і здоров'я довкілля на основі Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. саме для конкретних індивідів, що перебувають під юрисдикцією держав-учасниць. Практика ЄСПЛ свідчить про те, що екологічна безпека тісно пов'язана з правами людини, зокрема з правом на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод), правом на життя (ст. 2), а також заборонаю нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3). У ряді рішень Суд визнавав, що держава має позитивні обов'язки щодо вжиття заходів для запобігання екологічним загрозам, які можуть порушити ці права. Натомість застосування ст. 3 Конвенції до екологічних питань є обмеженим і вимагає доведення надзвичайно високого рівня страждань або приниження, спричинених діями або бездіяльністю держави. І хоча ст. 8 залишається основним інструментом для розгляду справ, пов'язаних з екологічною безпекою, з огляду на зростаючі виклики, пов'язані зі змінами клімату, можливе подальше розширення тлумачення ст. 3 в цьому контексті.

Так, міжнародні механізми забезпечення екологічної безпеки, зокрема Міжнародний Суд ООН, є суттєво відмінними від механізмів практичної реалізації права на безпечне довкілля в контексті захисту прав людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, зокрема в Європейському суді з прав людини. Перші орієнтовані на забезпечення відповідальності держав у межах

міждержавного права, тоді як другі дають змогу реалізовувати екологічні права на індивідуальному рівні через звернення громадян за захистом своїх прав, гарантованих міжнародними договорами. Натомість обидва підходи є взаємодоповнювальними в загальній системі міжнародного права охорони довкілля та прав людини. Раніше ми вже розглядали практику й інших міжнародних судових інстанцій, зокрема, Суду ЄС, Міжнародного трибуналу з морського права, Панелі СОТ тощо.

7.3. Міжнародна судова практика з протидії радіоактивному забрудненню

Друга половина XX – початок XXI століття ознаменувалися зростанням обсягів видобутку та використання вуглеводнів, широким залученням атомної енергії у воєнних і мирних цілях. Специфічним чинником для ядерних технологій є утворення та накопичення штучних радіонуклідів, які за певних обставин можуть потрапляти в довкілля. Основними джерелами радіоактивного забруднення є:

- глобальні випадіння радіоактивних речовин з атмосфери після ядерних випробувань;
- викиди радіонуклідів унаслідок діяльності об'єктів ядерної енергетики;
- радіаційні аварії.

Серед актуальних проблем використання ядерних технологій можна виокремити аналіз і прогноз радіоекологічних наслідків радіаційних аварій, управління забрудненими територіями, аналіз ризиків для людей і довкілля під час поводження з радіоактивними відходами. Розв'язання цих проблем вимагає системного підходу до аналізу радіаційної екологічної безпеки, який має комплексно враховувати джерела радіоактивного забруднення, міграцію радіонуклідів у біосфері, дози радіації для людей і біоти, можливі радіобіологічні наслідки впливу іонізуючого випромінювання.

Також надзвичайно важливим є прогнозування та запобігання техногенним аваріям, контроль легальної діяльності, яка зазвичай супроводжується забрудненням довкілля через об'єктивні чинники (наприклад, ядерні випробування) або поступовим забрудненням унаслідок технологічних процесів, а також попередження потенційної загрози техногенної катастрофи¹.

Деякі держави намагалися вирішити проблему захисту довкілля від радіоактивного забруднення, спричиненого випробуванням ядерної зброї, через Міжнародний Суд ООН, який 20 грудня 1974 р. розглянув справи: «Про ядерні випробування (Австралія проти Франції)» та «Про ядерні випробування (Нова Зеландія проти Франції)». Так, Австралія у своєму зверненні просила суд постановити, що подальше тестування ядерної зброї в атмосфері в південній частині Тихого океану є несумісним з нормами міжнародного права, а також зобов'язати Французьку Республіку припинити проведення таких випробувань. Нова Зеландія просила Суд визнати, що атмосферне випробування ядерної зброї в Південному Тихому океані, яке призводить до радіоактивного забруднення, порушує інтереси Нової Зеландії згідно з міжнародним правом.

Після початку розгляду цієї справи в Суді ООН і винесення наказу про тимчасові заходи захисту 22 червня 1972 р., у якому Суд зазначив, що уряд Франції має утримуватися від випробувань ядерної зброї, які викликають радіоактивне забруднення на території Австралії, Нової Зеландії, островів Кука, Ніуе, Токелау, Франція оголосила про намір припинити випробування ядерної зброї в атмосфері цього регіону². Тому ці справи були зняті з розгляду, і рішення, по суті, прийнято не було.

Однак проблема ядерних випробувань у цьому регіоні знову виникла у зв'язку із заявою, опублікованою в ЗМІ 13 червня 1995 р., про рішення президента Французької Республіки провести останню серію з восьми ядерних випробувань у Південному Тихому

¹ Kononenko V., Novikova L., Tymchenko L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. Vol. 2 (60). P. 10.

² Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. С. 485–486.

океані, починаючи з вересня 1995 р. Нова Зеландія 21 серпня 1995 р. подала заявку на розгляд ситуації, посилаючись на рішення Суду від 20 грудня 1974 р. у зазначеній справі про випробування ядерної зброї.

Нова Зеландія заявила, що права, які вона прагне захистити, охоплюються вимогами, викладеними в її заяві 1973 р., і що нині вона домагається лише визнання тих прав, які можуть бути порушені внаслідок викиду радіоактивних речовин у морське середовище внаслідок нових випробувань, що проводитимуться на атолах Муруроа або Фангатауфа. Нова Зеландія просила Суд постановити: «і) що запропоновані випробування ядерної зброї становитимуть порушення прав Нової Зеландії, а також інших держав; ii) що проведення таких випробувань Францією є незаконним до проведення оцінки впливу на навколишнє середовище відповідно до визнаних міжнародних стандартів. Якщо в ході такої оцінки не буде встановлено, що випробування не призведуть прямо чи опосередковано до радіоактивного забруднення морського середовища...»¹.

Рішенням від 22 вересня 1995 р. Суд ООН зазначив, що, аналізуючи своє рішення 1974 р., він дійшов висновку, що це рішення стосувалося виключно ядерних випробувань в атмосфері. Відтак Суд нині не може взяти до уваги питання, пов'язані з підземними ядерними випробуваннями. Зрештою, Суд наголосив, що його рішення не порушує зобов'язань держав щодо збереження та захисту природного середовища, на які як Нова Зеландія, так і Франція підтвердили свою прихильність у цій справі. Так, Суд постановив, що основа попереднього рішення 1974 р. залишилася незмінною; що, відповідно, клопотання Нової Зеландії не входить до сфери дії цього рішення і має бути відхилено². Суддя Ода повністю підтримав рішення про відхилення звернення Нової Зеландії. Проте він зазначив, що, як член Суду, який представляє єдину країну, яка зазнала руйнівних наслідків ядерної зброї, він

¹ Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case, I. C. J. Reports. 1995. P. 288.

² Там само.

вважає за свій обов'язок висловити від себе надію, що в майбутньому за жодних обставин більше не проводитимуться випробування будь-якого виду ядерної зброї¹.

У цих справах розглядалися немілітарні дії держав, пов'язані з використанням ядерної зброї. І хоча можна стверджувати, що був наявний частковий результат, жодного рішення як такого ухвалено не було, а це означає, що юридична позиція Суду щодо суті справи не була сформульована. Ця обставина значно зменшує значення зазначених проваджень, оскільки прецеденту щодо законності випробувань ядерної зброї створено не було.

Крім того, правило підпункту d) п. 1 ст. 38 Статуту Суду ООН означає, що він має юридичну можливість визначати існування правових норм за допомогою їх ідентифікації, тобто проголошувати норму, яка раніше була відсутня в міжнародному праві, у формулюванні, оголошеному Судом. Також, встановлюючи існування звичаєвої правової норми та формулюючи її, Суд ООН надає їй позитивних властивостей². Проте Суд ООН обережно підходить до визначення існування звичаєвої норми: у своєму Консультативному висновку щодо законності погрози або використання ядерної зброї від 8 липня 1996 р. він відмовився це зробити. Зокрема, Суд ООН постановив, що ні звичаєве, ні договірне міжнародне право не містять всеосяжної або універсальної заборони погрози або використання ядерної зброї як такої. Враховуючи нинішній стан міжнародного права, а також фактичні обставини, відомі Суду, він не може зробити висновок про те, чи є погроза або використання ядерної зброї законними чи незаконними в надзвичайних обставинах самооборони, коли йдеться про саме виживання тієї чи іншої держави³.

Суддя В. С. Верещетин у своїй заяві зазначив: «Суд чітко визнає, що погроза або використання ядерної зброї підлягатимуть

¹ Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court S Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case, I. C. J. Reports. 1995. P. 288.

² Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ – Одеса : Фенікс, 2018. С. 321.

³ Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, I. C. J. Reports. 1996. P. 66.

заборонам та суворим обмеженням, встановленим Статутом Організації Об'єднаних Націй та низкою інших багатосторонніх договорів і конкретних положень, а також звичаєвими правилами та принципами права збройних конфліктів. Більше того, Суд встановив, що погроза або використання ядерної зброї, як правило, суперечитимуть міжнародному праву, застосовному під час збройних конфліктів, і, зокрема, принципам і нормам гуманітарного права. Імовірно, шляхом припущення, висновку або аналогії Суд (і саме цього вимагали деякі держави у своїх письмових та усних звітах) міг би вивести із вищезазначеного загальне правило, яке повністю забороняє погрозу або використання ядерної зброї, не залишаючи місця для жодних прогалин у праві, навіть якщо вони мають винятковий характер»¹.

Однак ті самі держави, які закликали Суд виявити мужність і виконати свою історичну місію, наполягали на тому, щоб Суд залишався в межах своєї судової функції та не діяв як законодавець, просили Суд вказати право таким, яким воно є, а не таким, яким воно має бути. По-друге, Суд не міг не відзначити той факт, що в минулому всі чинні заборони на використання інших видів зброї масового знищення (біологічної, хімічної), а також спеціальні обмеження щодо ядерної зброї були встановлені через укладення конкретних міжнародних договорів, що безсумнівно вказує на обраний міжнародною спільнотою курс дій як найприйнятніший для вирішення питання повної заборони використання зброї масового знищення та остаточної відмови від неї. І, по-третє, Суд мав подбати про довіру та ефективність загального правила, яке було сформульоване щодо питання, в якому думки держав розходяться настільки суттєво².

Можна погодитись з позицією Суду ООН, хоча, звісно, було б дуже добре за допомогою консультативного висновку Суду ООН наблизитись до повної заборони ядерної зброї. Але в цьому і є проблема, на яку звернув увагу Суд: усі чинні заборони, зокрема щодо ядерної зброї, були встановлені за допомогою певних

¹ Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, I. C. J. Reports. 1996. P. 66.

² Там само.

договорів, погодження позицій держав, за якими завжди було надзвичайно складним процесом. Тому Суд дійсно подбав про авторитет та ефективність свого правила – він не став формулювати правило, яке не буде виконано, оскільки держави, що володіють ядерною зброєю, просто проігнорували б його думку¹.

7.4. Міжнародна судова практика з протидії техногенному забрудненню

Міжнародна судова практика відіграє ключову роль у протидії техногенному забрудненню, реалізуючи конвенційні механізми забезпечення екологічної безпеки через встановлення відповідальності держав і корпорацій за транскордонну шкоду, як у справах «Пульп Міллс» (2010) та «Габчиково-Надьмарош» (1997), де Міжнародний Суд ООН підкреслив обов'язок проводити оцінювання впливу на довкілля та компенсувати екологічні збитки. Рішення ЄСПЛ, зокрема у справах «Лопес Остра проти Іспанії» (1994) та «Фадєєва проти Росії» (2005), визнали порушення прав людини через промислове забруднення, зобов'язуючи держави регулювати викиди. Практика також розвиває принципи превентивності та «забруднювач платить», сприяючи гармонізації екологічних стандартів і співпраці в запобіганні забрудненню, що робить її важливим інструментом для захисту довкілля та сталого розвитку, попри складнощі з установленням юрисдикції та виконанням рішень.

Суд ООН 20 квітня 2010 р. виніс рішення у справі про целюлозні заводи на річці Уругвай (Аргентина проти Уругваю). Спір виник щодо будівництва целюлозних заводів на річці Уругвай. Кордон між Аргентиною та Уругваєм на річці Уругвай визначено двостороннім договором, укладеним із цією метою в Монтевідео 7 квітня 1961 р. Стаття 7 цього договору передбачає встановлення сторонами «режиму використання річки», який

¹ Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ – Одеса : Фенікс, 2018. С. 104–105.

охоплює різні аспекти, зокрема збереження живих ресурсів та запобігання забрудненню води в річці.

Аргентина 4 травня 2006 р. подала позов, ініціюючи провадження проти Уругваю щодо ймовірних порушень Уругваєм зобов'язань, покладених на нього Статутом річки Уругвай – договором, підписаним двома державами 26 лютого 1975 р. (далі – «Статут 1975 року») з метою створення спільного механізму, необхідного для оптимального та раціонального використання тієї частини річки, яка становить їхній спільний кордон. У своєму позові Аргентина звинуватила Уругвай у тому, що він в односторонньому порядку дозволив будівництво двох целюлозних заводів на річці Уругвай, не дотримавшись обов'язкових процедур попереднього повідомлення та консультацій, передбачених Статутом 1975 р. Аргентина стверджувала, що ці заводи становлять загрозу для річки та її довкілля, можуть погіршити якість вод річки та спричинити значну транскордонну шкоду Аргентині. Як підставу для юрисдикції Суду Аргентина посилялася на п. 1 ст. 60 Статуту 1975 р., який передбачає, що будь-який спір щодо тлумачення або застосування цього Статуту, який не може бути вирішений за допомогою прямих переговорів, може бути переданий будь-якою зі сторін на розгляд Суду¹.

Перша целюлозна фабрика, яка стала предметом спору, була запланована компанією Celulosas de M'Voriciuá S. A. (далі – СМВ), заснованою іспанською компанією ENCE (іспанська аббревіатура від «Empresa Nacional de Celulosas de España»), і мала бути побудована на лівому березі річки Уругвай у департаменті Ріо-Негро (Уругвай), навпроти аргентинського міста Гуалегуайчу. Другий промисловий проєкт, який також став основою для спору, здійснювався компаніями Botnia S. A. та «Botnia Fray-Bentos S. A.» (далі – «Botnia»). Ця друга целюлозна фабрика, названа «Orion» (далі – «Orion (Botnia)»), була побудована на лівому березі річки Уругвай за кілька кілометрів вниз за течією від місця, запланованого для фабрики СМВ (ENCE), поблизу міста Фрай-Бентос. Вона була введена в експлуатацію і працює з 9 листопада 2007 р.

¹ Kononenko V., Novikova L., Tymchenko L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. Vol. 2 (60). P. 11–13.

Хоча Аргентина, заявляючи про шумове та «видиме» забруднення, нібито спричинене фабрикою, посилається на положення ст. 36 Статуту 1975 р., Суд не знайшов підстав для таких тверджень. Норма ст. 36, яка передбачає, що «сторони координуватимуть через Комісію необхідні заходи для запобігання будь-яким змінам екологічного балансу та контролю над шкідливими чинниками в річці та її залежних зонах», не залишає сумнівів, що стаття не регулює заявлене шумове та видиме забруднення, на яке скаржиться Аргентина.

Суд визнав, що з точки зору використаних технологій і на підставі наданих сторонами документів, зокрема Інтегрованого довідкового документа з попередження та контролю забруднення про найкращі доступні технології в целюлозно-паперовій промисловості (далі – ІРРС-ВАТ) від грудня 2001 р., немає доказів, які підтверджували б твердження Аргентини про те, що фабрика Orion (Botnia) не відповідає вимогам ІРРС-ВАТ щодо викидів. Це підтверджується тим, що Аргентина не надала жодних чітких доказів невідповідності Orion (Botnia) вимогам Статуту 1975 р.

Суд зазначає, що дані, зібрані після введення фабрики в експлуатацію, містяться в різних звітах і не вказують на перевищення стандартів викидів фабрики Orion (Botnia), встановлених відповідними уругвайськими нормативними актами або початковим екологічним дозволом, виданим MVOTMA (Міністерством житлового будівництва та планування території). Лише в окремих випадках концентрації перевищували максимально допустимі значення.

Щодо впливу викидів на якість води річки, Суд встановив, що фабрика Orion (Botnia) досі дотримувалася стандарту щодо загального вмісту фосфору в своїх викидах, до того ж, немає достатніх доказів, які підтверджували б, що і заявлене збільшення концентрації фенолів у річці було спричинене роботою фабрики.

Щодо впливу на біорізноманіття, Суд не виявив достатніх доказів для висновку, що Уругвай порушив свої зобов'язання щодо збереження водного середовища, охоплюючи захист його фауни та флори.

Стосовно забруднення повітря Суд вважає, що якщо викиди з труб фабрики містять речовини, які шкідливо впливають на водне середовище, то таке непряме забруднення річки підпадає під положення Статуту 1975 р. Проте Суд не знаходить чітких доказів того, що шкідливі речовини потрапили у водне середовище річки через атмосферні викиди фабрики Orion (Botnia)¹.

Судді Аль-Хасавнех і Зімма, критикуючи рішення Суду, наголошують на надзвичайно фактологічній природі справи, що викликає у них серйозні сумніви щодо ролі наукових доказів у міжнародних судових спорах. Вони вважають, що Суд не здатний адекватно оцінити та зважити такі складні наукові докази, як ті, що були представлені сторонами. Вони не погоджуються з рішенням Суду дотримуватися традиційних правил щодо тягара доказування й вимагати від Аргентини обґрунтування тверджень у питаннях, які, на їхню думку, Суд не може повністю зрозуміти без залучення експертного аналізу.

Суддя Кансадо Триндаде виклав міркування, що стосуються побічних аспектів цієї справи та не пов'язані з міждержавними відносинами, а саме: а) вимог захисту здоров'я людини й добробуту народів; б) ролі громадянського суспільства в захисті довкілля; в) об'єктивного характеру зобов'язання (захищати довкілля), що виходить за межі принципу взаємності; г) правосуб'єктності Адміністративної комісії річки Уругвай (ACRU). Як нагадує суддя, увага до захисту здоров'я людини та добробуту народів є постійною темою останніх світових конференцій ООН.

Суддя *ad hoc* Віньєса зазначив, що брак наукової визначеності в доказах викликає особливе занепокоєння. Ця невизначеність підриває обґрунтованість висновків Суду. Суддя Віньєса висловив думку, що Суд мав би звернутися за зовнішнім експертним висновком. На основі цих висновків суддя *ad hoc* Віньєса вважає, що, не застосувавши принцип обережності, як це передбачено Статутом 1975 р. та загальним міжнародним правом, Суд неправильно встановив порушення Уругваєм своїх суттєвих зобов'язань².

¹ Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay). Judgment on 20 April 2010 / International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/case/135>

² Там само.

Інша Справа – «Заявлені порушення суверенних прав і морських просторів у Карибському морі» (Нікарагуа проти Колумбії) – наразі перебуває на розгляді в Суді ООН. Нікарагуа подала 26 листопада 2013 р. заяву про ініціювання провадження проти Колумбії через спір щодо порушень суверенних прав і морських зон Нікарагуа, проголошених у рішенні Суду від 19 листопада 2012 р. [у справі «Територіальний і морський спір» (Нікарагуа проти Колумбії)], а також загрозу застосування сили Колумбією для здійснення цих порушень. Колумбія висунула чотири зустрічні позови. Перший ґрунтувався на нібито порушенні Нікарагуа обов'язку належної обачності для захисту та збереження морського середовища в південно-західній частині Карибського моря; другий стосувався нібито порушення Нікарагуа обов'язку належної обачності для захисту права жителів архіпелагу Сан-Андрес на здорове, безпечне та стає середовище. У своєму рішенні від 15 листопада 2017 р. Суд дійшов висновку, що перший і другий зустрічні позови Колумбії є неприйнятними.

Як бачимо, Суд ООН обмежений у вирішенні екологічних проблем через певні юрисдикційні умови, які унеможливлюють звернення до нього в окремих категоріях справ, а також через надмірний формалізм і нерішучість. У практиці Суду трапляються помилки, пов'язані з відсутністю наукової визначеності доказів, нездатністю адекватно оцінити та зважити складні наукові дані. А самі рішення мають диспозитивний характер, не завжди виконуються й не гарантують захист прав сторін. Тому звернення до Суду ООН для вирішення екологічних проблем за нинішнього рівня юриспруденції є неефективним. Однак, оскільки юриспруденція розвивається в процесі розгляду конкретних справ, звернення до міжнародних судових органів є важливим чинником її вдосконалення. Крім того, як показує практика, саме звернення до Суду може змусити деякі держави змінити свою позицію в спірному питанні. До того ж можливість виступити перед світом з офіційної трибуни ООН, якою є Міжнародний Суд у Гаазі, і висвітлити реальну ситуацію та вказати на винуватця може бути корисною¹.

¹ Kononenko V., Novikova L., Tymchenko L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. Vol. 2(60). P. 13–14.

7.5. Особливості судової процедури та доказування

У практиці Суду ООН ми розглядали лише судову форму першого напряму міжнародно-правового регулювання охорони довкілля – обмеження шкідливого антропогенного впливу на навколишнє середовище. Для підвищення його ефективності потрібно: 1) долучити до міжнародних договорів, пов'язаних як безпосередньо, так і опосередковано з впливом на довкілля, відповідні положення про обов'язкове визнання юрисдикції суду (Суду ООН, Міжнародного трибуналу ООН з морського права, арбітражу *ad hoc* чи іншого); 2) встановити обов'язкове проведення незалежними експертами оцінки потенційного впливу договору на довкілля, враховуючи зростаючі ризики, пов'язані з антропогенним впливом на навколишнє середовище¹.

Рішення Суду ООН набувають прецедентного характеру², а міжнародна судова процедура реалізує потенціал, закладений у міжнародному праві³.

Під час аналізування справи «Аргентина проти Уругваю» в попередньому розділі ми звернули увагу на те, що судді Аль-Хасавнех і Зімма не погодились з рішенням Суду дотримуватися традиційних правил щодо тягаря доказування й вимагати від Аргентини обґрунтування тверджень у питаннях, які, на їхню думку, Суд не може повністю зрозуміти без залучення експертного аналізу. Звісно, складність доказування своєї позиції та застарілий підхід Суду як до процесу доказування, так і до самих доказів не зменшують значення самої судової процедури. Доказуванням у цьому випадку є діяльність сторін спору за участі міжнародної судової установи та під її контролем щодо встановлення наявності або відсутності обставин, що обґрунтовують їхні вимоги та

¹ Kalshoven F. Essays on the development of the international legal order. In memory of Haro F. van Panhuys (ed. by F. Kalshoven, J. G. Lammers, P. J. Kuyper). Netherlands : Kluwer academic publishers, 1980. P. 44–46.

² Kononenko V., Tymchenko L. The legitimacy of acquisition of state territory. *Juridical Tribune Journal*. Vol. 10. No. 1. С. 149.

³ Кононенко В. П. Судовий прецедент у міжнародному і національному праві / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. Д. Тимченка. Одеса : Фенікс, 2013. С. 472.

заперечення, а також інших обставин, які мають значення для вирішення спору відповідно до міжнародного права¹.

У цьому контексті розподіл тягаря доведення спрямований на інтегроване аналізування складних взаємодій між сторонами, які мають надавати докази та встановлювати певні фактичні висновки на основі їхньої ваги або переконливості. Але в подальшому в процесуальному тягарі доведення стались зміни завдяки сучасному розумінню застосування принципу обережності: якщо суб'єкти реалізують потенційно шкідливу діяльність або мають намір здійснювати екологічно чутливу діяльність, повинні довести, що ця діяльність не матиме шкідливого впливу або що такий вплив буде мінімальним. Тобто спостерігається перехід тягаря доведення безпечності від опонентів екологічно небезпечних заходів до їхніх ініціаторів².

Згідно з традиційними стандартами екологічного права, тягар доведення безпечності покладался на тих, хто заперечує потенційно шкідливу діяльність. Такий підхід слідує відомому принципу кримінального права «невинуватий, доки не доведено протилежне», відповідно до якого будь-яка економічна діяльність вважається екологічно безпечною, доки не буде доведено її шкідливий характер. Цей підхід також запозичений судовою практикою. Презумпція безпечності надає «зелене світло» для розвитку економічної діяльності: будь-яка діяльність дозволена, якщо вона не спричиняє шкоди. Сторони, які виступають проти певної діяльності або заявляють про екологічні наслідки, повинні надати докази її шкідливого впливу або завданої (чи потенційної) шкоди. Так, традиційний підхід передбачає, що жертви екологічних правопорушень повинні надати чіткі та переконливі докази шкоди.

Цей принцип підтверджено у справі Trail Smelter між США та Канадою, де Арбітражний трибунал поклав високий тягар доказування на Канаду як заявника³. Традиційний розподіл тягаря

¹ Кононенко В. П. Доказування в Міжнародному Суді ООН. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 177.

² Kandala L. J. J. Contemporary International Environmental Law: The Precautionary Principle and Reversal of the Burden of Proof. *The Denning Law Journal*. 2025. 33 (1). P. 162–163.

³ Trail Smelter case (United States, Canada) (Award) [16 April 1938 and 11 March 1941], Report of International Arbitral Awards, Vol III (1920). URL : https://legal.un.org/riaa/cases/vol_iii/1905-1982.pdf

доказування в екологічному праві порівнюється з кримінальним правом, де багато правових систем визнають такі фундаментальні принципи, як презумпція невинуватості, право не свідчити проти себе та право зберігати мовчання. У кримінальному праві така система ґрунтується на необхідності уникнення засудження невинних, навіть якщо це може призвести до виправдання винних. Відповідно, прокурор зобов'язаний довести вину обвинуваченого поза розумним сумнівом.

Подібний принцип застосовується і в традиційному екологічному праві: той, хто заявляє про певний факт, має надати докази його існування. Це правило також закріплено в Принципі 2 Ріо-де-Жанейрської декларації про навколишнє середовище та розвиток 1992 р., який підтверджує суверенне право держав розпоряджатися своїми природними ресурсами відповідно до власної екологічної та економічної політики. Однак цей принцип одночасно накладає обов'язок гарантувати, що така діяльність не спричиняє шкоди навколишньому середовищу. Так, презумпція безпечності діяльності діє доти, доки не буде доведено зворотне. Однак зростання усвідомлення непередбачуваності, серйозності та потенційної незворотності екологічних наслідків діяльності людини призвело до поступової зміни розподілу тягаря доказування. У сучасному екологічному праві він усе частіше перекладається на ініціаторів потенційно шкідливої діяльності.

На відміну від традиційної моделі сучасне екологічне право вимагає від суб'єктів, які планують екологічно чутливу діяльність, довести, що вона не матиме шкідливого впливу. Це відповідає принципу обережності (*precautionary principle*), згідно з яким у разі наукової невизначеності щодо можливих екологічних загроз діяльність має бути обмежена або заборонена, доки її безпечність не буде доведена. Отже, у сучасному екологічному праві основний акцент зміщується з презумпції невинуватості до обов'язку доказування безпечності своїх дій, що є важливим кроком у розвитку екологічного регулювання¹.

¹ Kandala L. J. J. Contemporary International Environmental Law: The Precautionary Principle and Reversal of the Burden of Proof. *The Denning Law Journal*. 2025. 33 (1). P. 164–166.

Питання для самоконтролю

1. Які основні загрози, визначені Всесвітнім економічним форумом, впливають на екологічну безпеку?
2. Що стало основною метою Кіотського протоколу?
3. Яка основна різниця між Міжнародним Судом ООН і Європейським судом з прав людини в контексті забезпечення екологічної безпеки?
4. Яка основна роль Паризької угоди щодо змін клімату?
5. Які механізми забезпечення екологічної безпеки передбачає Монреальський протокол?
6. Як міжнародні судові механізми забезпечують екологічну безпеку на міждержавному рівні?
7. Як Європейський суд з прав людини реалізує право на безпечне довкілля?
8. Які проблеми є актуальними під час використання ядерних технологій для довкілля?
9. Як Міжнародний Суд ООН розглядав справи про ядерні випробування Францією?
10. Які основні джерела радіоактивного забруднення довкілля?

Тестові завдання

1. Яка з цих проблем є найбільшим екологічним викликом згідно з доповіддю Звіту про глобальні ризики 2025:

- а) забруднення водних ресурсів;
- б) зміна клімату;
- в) втрати вуглецевих запасів;
- г) проблеми з енергетичною безпекою.

☒ **Правильна відповідь: б).**

2. Кіотський протокол передбачав зобов'язання:

- а) зниження рівня парникових газів у всіх країнах;
- б) торгівлю квотами на викиди парникових газів;
- в) підвищення рівня викидів для підтримки економічного розвитку;
- г) поступове скорочення ядерних технологій.

☒ Правильна відповідь: б).

3. Що є основною метою Монреальського протоколу:

- а) охорона водних ресурсів;
- б) обмеження використання парникових газів;
- в) припинення виробництва речовин, що руйнують озоновий шар;
- г) зниження виробництва ядерної енергії.

☒ Правильна відповідь: в).

4. Який міжнародний механізм дає змогу індивідуумам звертатися до суду для захисту екологічних прав:

- а) Міжнародний Суд ООН;
- б) Європейський суд з прав людини;
- в) Міжнародний трибунал з морського права;
- г) Суд Європейського Союзу.

☒ Правильна відповідь: б).

5. Які з цих проблем пов'язані з використанням ядерних технологій:

- а) забруднення води важкими металами;
- б) радіоактивне забруднення;
- в) втрата біорізноманіття;
- г) перезавантаження екосистем.

☒ Правильна відповідь: б).

6. Яка з наведених угод стосується боротьби з ядерними випробуваннями:

- а) Паризька угода;
- б) Монреальський протокол;
- в) Кіотський протокол;
- г) Справа про ядерні випробування.

☒ Правильна відповідь: г).

7. Які основні джерела радіоактивного забруднення довкілля:

- а) викиди парникових газів;
- б) ядерні випробування та аварії;
- в) споживання пального на транспорті;
- г) техногенні катастрофи в індустрії.

☒ Правильна відповідь: б).

8. Як Паризька угода ставить вимоги щодо скорочення викидів парникових газів:

- а) лише для найбідніших країн;
- б) тільки для розвинутих країн;
- в) для всіх держав, незалежно від рівня економічного розвитку;
- г) лише для країн, що викидають найбільше.

☒ Правильна відповідь: в).

9. Як Міжнародний Суд ООН реагував на проблему радіоактивного забруднення через ядерні випробування Францією:

- а) вимагав від Франції припинити всі ядерні випробування;
- б) оцінив масштаби забруднення та визначив компенсації;
- в) розглядав справу щодо атмосфери та пошкоджених територій;
- г) сприяв укладенню міжнародного договору щодо ядерних технологій.

☒ Правильна відповідь: в).

10. Яке із тверджень є правильним щодо механізмів міжнародної екологічної безпеки:

а) усі угоди мають однакову ефективність незалежно від рівня розвитку країн;

б) держави з перехідною економікою мають менші зобов'язання щодо скорочення викидів;

в) переважна більшість міжнародних угод має лише рекомендаційний характер;

г) усі угоди базуються виключно на національних судових механізмах.

☒ Правильна відповідь: б).

ТЕМА 8

МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

8.1. Формування концепції сталого розвитку.

8.2. Механізми сталого розвитку.

8.3. Стале фінансування як інструмент забезпечення міжнародної екологічної безпеки.

8.4. Регіональний рівень забезпечення сталого розвитку в Європі: політика, ініціативи та правові основи.

8.5. Співробітництво між Україною та Європейським Союзом у сфері сталого розвитку та екологічної безпеки.

8.1. Формування концепції сталого розвитку

Концепція «сталого» (або «стійкого») розвитку сформувалася ще в 1980-х роках ХХ ст. як відповідь на загострення екологічних, соціальних та економічних проблем, спричинених неконтрольованим зростанням виробництва та споживання ресурсів.

Одним із ключових етапів у становленні цієї ідеї стало ухвалення вже згаданої раніше доповіді «Наше спільне майбутнє» (*Our Common Future*), підготовленої Всесвітньою комісією ООН з навколишнього середовища та розвитку під головуванням прем'єр-міністра Норвегії Гру Гарлем Брундтланд 1987 р.¹. У цьому документі було сформульоване класичне визначення сталого розвитку: «Розвиток, який задовольняє потреби теперішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

Це визначення підкреслює необхідність збалансованого підходу до економічного зростання, соціального добробуту та охорони навколишнього середовища. Основна ідея полягає в тому, що природні ресурси не можуть використовуватися безконтрольно, а

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations / Oxford University Press. October 1987. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

екологічні системи мають підтримуватися в такому стані, щоб вони могли забезпечувати потреби не лише сучасних, а й майбутніх поколінь¹.

Так, концепція сталого розвитку стала фундаментальною основою сучасної екологічної, економічної та соціальної політики. Вона визначає стратегічні напрями гармонійного співіснування людства з природним середовищем, спрямовуючи суспільство до відповідального управління ресурсами, збереження екосистем та забезпечення гідного життя для майбутніх поколінь.

З моменту свого виникнення поняття сталого розвитку перетворилося на багатогранну концепцію, що охоплює широкий спектр ідей, принципів та підходів. У загальному розумінні концепція – це не лише система поглядів і понять про певні явища та процеси, а й спосіб їхнього інтерпретування, основна ідея будь-якої теорії, ключовий задум, що формує нове, інноваційне бачення розвитку. В основі сучасного підходу до сталості лежить людиноцентричний принцип, який наголошує на необхідності врахування інтересів кожної людини та побудови інклюзивного суспільства². Це означає, що сталий розвиток має слугувати добробуту всіх без винятку, а його формування повинно відбуватися за участю всіх верств населення, охоплюючи молодь і дітей.

На межі ХХІ ст. концепція сталого розвитку зазнала суттєвої еволюції. Вона перестала бути вузькоекологічною і трансформувалася в комплексну правову категорію, що поступово інтегрується як у національне, так і міжнародне право. Сучасна концепція сталості охоплює весь спектр прав людини, які є критично важливими для збереження довкілля, розвитку суспільства та забезпечення гідного рівня життя для нинішніх і майбутніх поколінь³.

Ключовою ідеєю концепції сталого розвитку є гармонійне поєднання трьох взаємопов'язаних компонентів: економічного зростання, соціального розвитку та охорони навколишнього природного середовища. Ця концепція базується на принципі рівноваги

¹ Купчення Л. Концепція сталого розвитку в системі міжнародного екологічного права. *ScienceRise: Юридичні науки*. 2022. № 2 (20). С. 29–30.

² Інклюзія – багатозначний термін, який можна розуміти як включеність, що збільшує можливості участі всіх громадян у соціальне життя.

³ Купчення Л. Концепція сталого розвитку в системі міжнародного екологічного права. *ScienceRise: Юридичні науки*. 2022. № 2 (20). С. 30–31.

між зазначеними складовими, що вилучає можливість домінування одного з них над іншими в процесі розробки політик, прийняття управлінських рішень та впровадження господарських ініціатив.

Сталий розвиток передбачає пошук компромісів між економічними інтересами, соціальною справедливістю та екологічною безпекою, забезпечуючи довгострокову життєздатність суспільства та природних екосистем. Це означає, що економічне зростання не повинно досягатися за рахунок деградації довкілля або соціальної нерівності, а соціальний добробут має ґрунтуватися на раціональному використанні природних ресурсів та відповідальному ставленні до навколишнього середовища.

Збалансований підхід до сталого розвитку знаходить своє відображення в міжнародних екологічних угодах, стратегіях державного управління та корпоративній відповідальності бізнесу, він є необхідною умовою розробки екологічно орієнтованих економічних моделей, ефективної державної політики та впровадження інноваційних технологій, спрямованих на зниження екологічного навантаження та підвищення якості життя майбутніх поколінь¹.

В екологічному аспекті концепція сталого розвитку зумовлена трансформацією усвідомлення природи як охоронюваного об'єкта – від охорони окремих унікальних природних об'єктів до захисту природних ресурсів через розвиток концепції раціонального використання і, нарешті, збереження сприятливого стану навколишнього природного середовища для життя людей в умовах екологічних загроз. Підтвердженням цього є напрацьовані ще у XVIII ст. німецьким високопосадовцем у сфері гірничої промисловості Г. К. фон Карловітцом ідеї щодо сталого використання лісового господарства, які він сформулював, простеживши зв'язок між зростанням гірничої промисловості, знелісненням та соціально-економічним розвитком суспільства. Теорію Г. К. фон Карловітца було втілено 1775 р. в процесі здійснення реформи лісового права німецького герцогства Саксен-Веймар-Ейзенах, згідно з якою вирубування дерев мало не лише задовольняти потреби

¹ Малишева Н. Р., Ковтун О. М. Природоохоронне право України у контексті глобалізаційних викликів. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 235.

сучасної генерації, а й враховувати майбутнє життя нащадків. Ці положення запозичили інші німецькі землі, а також Швейцарія, Франція, Велика Британія, США та Російська імперія (остання під час організації лісового господарства у Фінляндії). В економічній сфері передумовою формулювання концепції сталого розвитку був розквіт капіталізму в XIX ст. у формі т. з. «вільної торгівлі» метрополій, яка призводила до виснаження природних ресурсів колоній через примус їх до торгівлі без права визначати тарифи самостійно. Екстенсивна індустріалізація спричинила перші негативні транскордонні наслідки саме в час, коли ідеї сталого розвитку оформлялися в концепцію. Її розвитку сприяло поширення теорії меж економічного зростання, суть якої полягає в переорієнтації макроекономічної політики держав з безперервного збільшення обсягів виробництва і споживання послуг до здійснення цих процесів з урахуванням біофізичної можливості планети його забезпечити. Перші положення на обґрунтування цієї теорії запропонував Римський клуб у доповіді «Межі зростання» 1972 р., яка містить результати дванадцяти умовних моделей зростання популяції людства та вичерпання природних ресурсів станом на 2100 р. Наукове осмислення концепції обмеженого економічного зростання пов'язують з працею Г. Дейлі «За межами зростання: Економіка сталого розвитку» 1996 р. Він тлумачить сталий розвиток як збалансований, гармонійний, безконфліктний прогрес усієї цивілізації, регіонів, а також окремо взятих країн за науково обґрунтованими планами, коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного економічного розвитку одночасно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення¹.

Соціально-політичною передумовою формулювання концепції сталого розвитку було зростання урбанізації та зумовлене цим загострення проблеми продовольчого забезпечення населення міст «зникаючим» сільським населенням. Крім того, утвердження

¹ Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. К. : Академ періодика, 2019. С. 769–770.

іноземного військово-політичного впливу в багатих на природні ресурси, але слабших державах призвело до примусової або трудової міграції, зубожіння, дискримінації. Разом з тим, координація співробітництва під егідою ООН, побудова зовнішньополітичних відносин на ґрунті багатополярності дає можливість говорити про екологічні, соціальні та економічні проблеми, ведучи діалог на дипломатичному рівні. Отже, глобалізація промисловості та зумовлені цим процесом скорочення біорізноманіття, виснаження природних ресурсів, поглиблення розшарування між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, привели до усвідомлення того, що завдання шкоди природі не має кордонів, тому для подолання таких викликів, як глобальне потепління, голод чи вичерпання енергоносіїв, необхідно розглядати планету як цілісне природне середовище, елементи якого тісно взаємопов'язані і впливають один на одного, а людина зобов'язана докладати всіх зусиль, щоб зберегти сталість навколишнього середовища для теперішнього і майбутніх поколінь. Ці та інші передумови призвели до того, що в 60–70-х роках ХХ ст. науковці різних країн та міжнародне співтовариство дійшли висновку про необхідність напруження методів досягнення такого рівня суспільних відносин, за якого соціально-економічне та науково-технічне зростання в світі тривало б на фоні поліпшення стану природи та її подальшого збереження. Активна фаза формулювання концепції сталого розвитку в політиці та законодавстві держав за допомогою імплементації погоджених на міжнародному рівні рекомендацій пов'язана з трьома знаковими подіями: Конференцією ООН «Людина і навколишнє середовище» 1972 р., Доповіддю Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» (Комісія Брундтланд) 1987 р.¹ та Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку 1992 р.²

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations / Oxford University Press. October 1987. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

² Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. К. : Академ періодика, 2019. С. 769–770.

Провідна модель розвитку сучасного світу, основним підґрунтям якої є урівноваження соціально-економічного та природоохоронного аспектів діяльності людини в такий спосіб, щоб задовольняти потреби нинішнього покоління, не позбавляючи цієї можливості майбутні покоління, покладена в основу міжнародного екологічного права, враховується в міжнародному космічному та міжнародному економічному праві. Зокрема, до стандартів міжнародного економічного права Г. Шварценбергер відносить: принцип (режим) недискримінації; принцип національного режиму; взаємність і справедливість; право на розвиток або сталий розвиток; раціональність, прозорість, добре управління¹. У міжнародному праві юридична природа концепції сталого розвитку знайшла втілення у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі «Габчиково-Надьмарош» (Угорщина проти Словаччини) від 25 вересня 1997 р., в якому зазначалося, що концепція сталого розвитку не є принципом, який має нормативне значення². Водночас суддя Вірамантрі в окремій думці висловив протилежну точку зору, вказавши, що як право на розвиток, так і право на охорону навколишнього середовища є принципами, які входять до загального змісту міжнародного права, а принцип сталого розвитку допомагає примирити їх між собою. На перший погляд, ці принципи можуть видаватися суперечливими, оскільки прагнення до економічного зростання нерідко вступає в конфлікт із завданнями екологічного захисту. Однак у міжнародному праві існує фундаментальна концепція, яка дає змогу гармонізувати ці протилежні інтереси – принцип сталого розвитку.

Вірамантрі зазначає, що цей принцип не є новим утворенням у правовій доктрині. Навпаки, впродовж тисячоліть людство намагалось узгодити потреби розвитку з попитом у збереженні природного середовища. Саме цей історичний досвід повинен стати орієнтиром для подальшого розвитку міжнародного права. Міжнародний Суд ООН, вирішуючи питання, пов'язані зі сталим

¹ Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. К. : Академ періодика, 2019. С. 96.

² Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia): Judgment of 25 September 1997. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

розвитком, має спиратися не лише на сучасні правові концепції, а й на багатовіковий досвід різних цивілізацій, які виробили унікальні механізми узгодження економічної діяльності з екологічними обмеженнями. Суддя Вірамантрі підкріплює цю думку, звертаючись до прикладів древніх цивілізацій, які розробили ефективні принципи взаємодії людини з природою. Він наголошує, що судовий орган, який представляє різні правові традиції світу, має брати до уваги історичний досвід усіх культур, особливо в тих сферах міжнародного права, що перебувають у процесі становлення. Так, концепція сталого розвитку має глибокі історичні корені та універсальний характер. Вона є ключовим інструментом для досягнення балансу між зростанням економіки та збереженням довкілля, що має бути враховано за подальшого розвитку міжнародного права¹.

Отже, такі поняття, як сталий розвиток, екологія, інновації та безпека вже сприймаються не як окремі категорії, а у взаємозв'язку та взаємозалежності. Екологічна безпека є складовою національної та міжнародної безпеки, а екологічні права вважаються третім поколінням прав людини, які визначають зміст і мету екологічної безпеки.

Сталий розвиток розглядається як концепція, суть якої полягає в обов'язковій узгодженості економічного, інноваційного, екологічного та соціального компонентів розвитку сучасної людської цивілізації в такий спосіб, щоб від покоління до покоління (міжгенераційний підхід) підвищувалась якість і безпека життя. Але тут існують протиріччя між класичними (антропоцентричними) правами людини, спрямованими саме на захист потреб та інтересів людини, та екологічними правами, оскільки матеріальні потреби людини не відповідають потребам природи, більш того, часто їм суперечать. Тому міжгенераційний підхід є правильним, оскільки він є не егоїстичним і набагато менш орієнтований на людину, ніж антропоцентризм традиційних прав людини².

¹ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia): Separate Opinion of Vice-President Weeramantry. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf>

² Getman A. P., Shchokin Y. V., Shestopal S. S. Content of Human Right to Favorable Environment in Supply Chain Operations. *International Journal of Supply Chain Management*. 2019. Vol. 8, No. 6. P. 521.

8.2. Механізми сталого розвитку

Сталий розвиток є однією з провідних концепцій сучасного міжнародного права, що визначає стратегічні напрями глобальної політики у сферах економіки, соціальної справедливості та охорони довкілля. Вона ґрунтується на ідеї забезпечення балансу між потребами нинішнього покоління та збереженням ресурсів і можливостей для майбутніх поколінь. Її актуальність підтверджується міжнародними програмами та домовленостями, зокрема Порядком денним ООН на період до 2030 р., який містить 17 цілей сталого розвитку¹.

Механізми сталого розвитку становлять систему правових, економічних, інституційних та соціальних інструментів, що забезпечують практичне втілення принципів збалансованого розвитку. Серед основних правових механізмів особливе місце займають міжнародно-правові акти, такі як Рамкова конвенція ООН про зміну клімату² та Паризька кліматична угода 2015 р.³, які визначають зобов'язання держав щодо скорочення шкідливих викидів, захисту довкілля та переходу до «зеленої» економіки.

Інституційні механізми охоплюють діяльність спеціалізованих міжнародних організацій, зокрема Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP)⁴, Економічної і соціальної ради ООН (ECOSOC)⁵ та міжнародних фінансових інституцій, які координують та підтримують зусилля держав у сфері сталого розвитку. Водночас національні органи влади створюють відповідні міністерства, агентства та ради, відповідальні за імплементацію політики сталого розвитку на державному рівні.

¹ The 17 Sustainable Development Goals (SDGs). Department of Economic and Social Affairs / United Nations. URL : <https://sdgs.un.org/goals>

² Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : міжнародний документ від 09.05.1992 / ООН ; Конвенція. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text

³ The Paris Agreement. United Nations. 12 December 2015. URL : <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

⁴ Environment Programme / United Nations. URL : <https://www.unep.org/>

⁵ Economic and Social Council / United Nations. URL : <https://ecosoc.un.org/en>

До економічних механізмів належать інструменти фінансового стимулювання екологічно безпечної діяльності, зокрема податкові пільги, пільгове кредитування, «зелені» інвестиції, торгівля квотами на викиди парникових газів¹ та механізми компенсації за екологічні збитки. Економічні стимули сприяють переходу до ресурсоефективного виробництва та зниженню екологічного навантаження.

Соціальні механізми сталого розвитку передбачають підвищення рівня екологічної освіти та культури, активну участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються охорони довкілля та сталого використання природних ресурсів. Важливу роль відіграють громадські організації, медіа та міжнародні екологічні ініціативи, зокрема Global Reporting Initiative², які забезпечують прозорість і підзвітність бізнесу та органів влади у сфері сталого розвитку.

Так, механізми сталого розвитку формують комплексну систему, що інтегрує правові, економічні, інституційні та соціальні інструменти для досягнення збалансованого розвитку. Їх ефективне функціонування можливе лише за умов міжнародного співробітництва, виконання міжнародно-правових зобов'язань та активної участі всіх суб'єктів міжнародних відносин, охоплюючи держави, міжнародні організації, бізнес-структури та громадськість.

Світоглядне ядро сучасного розуміння концепції сталого розвитку сформульовано в вищезазначеній доповіді «Наше спільне майбутнє» 1987 р., підготовленій Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку під егідою ООН. Підтримання зворотного зв'язку з населенням великих і малих населених пунктів, які мають різне значення для зміни моделі розвитку на сталий, дало змогу сформулювати положення, які наразі становлять основу для напрацювання механізмів концепції сталого розвитку: 1) зростання і глобалізація природних катаклізмів, запобігання та подолання яких не вкладається в межі державного суверенітету, економічних переваг чи ізольованих наукових дисциплін,

¹ Carbon Market Watch 2009–2024. EU Transparency Register ID 75365248559-90. URL : <https://carbonmarketwatch.org/get-to-know-cmw/>

² The global leader for sustainability reporting. URL : <https://www.globalreporting.org/>

спонукає до перебудови міжнародної системи економічного співробітництва; 2) злиденність та нерівність між народами як основні причини і наслідки глобальних екологічних проблем; 3) необхідність узгодження способу життя з екологічними можливостями планети. Ключове значення цієї доповіді полягає в затвердженні концепції сталого розвитку, яка була розвинена під час так званого Саміту землі – Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку (м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992). У результаті її роботи засновано Комісію ООН зі сталого розвитку і прийнято ряд міжнародних актів, націлених на досягнення сталого розвитку світу: Порядок денний на XXI ст., який передбачав план дій для досягнення сталого розвитку на національному і міжнародному рівні, та Декларацію з навколишнього середовища і розвитку, яка містить 27 принципів, що, з одного боку, підтвердили положення Декларації з проблем навколишнього середовища 1972 р., а з іншого – приділили детальнішу увагу економічному аспекту забезпечення сталого розвитку. Відтоді зустрічі на найвищому рівні з означених питань проводяться кожні 10 років, на них підбивають підсумки досягнутого й визначають плани на майбутнє. Орієнтованість концепції сталого розвитку на майбутнє та її комплексність підштовхнули до розроблення і прийняття нових міжнародних актів, спрямованих на комплексне подолання глобальних проблем світу. Так, у Декларації тисячоліття 2000 р. держави висловили підтримку принципів сталого розвитку, а також виокремили фундаментальні цінності, на яких мають будуватися міжнародні відносини в XXI ст.: свобода від голоду і страху насильства, гноблення й несправедливості, гарантією чого має стати демократична форма правління; рівність прав і можливостей; солідарність, тобто надання допомоги тим, хто страждає або перебуває в найгіршому становищі, з боку тих, хто перебуває в найбільш сприятливому; терпимість, яка втілюватиметься в культурі миру і діалозі між цивілізаціями; повага до природи, що полягатиме в заміні нинішніх моделей виробництва і споживання в інтересах майбутнього добробуту та благополуччя нащадків; спільний обов'язок усіх народів світу здійснювати управління глобальним економічним і соціальним розвитком;

усунення загроз міжнародному миру й безпеці на багатосторонній основі, особливу роль у якій має відігравати ООН. Програмні цілі цієї Декларації стосувалися передусім подолання проблем, з якими стикаються країни, що розвиваються, і найбідніші держави. 2015 р. було прийнято резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 р.»¹, в якій було визначено 17 цілей сталого розвитку, що мають бути досягнуті до 2030 р.: подолання бідності; подолання голоду; міцне здоров'я; якісна освіта; гендерна рівність; чиста вода і належні санітарні умови; відновлювана енергія; гідна праця та економічне зростання; інновації та інфраструктура; зменшення нерівності; сталий розвиток міст і спільнот; відповідальне споживання; боротьба зі зміною клімату; збереження морських екосистем; збереження екосистем суші; мир і справедливість; партнерство заради сталого розвитку. Варто зауважити, що розширення сфер життєдіяльності людства зумовлює поширення концепції сталого розвитку на таке середовище, як космічний простір, свідченням чого є напрацювання під егідою Науково-технічного підкомітету Комітету ООН з мирного використання космічного простору та Робочою групою з довгострокової сталості космічної діяльності кількох керівних принципів. Так, міжнародне співтовариство визнало важливість концепції сталого розвитку і розпочало широку координацію співробітництва, передусім у сфері охорони навколишнього середовища.

Комісія зі сталого розвитку, Всесвітній банк, Європейська комісія, Комітет екологічного моделювання, Організація економічного співробітництва та розвитку, Науковий комітет з проблем навколишнього середовища працюють над розробленням індексів сталого розвитку, які відображають бажані показники в економічній, соціальній, екологічній сферах життєдіяльності. Значення цих показників полягає в оцінці стану означених сфер у конкретній державі чи регіоні, прогнозуванні їх подальшого розвитку та допомозі в прийнятті управлінських рішень задля досягнення окреслених цілей. На їх підставі розробляють регіональні

¹ Resolution "Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development". 2015. URL : <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>

та державні індекси сталого розвитку, які слугують основою для політики у сферах національної безпеки, економіки, соціального забезпечення, охорони навколишнього середовища тощо¹.

Розробка концепції сталого розвитку стала результатом співпраці багатьох країн, зокрема України, за участю багатьох міжнародних організацій та провідних вчених. Крім якісних характеристик концепції, важливі і її кількісні параметри. А тому розраховується інтегральний індекс сталого розвитку (Іср), який складається з індексів трьох вимірів: економічного (Іекв), екологічного (Іев) та соціального (Ісв). Кожен з них розраховується за методиками провідних наукових організацій. Індекс економічного виміру розраховується на основі двох глобальних індексів: конкурентоспроможності – Ік (запропонований Всесвітнім економічним форумом), та економічної свободи країни (який розроблений фондом «Heritage Foundation»). Основними лідерами індексу економічного виміру є: Фінляндія (Іекв = 0,567), Данія (Іекв = 0,563), Ісландія (Іекв = 0,561), Люксембург (Іекв = 0,557), Швеція (Іекв = 0,537). Зазначені країни демонструють ефективність економіки за рахунок пріоритету інновацій і технологій, комерціалізації наукових досліджень, залучення іноземних інвестицій, розвитку екологізації підприємництва, державної підтримки і захисту приватної та інтелектуальної власності².

В умовах глобальних викликів – збройних конфліктів, тероризму, кіберзагроз, екологічних катастроф – механізми колективної безпеки забезпечують міжнародну стабільність, яка є необхідною передумовою для сталого розвитку. Без ефективної системи безпеки реалізація стратегій економічного зростання, охорони довкілля чи соціального захисту стає неможливою, оскільки війни та конфлікти руйнують інфраструктуру, спричиняють масові переміщення населення, поглиблюють соціальні кризи та завдають непоправної шкоди природному середовищу.

¹ Kononenko V., Tymchenko L., Tarakhonych L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. 18 (1). P. 128 [p. 124–125]. URL : <https://doi.org/10.15407/scine18.01.124>

² Бохан А. В. Міжнародна екологічна безпека в контексті інноваційного та стійкого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 1. С. 16.

На сучасному етапі основними структурами, що забезпечують колективну безпеку, є Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Північноатлантичний альянс, а також регіональні системи безпеки, такі як Африканський Союз та Організація американських держав. Наприклад, НАТО визнає, що захист миру і стабільності є умовою для реалізації демократичних цінностей, економічного розвитку та сталості суспільств. Більш того, у п. 12 Декларації Мадридського саміту 2022 р. зазначено: «Зміна клімату є визначальним викликом нашого часу з глибоким впливом на безпеку Альянсу. Це мультиплікатор загрози. Ми вирішили поставити собі за мету значно скоротити викиди парникових газів політичними та військовими структурами й об'єктами НАТО, зберігаючи водночас операційну, військову та економічну ефективність. Ми долучатимемо питання зміни клімату в усі основні завдання НАТО»¹.

Забезпечення миру і безпеки дає змогу країнам-учасникам систем колективної безпеки спрямовувати ресурси на стале управління природними ресурсами, розвиток інноваційних економік, захист прав людини та вирішення глобальних проблем, таких як зміна клімату. Зокрема, в документі «Our Common Agenda» Генерального секретаря ООН наголошується, що мир є основою для досягнення Цілей сталого розвитку².

Саме тому міжнародну екологічну безпеку в розумінні міждержавної галузі є сенс формувати як безпеку колективну. Колективна безпека – це організація міждержавних відносин, згідно з якою її учасники розглядають свій стан нормального розвитку й захищеності від загроз як спільний і взаємозалежний³. Вона забезпечується комплексом заходів членів міжнародного співтовариства взагалі або окремого регіону, здійснюваних ними з метою запобігання й усунення загроз.

¹ Madrid Summit Declaration: Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid 29 June 2022 / The North Atlantic Treaty Organization. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm

² Our Common Agenda – Report of the Secretary-General Published by the United Nations New York, NY 10017 / United States of America. URL : https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf

³ Ржевська В. С. Моделі колективної безпеки в доктрині і практиці міжнародного права : монографія. О. : Фенікс, 2020. С. 11.

Отже, сталий розвиток є фундаментальною концепцією сучасного міжнародного права та економічної політики, яка спрямована на збалансування економічного зростання, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Його реалізація неможлива без належного фінансування, що забезпечує довгострокову стійкість екологічних ініціатив і підтримує природоохоронні заходи на глобальному рівні. Стале фінансування – це механізм мобілізації, розподілу та ефективного використання фінансових ресурсів, який враховує екологічні, соціальні та управлінські (ESG) критерії.

8.3. Стале фінансування як інструмент забезпечення міжнародної екологічної безпеки

У другій половині ХХ ст. людство усвідомило необхідність переходу до нової моделі розвитку. Нові проблеми, а саме – вразливість біосфери, зростання чисельності населення, вимагають нового підходу для свого вирішення. Усвідомлення цього спонукає держави до пошуку принципово нових методів вирішення питань соціально-економічного розвитку та ефективного природокористування¹, а головне – забезпечення сталого розвитку людства через встановлення раціонального режиму природокористування та забезпечення відповідного фінансування з метою стабілізації ситуації та відновлення належного стану природного середовища в умовах економічного зростання.

Численні кризові явища і воєнні конфлікти останнього періоду у світі, зокрема й в Україні, вносять хаос у міжнародні відносини, загрожують миру й безпеці, і вже нині насувається нова економічна криза, пов'язана з війною, наслідками поширення коронавірусу, газових і нафтових суперечок тощо. Разом з тим, фінансова глобалізація на фоні розвитку міжнародного фінансового співробітництва та вільного доступу країн до зовнішнього капіталу значно посилила нестабільність міжнародної фінансової системи, зумовила можливість швидкого переміщення фінансових

¹ Янчук Н. Д., Друга Г. А. Роль вищої юридичної освіти у забезпеченні концепції сталого розвитку: теоретико-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 50.

проблем між національними фінансовими системами країн, а отже, створила небезпечну ситуацію для суб'єктів, які оперують у глобальному фінансовому середовищі (насамперед для держав). Масштаби та наслідки останньої світової фінансової кризи 2008–2009 років продемонстрували наявність серйозних недоліків функціонування міжнародної фінансової системи та відсутність належної міждержавної координації в цій сфері. А фінансова сфера порівняно з іншими галузями міжнародного права відносно мало врегульована на багатосторонньому міжнародно-правовому рівні¹. Після 2008 р. фінансова політика держав як на національному, так і на наднаціональному рівнях суттєво змінилась. Розпочалося реформування системи міжнародних фінансових організацій та формування комплексу міжнародних фінансових стандартів, покликаних забезпечити мінімізацію системних фінансових ризиків. Цей процес ускладнюється неспівпадаючими інтересами держав у сфері фінансів, які вони відстоюють на міжнародній арені².

В умовах екологічних викликів, що зростають, таких як зміна клімату, зменшення біорізноманіття, деградація земель та забруднення водних ресурсів, потреба у сталому фінансуванні стає дедалі актуальнішою. Традиційні фінансові моделі, орієнтовані виключно на прибутковість, не враховують екологічних ризиків та сприяють виснаженню природних ресурсів. Натомість, сталий фінансовий підхід передбачає використання інструментів, таких як зелені облігації, екологічні податки, інвестиції у відновлювану енергетику та інші фінансові механізми, що сприяють переходу до екологічно безпечної економіки.

На міжнародному рівні стале фінансування є ключовим елементом реалізації Цілей сталого розвитку ООН, особливо Цілі 13 (Боротьба зі зміною клімату) та Цілі 15 (Збереження екосистем суші). У цьому контексті важливу роль відіграють фінансові установи, такі як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Зелений кліматичний фонд та Європейський банк реконструкції та

¹ Кононенко В. П., Тимченко Л. Д. Стале фінансування та безпека в контексті політики ЄС. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2022. Вип. 2 (9). С. 59.

² Вайцеховська О. Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та актуальні проблеми в умовах глобалізації : дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 2020. С. 22–23.

розвитку. Ці організації надають фінансову підтримку проектам, що спрямовані на скорочення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності та розвиток екологічно чистих технологій.

Сталий розвиток безпосередньо пов'язаний із міжнародною екологічною безпекою, оскільки фінансування екологічних ініціатив допомагає мінімізувати екологічні ризики, що можуть мати транскордонний характер. Наприклад, зміна клімату, забруднення океанів або вирубка лісів в одній країні можуть впливати на екологічну стабільність у всьому світі. Саме тому необхідні міжнародні механізми фінансування, які враховують колективну відповідальність держав та залучення приватного сектору до екологічної трансформації економіки.

Ключовими стратегіями сталого фінансування є, зокрема, інтеграція екологічних ризиків у фінансове планування – банки та інвестори дедалі більше враховують екологічні та кліматичні ризики під час прийняття рішень щодо фінансування проектів; розвиток зелених фінансових інструментів – зелені облігації, кредити на екологічно чисті проекти та ESG-інвестування стають важливими механізмами для фінансування екологічних ініціатив; розширення міжнародного співробітництва – створення міжнародних фінансових механізмів, що дають змогу країнам з низьким рівнем доходу отримувати доступ до екологічного фінансування; стимулювання приватного сектору – уряди за допомогою податкових пільг і субсидій можуть заохочувати компанії до впровадження екологічно відповідальних стратегій.

Рефлексія фінансів на імплементацію засад сталого розвитку зумовила виникнення нового явища – «фінанси сталого розвитку»¹. Так, Міжнародний інститут сталого розвитку (IISD) визначає зазначену категорію як надання фінансового капіталу і послуг з управління фінансовими ризиками у формі, що забезпечує економічне зростання, соціальну справедливість та управління навколишнім середовищем. У звіті ЮНЕП про адаптаційні розриви за 2022 р. зазначено, що невдача адаптації до клімату ставить світ

¹ Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 217.

під загрозу, тому світ повинен терміново посилити зусилля, щоб адаптуватися до цих наслідків зміни клімату¹. Орієнтовний глобальний дефіцит фінансування для адаптації становить від 160 до 340 мільярдів доларів США на рік до 2030 р. Розрив для пом'якшення за той самий період часу оцінюється в 850 мільярдів доларів США на рік. IISD співпрацює з політиками та учасниками фінансового ринку, щоб стимулювати фінансування адаптації до зміни клімату та пом'якшення наслідків, щоб усунути цей дефіцит фінансування².

Поняття «фінанси сталого розвитку» засвідчує його складність і багатоплановість та потребує такого формулювання, яке б враховувало найважливіші ознаки. Серед таких можна виокремити такі: 1) фінанси сталого розвитку ґрунтуються на концепції триєдиного підсумку, тобто враховують економічні, соціальні й екологічні складові сталого розвитку; 2) цільова функція – забезпечення фінансовим капіталом завдань сталого розвитку, що здійснюються різними економічними акторами, найчастіше у таких сферах діяльності, як соціальна, екологічна та розвиток місцевих громад; 3) цільова орієнтація – позитивний вплив на економіку і суспільство та створення сталої вартості (економічної, екологічної, соціальної) у довгостроковій перспективі; 4) фінансування надається різними фінансовими установами, що у своїй діяльності керуються принципами сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності. Як наслідок, за визначенням І. П. Васильчука, фінанси сталого розвитку – це економічні відносини, що виникають у процесі діяльності економічних агентів, які керуються принципами корпоративної соціальної відповідальності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів з метою створення стійкої у довгостроковому періоді сталої (економічної, екологічної і соціальної) вартості з поправкою на фінансовий ризик та позитивного соціального ефекту за допомогою спеціальних фінансових моделей, методів,

¹ Adaptation Gap Report 2022 / UNEP. 2022. 01 Nov. URL : <https://www.unep.org/resources/adaptation-gap-report-2022>

² Bernasconi-Osterwalder N., Uzsoki D. Sustainable Finance / International Institute for Sustainable Development (IISD). URL : <https://www.iisd.org/topics/sustainable-finance>

продуктів та інструментів¹. На нашу думку, таке визначення досить громіздке, а самі фінанси сталого розвитку є не чим іншим, як безпосереднім монетарним забезпеченням сталого фінансування – його фінансовим капіталом. Тому категорію «фінанси сталого розвитку» треба розглядати як *систему фінансових інструментів, механізмів і стратегій, спрямованих на підтримку сталого розвитку* з метою економічного зростання, соціальної справедливості та екологічної стійкості. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні міжнародної екологічної безпеки, сприяючи фінансуванню проєктів, що мінімізують екологічні ризики та сприяють збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Розглянемо, що таке фінансування для сталого розвитку. На офіційній сторінці Відділу економічних і соціальних питань ООН зазначено, що процес фінансування сталого розвитку зосереджений на підтримці виконання угод і зобов'язань, досягнутих під час трьох великих міжнародних конференцій з фінансування розвитку: у Монтерреї, Мексика, 2002 р.; у Досі, Катар, 2008 р.; і в Аддіс-Абебі, Ефіопія, 2015 р. Аддіс-Абебська програма забезпечує нову глобальну структуру для фінансування сталого розвитку, яка підтримує реалізацію Порядку денного до 2030 р., включно з цілями сталого розвитку. Порядок денний узгоджує всі внутрішні та міжнародні потоки ресурсів, політику та міжнародні угоди з економічними, соціальними та екологічними пріоритетами. Він об'єднує всі цілі щодо засобів реалізації цілей сталого розвитку у всеосяжну структуру фінансування та слугує керівництвом для подальших дій урядів, міжнародних організацій, бізнес-сектору, громадянського суспільства та філантропів².

Так, стале фінансування становить глобальну систему для забезпечення фінансами сталого розвитку, а саме – має за мету виконання цілей і завдань сталого розвитку, проголошених у Резолюції ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у

¹ Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 215.

² What is Financing for Sustainable Development? Department of Economic and Social Affairs / Financing. URL : <https://www.un.org/development/desa/financing/about/what-financing-sustainable-development>

сфері сталого розвитку до 2030 року» і зосереджений на підтримці виконання угод і зобов'язань з фінансування розвитку.

З іншого боку, державам рекомендовано утримуватися від введення в дію та застосування будь-яких односторонніх економічних, фінансових або торговельних заходів, що не відповідають міжнародному праву та Статутові Організації Об'єднаних Націй і перешкоджають повномасштабному забезпеченню соціально-економічного розвитку, особливо у країнах, що розвиваються¹.

Механізм постачання фінансового капіталу передбачає використання спеціалізованих моделей, інструментів, продуктів та методів мобілізації, інвестування капіталу, які враховують особливості реалізації заходів зі сталого розвитку. Оскільки фінанси – це грошова, розподільна, ресурсотворювальна категорія, фінанси сталого розвитку мають специфічну особливість і є категорією, якій притаманна особливість створювати позитивний соціальний ефект. Відповідно, до функцій фінансів сталого розвитку потрібно віднести як традиційні – розподільна, перерозподільна, контролювальна, ресурсотворювальна, так і специфічну – створення позитивного соціального ефекту (соціальна функція)².

8.4. Регіональний рівень забезпечення сталого розвитку в Європі: політика, ініціативи та правові основи

Регіональний рівень забезпечення сталого розвитку в Європі набуває особливого значення в умовах зростання глобальних екологічних викликів та необхідності координації дій на субконтинентальному рівні. Європейський континент характеризується високим рівнем економічного розвитку, значним антропогенним навантаженням на довкілля, а також різноманітністю екосистем і

¹ Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року / United Nations Development Programme. 11.05.2018. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>

² Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 215.

соціально-економічних моделей, що потребує комплексного та збалансованого підходу до реалізації принципів сталого розвитку.

Основою регіональної політики в цій сфері є Стратегія Європейського Союзу зі сталого розвитку, яка була схвалена Європейською Радою 2001 р. та оновлена 2006 р. Вона передбачає інтеграцію екологічних, соціальних та економічних аспектів у всі галузі політики ЄС та визначає пріоритети: зміни клімату, сталий транспорт, охорону здоров'я, соціальну інтеграцію, глобальні партнерства. Ця стратегія спрямована на те, щоб забезпечити підвищення якості життя європейських громадян без перевищення екологічних меж планети¹.

Важливим елементом регіональної взаємодії є Європейська екологічна агенція (ЕЕА), яка забезпечує моніторинг стану довкілля, аналізує екологічні тенденції та формує інформаційно-аналітичну підтримку для прийняття рішень у сфері сталого розвитку на рівні ЄС та країн-партнерів. Агенція здійснює регулярні звіти, зокрема звіт «The European environment – state and outlook 2020», що містить комплексну оцінку екологічного стану Європи та рекомендації для політиків². У Стратегії сталого та всеосяжного зростання Європа – 2020, прийнятій 2010 р., було виділено три ключові напрями розвитку: 1) інтелектуальний розвиток – створення економіки, що базується на знаннях та інноваційних технологіях; 2) сталий розвиток – сприяння ефективному використанню ресурсів, екологічно орієнтованій та конкурентоспроможній економіці; 3) інклюзивний розвиток – підтримка економіки з високим рівнем соціальної та територіальної єдності³. Вона вже завершила своє виконання 2020 р., після чого її замінила Європейська Зелена Угода (European Green Deal).

¹ European Sustainable Development Strategy. The Federal Ministry of Innovation, Mobility and Infrastructure (BMIMI). URL : <https://www.bmimi.gv.at/en/topics/climate-environment/sustainable-development/eu-sds.html>

² The European environment – state and outlook 2020. Report. Published 04 Dec 2019 / An official website of the European Union. URL : <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/soer-2020>

³ A strategy for smart, sustainable and inclusive growth EUROPE 2020: Communication from the commission. Brussels, 03.03.2010. URL : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:en:PDF>

Регулярний огляд національних та регіональних результатів реалізації цілей сталого розвитку (SDGs) відбувається в рамках Регіонального форуму з питань сталого розвитку для Європейського регіону, який організовує UNECE¹.

Європейська Зелена Угода спрямована на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. Цей документ містить системні заходи щодо скорочення викидів парникових газів, переходу до циркулярної економіки, захисту біорізноманіття, сталого сільськогосподарства та енергетики². Відповідно, треба згадати Регламент ЄС щодо кліматично нейтральної Європи до 2050 р. (European Climate Law, Regulation (EU) 2021/1119), який закріплює ціль кліматичної нейтральності в правовому просторі³.

Так, регіональний рівень забезпечення сталого розвитку в Європі формується через поєднання правових, політичних, інституційних та економічних механізмів, які охоплюють як країни-члени ЄС, так і держави, що співпрацюють з європейськими структурами. Його особливістю є високий ступінь інтеграції екологічної політики в усі сфери регіонального розвитку, тісна взаємодія міждержавних організацій та широке залучення громадянського суспільства, що дає змогу забезпечувати системний підхід до вирішення сучасних глобальних викликів.

Стале фінансування в контексті політики ЄС розуміють як фінансування для підтримки економічного зростання, одночасно зменшуючи тиск на навколишнє середовище та враховуючи соціальні та управлінські аспекти. Сталі фінанси також охоплюють прозорість, коли йдеться про ризики, пов'язані з чинниками ESG (екологічне, соціальне і корпоративне управління), які можуть мати вплив на фінансову систему, і пом'якшення таких ризиків за допомогою належного управління фінансовими та корпоративними суб'єктами.

¹ Regional Forum on Sustainable Development. URL : <https://unece.org/sustainable-development/regional-forum>

² The European Green Deal / An official website of the European Union. URL : https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

³ Regulation (EU) 2021/1119 (European Climate Law) / Official Journal of the European Union. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1119&from=EN>

Стале фінансування в ЄС визначене в Sustainable Finance Action Plan (2018) та Регламенті ЄС 2020/852 про таксономію сталого фінансування. Причому European Green Deal Investment Plan (EGDIP) є інвестиційною основою Зеленої угоди. Для досягнення цілей, визначених Європейською зеленою угодою, План мобілізує щонайменше 1 трильйон євро як сталих інвестицій упродовж наступного десятиліття. Частина плану – Механізм справедливого переходу – буде спрямований на збалансований екологічний перехід. Упродовж 2021–2027 років він мобілізує щонайменше 100 мільярдів євро інвестицій для підтримки працівників і громадян регіонів, які найбільше постраждали від переходу¹.

Стале фінансування відіграє ключову роль у досягненні цілей політики в рамках Європейської зеленої угоди, а також міжнародних зобов'язань ЄС щодо клімату та цілей сталого розвитку. Це досягається через спрямування приватних інвестицій у перехід до кліматично нейтральної, кліматично стійкої, ресурсоефективної економіки як доповнення до державних коштів².

Найпоширеніші напрями сталого розвитку в ЄС охоплюють контроль за збереженням природного середовища, підтримку біорізноманіття, вдосконалення екологічної політики, впровадження стандартів чистоти для водних, повітряних і земельних ресурсів із захистом від антропогенного впливу, а також вирішення національних проблем, таких як старіння населення, підвищення активного довголіття та працездатності пенсіонерів і зменшення рівня захворюваності тощо³.

Під час установаження конкретних критеріїв для оцінки сталого розвитку потрібно дотримуватися ряду ключових принципів, які забезпечують комплексний і збалансований підхід. По-перше, має бути забезпечена системність показників, що передбачає використання набору взаємопов'язаних критеріїв, кожен із яких

¹ The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism explained / An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_24

² Overview of sustainable finance / An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/overview-sustainable-finance_en

³ Макосій С. Д. Зарубіжний досвід реалізації стратегії сталого розвитку. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 326.

відображає окремий вимір сталого розвитку: економічний (наприклад, рівень ВВП, зайнятість), екологічний (стан довкілля, викиди CO₂), соціальний (доступ до освіти, рівень бідності) і технологічний (інновації, енергоефективність). По-друге, важливим є створення інтегрального показника або індикатора, який би узагальнював усі ці аспекти, надаючи цілісну оцінку сталості соціально-економічного розвитку та даючи можливість відстежувати прогрес у довгостроковій перспективі. Такий підхід дає змогу не лише аналізувати окремі компоненти, а й оцінювати їхній взаємозв'язок, що є критично важливим для розробки ефективних стратегій сталого розвитку¹.

Прийнятий ряд важливих правових актів: Декларація «Про ефективне врядування на місцевому і регіональному рівнях – європейський виклик» 2007 р. (м. Валенсія, Іспанія), Лейпцизька хартія про сталий розвиток європейських міст 2007, Хартія європейських міст на підтримку сталого розвитку 1994 р. (т. з. Ольборзька хартія) та зобов'язання, прийняті в Ольборзі 2004 р.²

8.5. Співробітництво між Україною та Європейським Союзом у сфері сталого розвитку та екологічної безпеки

Важливим чинником впливу як на внутрішню, так і на зовнішню політику України (зокрема, екологічну і фінансову) є підписана 2014 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС³, ратифікація Угоди про асоціацію відбулась 16 вересня 2014 р., коли був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом,

¹ Філяк М. С. Система показників у механізмі регулювання сталого розвитку території : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2016. С. 219.

² Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. К. : Академ періодика, 2014. С. 223.

³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 15.09.2014. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0098&skl=8

Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»¹. Після чого Президент України Указом від 12 січня 2015 р. № 5/2015 схвалив Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»², якою було встановлено вектори руху та програми розвитку держави.

У подальшому був прийнятий Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»³ (Укази є чинними станом на 2025 р.).

Термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміна «sustainable development», дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути «життєздатний» або «тривкий розвиток», а розширене його тлумачення – самопідтримуваний розвиток⁴.

Основною передумовою реалізації Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Відповідальність влади – провести реформи, забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, прозора та якісно працювати за новими підходами, гарантувати дотримання прав людини.

Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів та вихід України на провідні позиції у світі. Рух уперед здійснюватиметься за такими основними векторами: 1) забезпечення сталого розвитку держави, здійснення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна повинна стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями; 2) вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної

¹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

² Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

³ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

⁴ Стратегія сталого розвитку : підручник / В. М. Боголюбов та ін. К. : ВЦ НУБПУ, 2018. С. 16.

власності. Україна має отримати здатність захистити свої кордони та забезпечити мир у європейському регіоні; 3) вектор відповідальності – гарантування кожному громадянину доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах; 4) вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт¹. Так, виникає потреба у створенні комплексної системи критеріїв для оцінки ефективності впровадження Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка дала б змогу не лише визначати та аналізувати кінцеві результати, а й відстежувати проміжні досягнення².

Відповідно до ст. 292 Угоди про асоціацію, сторони гарантують, що їхня екологічна політика ґрунтуватиметься на принципі обережності та принципах, які вимагають застосування превентивних заходів, відшкодування в пріоритетному порядку шкоди, заподіяної навколишньому середовищу (ч. 4) та співробітничать з метою сприяння обґрунтованому і раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку (ч. 5)³.

Україна стикається з рядом викликів, серед яких домінування економічних інтересів розвинених країн і транснаціональних корпорацій, що суперечать екологічним стандартам і міжнародним ініціативам. Хоча міжнародні організації, такі як ООН та ЄС, сприяють розробці рішень для подолання глобальної екологічної кризи, їхні заходи часто залишаються декларативними, оскільки не завжди відповідають інтересам потужних економічних гравців.

Водночас визнання важливості енергетичної безпеки та сталого розвитку на рівні ЄС сприяє переходу до більш екологічних технологій і політик, які мають довгостроковий позитивний вплив на Україну. Перехід до відновлюваних джерел енергії та

¹ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

² Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород, 2017. С. 246–247.

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

скорочення викидів вуглецю є важливим кроком у зміцненні енергетичної незалежності та досягненні екологічної безпеки. Співробітництво між Україною та ЄС у сфері економіки, екології та енергетичної безпеки вимагає подальших реформ, впровадження інноваційних рішень і розширення правових механізмів для забезпечення стабільного розвитку та захисту інтересів усіх учасників міжнародних відносин¹.

Україна активно співпрацює з Європейським Союзом у сфері екологічної безпеки, залучаючи фінансову та технічну підтримку для реалізації природоохоронних і кліматичних ініціатив. Одним із ключових механізмів такої співпраці є програма LIFE, спрямована на фінансування проєктів, що сприяють збереженню біорізноманіття, адаптації до змін клімату та зменшенню впливу людської діяльності на довкілля. Завдяки участі в цій програмі Україна отримує можливість впроваджувати передові технології та кращі європейські практики у сфері екологічного управління.

Зокрема, 18 квітня 2024 р. було відкрито новий конкурс у межах програми LIFE, що дає змогу українським державним і приватним організаціям отримати грантове фінансування для реалізації екологічних проєктів. Ця ініціатива спрямована на підтримку заходів, які сприяють скороченню викидів парникових газів, розвитку екологічно чистих технологій і підвищенню ефективності природоохоронної діяльності.

Крім того, важливим напрямом є участь України у програмі Horizon Europe – основній дослідницькій та інноваційній програмі ЄС, яка має загальний бюджет 95,5 мільярда євро (що на 20 % більше, ніж у попередньому періоді). Ця програма зосереджена на розробці інноваційних рішень для подолання кліматичних викликів, збереження природних ресурсів та розвитку сталих технологій.

Україна вже мала доступ до попередньої програми Horizon 2020, а 10 жовтня 2021 р. підписала нову угоду з ЄС, яка забезпечила їй доступ до Horizon Europe та Євратому. Документ набув

¹ Kononenko V. P., Chernetska O. V., Fokin Y. F. Environmental Challenges and Economic Cooperation Between Ukraine and the EU: Prospects for Sustainable Development. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання 2024. № 5. С. 907–909.

чинності 9 червня 2022 р., відкривши для українських наукових установ, підприємств і стартапів можливість брати участь у проєктах на рівних умовах із країнами-членами ЄС. При цьому, відповідно до Угоди про асоціацію, Україну звільнили від фінансових внесків у програму на 2021, 2022 та 2023 роки, що значно полегшило її інтеграцію в європейське дослідницьке середовище.

Загалом, співпраця України з ЄС у сфері екологічної безпеки сприяє не лише фінансовій підтримці екологічних ініціатив, а й інтеграції України в європейську систему екологічного регулювання, що дає змогу підвищити ефективність заходів з охорони навколишнього середовища та прискорити перехід до сталого розвитку¹.

З огляду на невідворотний характер проблем, екологічний тренд у міжнародних відносинах, що розпочався в останні десятиліття ХХ ст., ймовірно, буде прискорюватися. Чи відповідатиме цей розвиток нинішньому тренду на розширення співпраці, чи перетвориться на більш конфліктні сценарії, значною мірою залежить від темпів екологічних змін і того, наскільки нинішнє покоління готове до серйозних зобов'язань щодо сталого розвитку. Деякі рішення будуть порівняно легкими та безпрограшними. Інші, такі як екологізація глобальної економіки та вирішення соціальних нерівностей, що є рушієм екологічної деградації, будуть значно складнішими.

У найбільш оптимістичному сценарії екологічний зсув у міжнародних відносинах може стати частиною більш широкого культурного зрушення, яке охоплюватиме екологізацію бізнесу, освіти, психології, релігії та виникнення нової форми планетарної ідентичності, заснованої на гармонійних внутрішньо- та міжвидових відносинах. Якщо корінні причини екологічних проблем не будуть усунені, загрози зростатимуть².

¹ Пахомі С. К. Співпраця України з міжнародними організаціями у сфері екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2025. Випуск 87: ч. 4. С. 288.

² Litfin K. T. Constructing environmental security and ecological interdependence. *Global Governance*. 1999, 5. P. 374.

Питання для самоконтролю

1. Яке основне завдання концепції сталого розвитку?
2. Як визначається сталий розвиток у доповіді «Наше спільне майбутнє» 1987 р.?
3. Які три ключові компоненти взаємопов'язані в концепції сталого розвитку?
4. Що є основною метою сталого розвитку з екологічного погляду?
5. Як концепція сталого розвитку допомагає вирішувати соціально-економічні проблеми на глобальному рівні?
6. Які основні механізми сприяють реалізації сталого розвитку на міжнародному рівні?
7. Що стало результатом Саміту Землі в Ріо-де-Жанейро 1992 р.?
8. Як впливає глобалізація на екологічні проблеми і сталий розвиток?
9. Що таке «стале фінансування» і яку роль воно відіграє в реалізації екологічних ініціатив?
10. Як концепція сталого розвитку має враховувати інтереси кожної людини та формувати інклюзивне суспільство?

Тестові завдання

- 1. Яка з наведених ідей є основною в концепції сталого розвитку:**
- а) виключно економічне зростання;
 - б) баланс між економічним, соціальним та екологічним аспектами розвитку;
 - в) соціальна справедливість без екологічних обмежень;
 - г) тільки охорона навколишнього середовища.
- ☒ Правильна відповідь: б).

2. Яка з наведених подій стала важливою для формулювання концепції сталого розвитку:

- а) ухвалення Паризької угоди (2015);
- б) доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987);
- в) Саміт G20;
- г) підписання Монреальської угоди.

☒ Правильна відповідь: б).

3. Який принцип лежить в основі сучасного підходу до сталого розвитку:

- а) етатоцентризм;
- б) людиноцентричний принцип;
- в) теорія економічного детермінізму;
- г) біоцентризм.

☒ Правильна відповідь: б).

4. Який із принципів є основним у концепції сталого розвитку для запобігання екологічним загрозам:

- а) інтенсивне економічне зростання за будь-яку ціну;
- б) пошук компромісів між економічними, соціальними та екологічними інтересами;
- в) виключно соціальна рівність;
- г) інтенсивне використання природних ресурсів.

☒ Правильна відповідь: б).

5. Яка з концепцій стала основою міжнародних угод про сталий розвиток:

- а) Міжнародна торговельна політика;
- б) Принципи сталого розвитку, ухвалені на Саміті Землі в Ріо-де-Жанейро;
- в) Теорія природних ресурсів;
- г) Декларація прав людини.

☒ Правильна відповідь: б).

6. Яка з міжнародних організацій розробляє індекси сталого розвитку:

- а) Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);
- б) ООН;
- в) Міжнародний валютний фонд;
- г) Світова організація торгівлі.

☒ Правильна відповідь: б).

7. Який із чинників значно ускладнює забезпечення сталого розвитку на міжнародному рівні:

- а) відсутність фінансових ресурсів;
- б) незбіг інтересів різних країн у фінансовій сфері;
- в) лише технічні труднощі;
- г) проблеми у фінансуванні національних урядів.

☒ Правильна відповідь: б).

8. Яка роль фінансування в контексті сталого розвитку:

- а) виключно національне фінансування;
- б) мобілізація фінансових ресурсів для екологічно орієнтованих ініціатив;
- в) фінансування лише для економічного зростання;
- г) відсутність потреби у фінансуванні екологічних ініціатив.

☒ Правильна відповідь: б).

9. Який міжнародний акт був ухвалений 2000 р. для підтримки сталого розвитку:

- а) Декларація тисячоліття;
- б) Порядок денний на XXI століття;
- в) Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату;
- г) Декларація про біорізноманіття.

☒ Правильна відповідь: а).

10. Який із принципів сталого розвитку визначає важливість поваги до природи:

- а) заміна моделей виробництва і споживання;
- б) безперервний економічний розвиток;
- в) збереження біорізноманіття;
- г) технічні інновації.

☒ Правильна відповідь: а).

ФАКУЛЬТАТИВНА ЧАСТИНА

ТЕМА 9

МІЛІТАРНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА МІЖНАРОДНУ ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

9.1. Вплив збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку.

9.2. Екологічна безпека в умовах міжнародних збройних конфліктів.

9.3. Екологічні наслідки збройного конфлікту для України.

9.1. Вплив збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку

Людство в усі часи вступало в конфлікти, пов'язані з боротьбою за природні ресурси, проте сьогодні такі зіткнення відбуваються з безпрецедентною частотою та інтенсивністю. Про це заявив Ібрагім Тіау, Виконавчий секретар Конвенції ООН по боротьбі з опустелюванням, виступаючи в ході відкритої відеоконференції в Раді Безпеки у вересні 2020 р. За даними Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), за останні 60 років принаймні 40 відсотків усіх внутрішніх конфліктів були пов'язані з експлуатацією природних ресурсів, будь то цінні ресурси, такі як деревина, алмази, золото і нафта, або дефіцитні ресурси, наприклад, родючі землі і вода¹. Взаємозв'язок національної безпеки, яка залежить (зокрема) від стійкого постачання природних ресурсів, з виникненням регіональних збройних конфліктів і вплив останніх на міжнародну екологічну безпеку є безперечним. М. Кемпбел вказує, що національна безпека країни залежить від стійкого постачання природних ресурсів. Оскільки національна безпека стає екологічним питанням, вже не важко оцінити ймовірність війни за природні ресурси².

¹ A vicious circle: the struggle for resources leads to conflicts that destroy nature / United Nations. 17.09.2020. URL : <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1386042>

² Campbell-Mohn C., Breen B., Futrel J. W. Environmental Law. St. Paul, 1993. P. 117.

Економічна та мілітарна діяльність призводить до погіршення екологічної ситуації; зменшення природних ресурсів вимагає все більш інтенсивних – технологічних методів видобутку, які в більшості є небезпечнішими для навколишнього природного середовища, або екстенсивних підходів – охоплення нових територій, витіснення конкурентів, що зі свого боку сприяє виникненню конфліктів. Означене тягне за собою мілітарну напруженість навіть до гарячої фази воєнних дій, унаслідок чого ситуація перманентно погіршується, а тому особливо актуальним є питання саме мирного вирішення міжнародних суперечок¹.

Майбутні покоління нестимуть значну частину екологічних витрат сучасної діяльності. Існує загальне уявлення, що витрати на серйозний глобальний рух у напрямі сталого розвитку є надто великими для покриття їх нинішнім поколінням. Водночас світ витрачає приблизно 800 мільярдів доларів щороку на військову підготовку – цифра, яка свідчить про те, що традиційні уявлення про національну безпеку все ще переважають. На сьогодні політична воля для переорієнтації політики в напрямі комплексного підходу до екологічної безпеки фактично відсутня.

Також варто зазначити, що через обмежену увагу як громадян, так і лідерів спроби вирішити, на перший погляд, не пов'язані економічні та традиційні проблеми безпеки, які матимуть важливий вплив на глобальне екологічне управління. Сплеск екологічної стурбованості наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років був викликаний не загостренням екологічної деградації в той період, а радше відкриттям «вікна уваги», яке з'явилося після закінчення холодної війни². Люди, зайняті збройними конфліктами на Близькому Сході, Сирії, Україні, торговими війнами та фінансовими кризами, початком новітньої гонки озброєнь, навряд чи зосередять увагу на екологічній катастрофі, що наростає.

¹ Кононенко В. П., Новікова Л. В. Вплив регіональних збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 218.

² Litfin K. T. Constructing environmental security and ecological interdependence. *Global Governance*. 1999. № 5. P. 373–374.

Зі свого боку збройні зіткнення завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу, зокрема призводять до екологічної деградації. Людство завжди рахувало військові втрати за кількістю вбитих і поранених солдатів і мирних жителів, зруйнованих міст та інфраструктури, а навколишнє середовище залишалася тихою й непомітною жертвою війни. Для перемоги у війні засипалися колодязі, спалювалися посіви, вирубувалися ліси, знищувалися угіддя, знищувалася фауна. Це відноситься і до наших часів¹.

Вважається, що локальній війні передуює збройний конфлікт як одна з форм зіткнень із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань. Локальна війна – це війна, обмежена щодо військово-стратегічних цілей, здійснювана частиною збройних сил проти однієї або декількох держав у невеликому за територією районі. Однак цей тип може перерости в регіональну війну, що вимагає вже більш значних витрат і жертв. Збройний конфлікт – це бойові дії обмеженого континенту збройних сил, прикордонних і внутрішніх військ, підрозділів органів безпеки, а також спеціальних миротворчих місій з певними обмеженнями щодо політичних цілей, масштабу і часу. У багатьох випадках збройний конфлікт передуює локальній війні. Збройний конфлікт також можливий між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, зазвичай за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)².

Воєнні дії завдають шкоди не тільки довкіллю та природним ресурсам у межах території однієї чи декількох держав – учасниць конфлікту, а й довкіллю загалом та екологічній рівновазі. Суттєві негативні наслідки воєнних дій у всьому світі вимагають регулювання з боку міжнародного співтовариства, але практика моніторингу результатів впливу на довкілля як під час, так і після завершення воєнних дій на міжнародному рівні, є несистематичною і нерегульованою. Наявні міжнародні органи не мають можливості притягнути до відповідальності держав-агресорів та

¹ A vicious circle: the struggle for resources leads to conflicts that destroy nature / United Nations. 17.09.2020. URL : <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1386042>

² Бураков Ю. В. Теоретичні аспекти класифікації локальних війн та збройних конфліктів сучасності. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 216.

стягнути адекватну компенсацію за шкоду, завдану природним ресурсам усіх потерпілих від війни держав¹.

Вплив на навколишнє середовище збройного конфлікту може бути багатограним, більш-менш важким, але переважно незворотним. Це можуть підтвердити конфлікти минулого, охоплюючи війну у В'єтнамі, в Перській затоці, а також війни в колишній Югославії та на Кавказі або військові конфлікти між Ізраїлем і палестинськими територіями, та збройний конфлікт між Росією та Україною, що завдає значних збитків навколишньому середовищу, що, зрештою, також може вплинути на здоров'я людей далеко за межами зони конфлікту та після його завершення. Під час таких конфліктів захист навколишнього середовища зазвичай відсувається за лаштунки («тиха жертва»), оскільки в центрі уваги воюючих сторін за міжнародним правом має бути захист життя та прав цивільних осіб, які потрапили під перехресний вогонь. Однак захист цивільного населення насправді також означає захист середовища, в якому вони живуть і від якого залежать².

Збройний конфлікт спричиняє не лише безпосереднє знищення на полі бою, а й довгострокові екологічні наслідки для території, де застосовується зброя, починаючи з етапу її виробництва. Виготовлення зброї, вибухівки, ракетного палива та палива для техніки забруднює довкілля небезпечними хімічними речовинами, які потрапляють у природу під час виробництва, навчань і бойових дій. Ще в давнину люди усвідомлювали руйнівний вплив війни: обложені міста ставали непридатними для життя через екологічні катастрофи, а знищення лісів і джерел їжі призводило до голоду. Біблія (Второзаконня, розділ 20) забороняє вирубувати плодові дерева під час облоги, а сучасні норми, зокрема ст. 55 Протоколу I до Женевських конвенцій (1977), вимагають захищати довкілля від серйозної шкоди під час війни³. Прикладом екологічної катастрофи стала Друга Індокитайська війна

¹ Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів : ЕПЛ, 2015. С. 10.

² Howell J. Environmental impact of armed conflicts: Report. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, United Kingdom, European Conservatives Group and Democratic Alliance. URL : <https://rm.coe.int/environmental-impact-of-armed-conflicts/1680a94241>

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : міжнародний документ від 08.06.1977. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

(1961–1975), коли США в операції «Ranch Hand» знищували джунглі В'єтнаму фітотоксикантами, уразивши 30 % території, зокрема 80 % мангрових і 60 % тропічних лісів, що призвело до хемотрилізації ґрунтів і поширення малярії. Війна в Перській затоці (1990–1991) також завдала шкоди: Ірак скинув 10,8 млн барелів нафти в затоку, забруднивши 600 км узбережжя, і підірвав 600 свердловин, що спричинило забруднення вод і пустель. Компенсаційна комісія ООН (UNCC), створена 1991 р., виплатила 52,4 млрд доларів за екологічні збитки, фінансуючись за рахунок іракської нафти. Цей досвід підкреслює важливість моніторингу довкілля для оцінювання шкоди та отримання компенсацій¹.

9.2. Екологічна безпека в умовах міжнародних збройних конфліктів

Екологічна безпека недаремно вважається одним із ключових елементів міжнародної безпеки. Принципи екологічної взаємодії між державами лише нещодавно почали переходити від декларативних заяв до реальних, юридично зобов'язувальних норм. Цей процес супроводжується поступовим формуванням механізмів, які забезпечують юридичну відповідальність суб'єктів міжнародного права за порушення екологічних стандартів, а також створенням практичних інструментів для реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля на глобальному рівні².

З другої половини ХХ ст. міжнародно-правова база щодо охорони навколишнього середовища поступово розширювалася. Вона містить певні положення щодо захисту навколишнього середовища прямо чи опосередковано під час збройних конфліктів. Під час війни застосовується міжнародне гуманітарне право,

¹ Наслідки для довкілля війни росії проти України / О. Ангурець та ін. Електронне науково-популярне видання. 2022. URL : <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf>

² Толкач В. С. Особливості формування спеціальних принципів міжнародного екологічного права як основи міжнародної системи екобезпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 178.

включно з Конвенцією ООН про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище¹ та Додатковим протоколом до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). Декілька з цих правових інструментів, як видається, набули статусу звичаєвого права, визнаного МКЧХ: 1996 р. Міжнародний комітет Червоного Хреста за участю провідних експертів ініціював масштабне дослідження практики держав у сфері міжнародного гуманітарного права з метою ідентифікації норм, які набули звичаєвого статусу. Завершення цього дослідження відбулося 2005 р. за допомогою публікації двотомного видання: перший том містить систематизований перелік норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права з коментарями, другий – зібрану практику держав, що підтверджує ці норми. Зведений перелік норм ґрунтується на висновках, викладених у першому томі дослідження. При цьому ряд норм у контексті неміжнародних збройних конфліктів має позначення як такі, що викликають дискусії щодо їх універсального застосування, оскільки практика держав, попри загальну підтримку відповідних положень, залишається менш одностайною².

У Ріо-де-Жанейрській декларації про навколишнє середовище та розвиток 1992 р. зазначено, що держави повинні поважати міжнародне право, яке забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів³.

Доктрина міжнародного права визнала взаємозв'язок між міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом людини в консультативних висновках Міжнародного Суду ООН щодо «Законності загрози або використання ядерної зброї» 1996 р. та «Правові наслідки, що випливають з політики та дій Ізраїлю на окупованій палестинській території, включаючи Східний

¹ Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище : міжнародний документ від 18.05.1977 № 2692. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U>

² Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. С. 7.

³ Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку : міжнародний документ від 03.06.1992. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340>

Єрусалим»¹. Спільне застосування прав людини та гуманітарного права під час збройних конфліктів також було підтверджено Комітетом ООН з прав людини, Європейським судом з прав людини. Так, міжнародне право прав людини накладає на держави, які беруть участь у збройних конфліктах, нові матеріальні та процесуальні зобов'язання. Зі зростанням визнання того, що право на здорове довкілля є правом людини, держави можуть мати екстериторіальні зобов'язання щодо прав людини, що впливають із такої діяльності.

Проте загалом існуючі міжнародні документи пропонують дуже обмежений захист для запобігання шкоди навколишньому середовищу під час збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право є насамперед антропоцентричним, що означає збереження навколишнього середовища для забезпечення інтересів людини. У світлі останніх політичних кроків на рівні Генеральної Асамблеї та Організації Об'єднаних Націй загалом щодо закріплення права на здорове навколишнє середовище цей антропоцентричний підхід може перерости в «екоцентричний» підхід, спрямований на внутрішній захист навколишнього середовища².

Між 1955 і 1975 роками війна у В'єтнамі стала етапом руйнування навколишнього середовища як основної мети військової стратегії. Сполучені Штати провели експерименти зі зміни погоди в Індокитаї, щоб збити дощ і створити болотої повінь у Північному В'єтнамі, щоб обмежити рух ворогів і перекрити лінії постачання. Ці події призвели до ухвалення 10 грудня 1976 р. під егідою Організації Об'єднаних Націй нового правового інструменту для захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів: Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє

¹ The General Assembly of the United Nations requests an advisory opinion from the Court in its resolution A/RES/77/247 on «Israeli practices affecting the human rights of the Palestinian people in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem». *Press Release*. 2023. No. 2023/4. 20 January. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/186/186-20230120-PRE-01-00-EN.pdf>

² Howell J. Environmental impact of armed conflicts: Report. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, United Kingdom, European Conservatives Group and Democratic Alliance. URL : <https://rm.coe.int/environmental-impact-of-armed-conflicts/1680a94241>

середовище (також називається Конвенцією про зміну навколишнього середовища, ENMOD). Ця конвенція була першим інструментом міжнародного гуманітарного права, який безпосередньо розглядав навколишнє середовище як предмет захисту. Він також залишається єдиним правовим інструментом, який забороняє використання навколишнього середовища як зброї війни: ст. 1 ENMOD забороняє «військове або будь-яке інше вороже використання методів зміни навколишнього середовища, що має широкомасштабні, довгострокові або тяжкі наслідки»¹.

Також значного розвитку отримала категорія «відходи війни», що охоплює широкий спектр різноманітних об'єктів, зокрема залишки знищеної військової техніки, хімічні речовини, що використовувалися під час бойових дій, забруднені матеріали, а також побутові відходи, які накопичуються в зонах конфлікту через порушення нормального функціонування інфраструктури. Таке різноманіття свідчить про складність управління цими відходами, адже кожен їхній вид має унікальні властивості, які впливають на довкілля та здоров'я людини по-різному. Наприклад, хімічні речовини можуть спричинити довготривале забруднення ґрунтів і вод, тоді як залишки техніки становлять фізичну небезпеку та потребують спеціальних методів утилізації.

Уніфікація правового регулювання управління «відходами війни» як єдиною категорією є недоцільною через їхню значну різноманітність і специфіку. Спроба застосовувати єдині норми до всіх видів відходів війни може призвести до неефективного управління та ігнорування особливостей окремих груп відходів, що загрожуює посиленням екологічних ризиків у зонах конфліктів. Запропонований диференційований підхід сприятиме ефективнішому вирішенню екологічних проблем, що виникають унаслідок міжнародних збройних конфліктів, та допоможе мінімізувати їхній негативний вплив на навколишнє середовище. У контексті

¹ Howell J. Environmental impact of armed conflicts: Report. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, United Kingdom, European Conservatives Group and Democratic Alliance. URL : <https://rm.coe.int/environmental-impact-of-armed-conflicts/1680a94241>

екологічної безпеки в умовах війни це дасть змогу не лише зменшити забруднення, а й захистити здоров'я людей, які проживають у зонах конфліктів або повертаються до них після завершення бойових дій. Крім того, врахування особливостей воєнного стану, таких як обмежений доступ до ресурсів і технологій, сприятиме розробці реалістичних і практичних рішень для управління відходами війни, що є критично важливим для відновлення екологічної стабільності в постраждалих регіонах¹.

9.3. Екологічні наслідки збройного конфлікту для України

Російсько-український міжнародний збройний конфлікт завдав масштабних екологічних збитків, зокрема забруднення ґрунтів, водних ресурсів і повітря, втрату біорізноманіття, руйнування заповідних територій і загальне забруднення токсичними відходами².

За даними ЮНЕП, у результаті збройних дій на сході України були зруйновані або пошкоджені екосистеми загальною площею 530 тисяч гектарів, зокрема 18 заповідників. Загалом цей конфлікт тією чи іншою мірою завдав шкоди 150 тис. гектарів лісу. Майже 12 500 га лісових масивів на сході України і в сусідніх регіонах постраждали внаслідок пожеж, спричинених військовими діями. У результаті бойових дій на території Донецької та Луганської областей було пошкоджено багато екологічно небезпечних підприємств, охоплюючи Луганську, Слов'янську і Курахівську ТЕС, АТ «Азот», Горлівське об'єднання «Стірол», Авдіївський, Ясинівський, Єнакіївський коксохімзаводи, Єнакіївський металургійний, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький завод

¹ Новак Т. С., Єрмоленко В. М. Окремі аспекти правового забезпечення управління відходами, що утворилися через пошкодження (руйнування) будівель та споруд внаслідок бойових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 368.

² Духневич А. В., Карпінська Н. В. Екологічні наслідки війни: оцінка впливу відходів на навколишнє середовище. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 351.

хімічних виробів. На перелічених підприємствах неодноразово фіксувалися руйнування виробничої інфраструктури та викиди шкідливих речовин. Вимкнення вентиляційних систем часто призводило до аварійних ситуацій і викидів шахтних газів. Порухення електропостачання насосних станцій у системах водовідведення шахтних вод призводило до повного затоплення шахт, підтоплення прилеглих територій і забруднення підземних вод. До шахт, що постраждали від повного або часткового затоплення, належать «Трудовська», «Батьківська», «Ясинівка-Глибока» в Макіївці, «Моспінська», «Жовтнева» в Донецьку, шахти «Білоріченська» в Лутугинському районі Луганської області, шахти імені Мельникова в Лисичанську тощо. У м. Горлівці затоплюється шахта «Олександр-Захід», до якої 1989 р. через аварію потрапило 50 т мононітрохлорбензолу, що є надзвичайно отруйною речовиною. У результаті затоплення шахти ці небезпечні речовини можуть потрапити на поверхню, що призведе до забруднення р. Сіверський Донець та акваторії Азовського моря з масштабними наслідками для населення і довкілля регіону. Затоплення шахт також є небезпечним через те, що вони використовувалися як сховища небезпечних відходів. Наприклад, 1979 р. у шахті «Юнком» був проведений підземний ядерний вибух. Загроза посилюється тим, що забруднені шахтні води із сусідніх шахт «Полтавська» і «Вуглегірська» починають перетікати в виробки «Юнкама», що може спричинити підйом радіоактивних речовин на поверхню. Загалом затоплення шахт може забруднити та фактично отруїти підземні води басейнів р. Сіверський Донець та малих річок Приазов'я, що потягне за собою екологічну катастрофу. Особливо небезпечною є підняття рівня підземних вод до рівня вод ґрунтових, внаслідок чого буде отруєно питну воду і навколишнє природне середовище¹.

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. бойові дії спричинили значні екологічні наслідки, зокрема руйнування інфраструктури, техногенні катастрофи та забруднення довкілля. Активні бої охопили різні регіони,

¹ Хилько М. І. Екологічна безпека України : навчальний посібник. К., 2017. С. 123.

знищивши сотні гектарів екосистем, а масштаби втрат можна буде оцінити лише після деокупації. Основні джерела забруднення охоплюють: хімічне забруднення від боєприпасів (зокрема, зі збідненим ураном, який утворює токсичні аерозолі оксидів урану), техногенні катастрофи від обстрілів промислових об'єктів, а також забруднення ґрунтів і вод важкими металами (залізо, алюміній, мідь) через підірвану техніку та снаряди. В Україні, де 70,5 % земель – сільськогосподарські угіддя, бойові дії призводять до механічного пошкодження полів і довгострокового хімічного забруднення, що загрожує родючості ґрунтів і водним ресурсам, особливо в умовах дефіциту води.

Росія активно застосовувала в Україні боєприпаси різних типів, зокрема РСЗВ, крилаті ракети («Калібр», «Іскандер», Х-101) та зенітні ракети С-300, які переобладнують для ударів по землі. Ці ракети несуть небезпеку не лише через вибухівку (бойові частини вагою 150–400 кг), а й через токсичне паливо: його залишки від збитих ракет становлять загрозу: рідке паливо випаровується і може бути смертельним під час вдихання, а продукти горіння твердого палива (CO , HCN , NO , NO_2 , PbO) забруднюють довкілля. Наприклад, спалювання твердого палива утворює до 416,2 г/кг CO та 6,7 г/кг свинцю. У високоточних ракетах використовують перхлорат амонію, який у процесі горіння виділяє токсичні речовини (Cl_2 , HCl , NO_2). Рештки ракет, включно з продуктами горіння електроніки, становлять серйозну екологічну небезпеку, тому наближатися до них небезпечно.

Російські війська активно застосовували боєприпаси з білим фосфором, який використовують у мінометних і артилерійських снарядах, авіабомбах та димових гранатах для маскування завдяки інтенсивному диму, а також для знищення цілей і живої сили через активне горіння. Під час горіння білий фосфор утворює білий дим із триоксиду (P_4O_6) і пентаоксиду (P_4O_{10}) фосфору, які, поглинаючи вологу, перетворюються на фосфоровмісні кислоти (ортофосфорну H_3PO_4 , пірофосфорну $\text{H}_4\text{P}_2\text{O}_7$ тощо), а за нестачі кисню може утворюватися токсичний фосфін (PH_3), що довго зберігається в повітрі. Майже 10 % фосфору не згорає, осідаючи в ґрунті чи воді, де, за низького вмісту кисню, може залишатися

роками, порушуючи рН ґрунту, викликаючи міграцію металів і завдаючи шкоди рослинам (опіки, хлороз, в'янення, відмирання), залежно від концентрації, вологості та інших умов.

Застосування боєприпасів спричиняє не лише забруднення хімічними сполуками, а й руйнування інфраструктури, що призводить до екологічних катастроф. Обстріли в Україні, зокрема нафтобаз, електростанцій і промислових об'єктів, викликають пожежі та викиди токсичних речовин, таких як діоксини та поліхлоровані біфеніли (ПХБ), які утворюються в процесі горіння обладнання і мають канцерогенні, тератогенні та імунотоксичні властивості¹. Ці речовини стійкі, адсорбуються у ґрунті та воді, передаються через харчові ланцюги, а їхній період напіврозпаду становить 5–10 років. Наприклад, 2022 р. обстріли в Рубіжному спричинили викиди азотної кислоти, що призвело до кислотних опадів та ураження біоценозів, а пошкодження аміакопроводу «Тольятті-Одеса» у Бахмутському районі спричинило витік аміаку, який забруднює повітря, воду та викликає серйозні проблеми зі здоров'ям, зокрема опіки та дихальну недостатність. Так, бойові дії створюють комплексний негативний вплив на довкілля, що може призвести до масштабних екологічних катастроф.

Воєнні дії спричиняють значне забруднення атмосферного повітря через викиди парникових газів і шкідливих речовин від пожеж на промислових об'єктах, в екосистемах, а також від згоряння нафтопродуктів і роботи військової техніки. Використання генераторів і твердопаливних котлів через вимкнення електроенергії додатково збільшує викиди. Хоча міжнародний збройний конфлікт ускладнює оцінювання повного впливу, він негативно впливає на клімат і стан повітря, що суперечить цілям України щодо скорочення викидів на 65 % до 2030 р. та кліматичної нейтральності до 2060 р., визначеним у рамках Паризької угоди².

Зазначається значний вплив бойових дій на водні ресурси, які є важливим національним багатством, що забезпечує економічний розвиток, промисловість, сільське господарство, побутові

¹ Діоксинова проблема сміттєспалювання / О. І. Козій та ін. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2017. № 868. URL : <https://vlp.com.ua/node/17837>

² Іванюта С. П., Якушенко Л. М. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Ю. Сменковського. К. : НІСД, 2022. С. 53.

потреби та відпочинок. В Україні поверхневі прісні води займають 24,1 тис. км² (4 % території), охоплюючи річки, озера, водосховища та канали. Для водозабезпечення маловодних регіонів створено 1 103 водосховища (понад 55 млрд м³), 49 тис. ставків, 7 великих каналів (1 021 км) і 10 водоводів, які щороку перерозподіляють майже 3 млрд м³ води. Проте бойові дії завдають значної шкоди водним ресурсам, особливо на півдні та сході, де водозабезпечення і без того обмежене, а промисловість створює додаткове навантаження. Основні наслідки: 1) порушення роботи очисних споруд для міських стічних вод; 2) перебої у водопостачанні міст і підприємств; 3) механічне та хімічне забруднення водойм і ґрунтових вод. Руйнування греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. стало однією з найбільших екологічних катастроф, що має значний вплив на міжнародну екологічну безпеку. Ця подія спричинила масштабне підтоплення, яке охопило 80 населених пунктів у чотирьох областях України – Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській і Запорізькій, зачепивши майже 100 тисяч жителів. Наслідки катастрофи порушили ключові аспекти життя регіону: виробництво електроенергії, доступ до питної води, функціонування систем зрошення, необхідних для сільського господарства, а також роботу річкового транспорту. Це завдало значної шкоди житловому сектору, інфраструктурі, довкіллю та культурній спадщині, що має не лише локальний, а й транскордонний характер, адже забруднення водних ресурсів і порушення екосистем Чорного моря впливають на екологічну безпеку сусідніх країн. Уряд України спільно з Організацією Об'єднаних Націй провів Оцінку потреб після катастрофи (PDNA), використовуючи міжнародно визнану методологію, щоб визначити розмір завданої шкоди та збитків. Проте оцінка ускладнювалася через обмежений доступ до постраждалих територій, значна частина яких тимчасово недоступна для повноцінного дослідження. Згідно з результатами PDNA, пряма шкода інфраструктурі та активам становить 2,79 мільярда доларів США, а загальні збитки перевищують 11 мільярдів доларів США. Найбільш тривалим і проблемним наслідком є вплив на довкілля, зокрема забруднення ґрунтів і вод, знищення біорізноманіття та порушення екосистем, що створює загрозу для здоров'я населення не лише в Україні, а й у регіоні

загалом. Ця катастрофа підкреслює необхідність посилення міжнародної співпраці у сфері екологічної безпеки, зокрема через механізми ООН, такі як ЮНЕП, для розробки спільних стратегій реагування на подібні кризи та запобігання їхнім транскордонним наслідкам¹. На офіційному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України зазначено, що наслідки від підриву росією греблі Каховської ГЕС становлять: орієнтовна сума збитків завданих довкіллю ₪146,4 млрд грн (приблизно 3,486 мільярда доларів США); 1 144 постраждалих домогосподарств; на 14,395 куб. км зменшено об'єм води; площа підтоплених лісів становить 63 447 га².

Порушення роботи очисних споруд впливає як на урбоценози, так і на агроценози, оскільки міські стічні води – це суміш побутових, виробничих і атмосферних стоків, що очищаються на каналізаційних станціях. Побутові стоки (з житлових будинків, шкіл, лікарень) містять органічні відходи, мікроорганізми, зокрема патогенні, та господарські забруднення (мило, залишки їжі). Виробничі стоки різноманітні: одні містять органічні речовини (харчові підприємства) і можуть скидатися в каналізацію після очистки, інші – токсичні домішки (шкірзаводи), що потребують попередньої обробки, а стоки без органіки в каналізацію не приймаються. Атмосферні стоки (дощ, сніг) несуть пісок, сміття та органічні речовини. Очищення стічних вод – складний процес, що потребує споруд, хімікатів і технологій. Через бойові дії очисні споруди руйнуються, бракує хімікатів, а осади обробляються неналежно, що призводить до потрапляння токсичних сумішей (хімікати, бактерії, гельмінти) у водойми, спричиняючи екологічну катастрофу.

Бойові дії спричиняють серйозне забруднення водойм і ґрунтових вод через механічні та хімічні впливи. Основні джерела забруднення – затоплення військової техніки, витoki нафтопродуктів зі зруйнованих підприємств і біологічне забруднення від

¹ The Post Disaster Needs Assessment report of the Kakhovka Dam Disaster. United Nations. 17 October 2023. URL : <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster>

² Наслідки від підриву росією греблі Каховської ГЕС / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : офіційний ресурс. URL : <https://ecoza.gov.ua/>

розкладання тіл. Наприклад, у травні 2022 р. біля Білогорівки (Луганська область) після знищення ЗСУ російської переправи через Сіверський Донець у річці залишилася затоплена техніка та тіла, що призвело до забруднення важкими металами, паливом і продуктами розкладання. Аналогічно, у вересні 2022 р. в Харківській області російські війська затопили техніку в річках Сіверський Донець та Оскіл, щоб уникнути її захоплення. Це спричинило корозію металу, перенасичення водою іонами металів, зокрема феруму, що отруює водні екосистеми, порушуючи функції гідробіонтів¹. Нафтопродукти з техніки (дизель, бензин, олива) утворюють токсичну плівку на воді, яка отруює організми, спричиняючи порушення фізіології, обволікання, хвороби та зміни середовища.

Вплив бойових дій на земельні ресурси взагалі ще не можливо оцінити: сільськогосподарські землі, що займають майже 70 % території України (40,4 млн га), є ключовим ресурсом держави, але зазнають значного впливу бойових дій. На лінії фронту (1 300 км станом на жовтень 2022 р.) обстріли, вибухи та інженерні споруди (окопи, укріплення) руйнують ґрунтовий покрив: утворюються вирви завглибшки 0,5–5 м, порушуються гідрологічний режим і структура ґрунтів, а хімічні речовини від боєприпасів (важкі метали, токсини) пригнічують рослинність і ґрунтові організми. Наприклад, 50 тисяч 122-мм снарядів – це 1,08 млн кг сталі, що забруднює землю, а важка техніка ущільнює ґрунт, спричиняючи втрату родючості. Пожежі від обстрілів знищують родючий шар, а масові захоронення та загибель тварин (особливо на фермах) призводять до органічного забруднення: розкладання тіл виділяє токсичні речовини (аміак, сірководень), які отруюють ґрунт і воду роками. Крім того, відходи на військових позиціях (продукти життєдіяльності, сміття) додатково забруднюють довкілля, ускладнюючи відновлення біогеоценозів².

¹ Рабченко О. О., Хоменчук В. О., Курант В. З. Ферум у водних екосистемах: форми знаходження, біологічне значення та токсичність для риб. *Наукові записки Тернопільського нац. універ. Сер. Біологія*. 2016. Вип. 3/4 (67). С. 107–119.

² Наслідки для довкілля війни росії проти України / О. Ангурець та ін. Електронне науково-популярне видання. 2022. URL : <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf>

Міжнародний збройний конфлікт в Україні призвів до накопичення сотень тисяч тонн будівельного сміття, яке перевищує побутові відходи за масою та об'ємом і захащує звалища, створюючи екологічні та логістичні проблеми, особливо в постраждалих регіонах, таких як Київська, Харківська, Чернігівська та інші області. Склад сміття містить бетон, цеглу, скло, пластик, а також токсичні речовини, як азбест, що забруднюють повітря, ґрунт і воду, завдаючи збитків на понад 900 мільярдів гривень, за даними Міндовкілля. Хоча багато матеріалів придатні для переробки, інфраструктура для цього в Україні слабка: раніше 95 % відходів вивозили на звалища, а нині, наприклад, у Київській області накопичилося 185 тисяч тонн сміття, з яких 50 % потрапляє на неспеціалізовані полігони, що ускладнює переробку та підвищує ризики, тоді як цивілізований підхід передбачає сортування і поетапний демонтаж для повторного використання матеріалів. Отже, необхідні спеціалізовані полігони, розвинена переробна інфраструктура та міжнародний досвід, щоб зменшити екологічні й економічні збитки, інакше проблема загрожуватиме довкіллю та здоров'ю населення¹.

Але, попри збройний конфлікт, Україна впевнено крокує шляхом виконання зобов'язань перед Євросоюзом і покращує свої досягнення. Завдяки селф-скринінгу довкіллевого законодавства ми систематизували роботу з його адаптації до норм ЄС. Тепер маємо дорожню карту і можемо планувати стратегію роботи декілька років вперед – наголосив Р. Стрілець – міністр захисту довкілля та природних ресурсів на полях Міжнародного довкіллевого форуму «United for Nature. Agenda for Ukraine»².

¹ BDO в Україні про можливості переробки будівельних відходів від руйнувань / Європейська Бізнес Асоціація. 07.10.2024. URL : <https://eba.com.ua/bdo-v-ukrayini-pro-mozhlyvosti-pererobky-budivelnyh-vidhodiv-vid-rujnuvan/>

² Стрілець Р. Євроінтеграція – не лише політичний крок, а й можливість посилити захист довкілля та інтегрувати екологічні стандарти в усі сфери економіки / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2024. 01 лютого. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ruslan-strilets-ievrointehratsiia-ne-lyshe-politychnyi-krok-a-i-mozhlyvist-posylyty-zakhyst-dovkillia-ta-intehruvaty-ekolohichni-standarty-v-usi-sfery-ekonomiky>

Перспективні теми для подальшого самостійного наукового дослідження та запропоноване наповнення

1. Екологічна безпека як складова сучасної системи міжнародної безпеки (дослідження взаємозв'язку між екологічними загрозами та політикою безпеки держав у сучасних умовах гібридних загроз).

2. Війни за ресурси: екологічні аспекти конфліктогенності природних ресурсів у міжнародних відносинах (аналіз випадків внутрішніх і міжнародних конфліктів, пов'язаних із боротьбою за природні ресурси, та їх наслідків для екологічної безпеки).

3. Збройні конфлікти як чинник глобальної екологічної деградації (оцінювання довгострокових екологічних наслідків війн і конфліктів для довкілля та здоров'я населення).

4. Міжнародно-правові механізми захисту довкілля під час збройних конфліктів: сучасний стан та перспективи розвитку (порівняльний аналіз міжнародних договорів, рішень судів, конвенцій щодо охорони довкілля в умовах війни).

5. «Відходи війни» як окрема екологічна проблема: правове регулювання та практика поводження (розробка класифікації, правове регулювання процедур утилізації та відновлення територій, забруднених у результаті бойових дій).

6. Військово-економічна діяльність та її екологічні наслідки в умовах збройних конфліктів (дослідження впливу воєнної інфраструктури, військового виробництва, навчань і бойових дій на навколишнє природне середовище).

7. Постконфліктне відновлення довкілля: міжнародний досвід і можливості для України (аналіз успішних кейсів – В'єтнам, Перська затока, Балкани – і розробка пропозицій для українського законодавства та практики).

8. Збройні конфлікти та транскордонні екологічні загрози (дослідження масштабів поширення екологічних наслідків воєн за межі країн, охоплених конфліктом, та механізмів колективного реагування).

9. Глобальне екологічне управління в умовах сучасних геополітичних загроз (аналіз ефективності міжнародних екологічних організацій – ЮНЕП, UNCC – у протидії екологічним катастрофам під час конфліктів).

10. Зміна підходів до національної безпеки: від військового домінування до екологічної безпеки як пріоритету XXI століття (розгляд перспектив інтеграції екологічних ризиків у національні стратегії безпеки з урахуванням досвіду України).

ТЕМА 10

ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

10.1. Політична екологія та екологічна політика.

10.2. Взаємозв'язок політичної екології, сталого розвитку та екологічного права.

10.3. Екологічна дипломатія.

10.1. Політична екологія та екологічна політика

Політична екологія є критичною галуззю досліджень в антропології та суміжних дисциплінах і вивчає, як і чому економічні структури та відносини влади сприяють змінам навколишнього середовища у все більш взаємопов'язаному світі на перетині та взаємозв'язку між політичними, у широкому розумінні, та екологічними явищами¹.

З часом політична екологія розширила свою дослідницьку траєкторію, охоплюючи також аналіз екологічної політики та соціально-екологічної деградації в міських промислово розвинутих умовах. Такі проблеми виникають у глобальному політичному контексті зростання націоналізму, авторитаризму та загального соціального конфлікту щодо обов'язків держав і прав соціальних меншин у них. Багато потенційних ускладнень, пов'язаних із цими проблемами, підкреслюють важливість цілісної та міждисциплінарної перспективи, яку антропологи та політичні екологи вже давно намагаються привнести у свій аналіз складних взаємозв'язків між культурою, природою та економікою². 2020 р. світ зіткнувся з кумулятивними соціальними та екологічними проблемами такого ступеня, якого багато хто з нас не бачили раніше за своє життя. У зв'язку з цим, з'явився термін «антропоцен»,

¹ Minch, M. Political Ecology. In: Chatterjee, D. K. (eds) Encyclopedia of Global Justice. Springer, Dordrecht. 2011. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9160-5_119

² Roberts J. Political ecology. Columbia University. 6 Sep. 2020. URL : <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/political-ecology>

який все частіше використовується для визначення нової планетарної ери, в якій люди стали домінуючою силою, що формує біогеофізичний склад і процеси на Землі¹.

Політична екологія – це дослідження перетину та взаємозв'язку між політичними, у широкому розумінні, та екологічними явищами. Політичні, економічні, соціальні та культурні сили впливають на екологічні тенденції та зазнають їх впливу. Оскільки людські інституції проникають у природний світ, а природа (змінена чи незмінна людською діяльністю) впливає на людське життя та інституції, цей складний і динамічний зв'язок має спільне з глобальною справедливістю. Хоча термін «політична екологія» був уведений Френком Тоне 1935 р. та відновлений Еріком Р. Вольфом у 1972 р., узгодженого визначення чи концепції цієї галузі не існує. У науковій літературі термін «політична екологія» був застосований П. Дракером для опису взаємозв'язку між політичними рішеннями та екологічними проблемами, а також зворотного впливу екологічних чинників на політичну сферу. У межах цього підходу виокремлюють «критичну політичну екологію», яка зосереджується на дискусіях щодо статусу екології як науки, та «світову політичну екологію», що характеризує взаємодію держав на глобальному рівні у контексті екологічних викликів².

Політична екологія визначається як сфера, яка зосереджується на інтеграції турботи про природу в політичні процеси, однак це визначення потребує уточнення щодо масштабів такої турботи, розуміння природи та політичного контексту, що вимагає максимально широких і загальних перспектив для аналізу. У сучасних суспільствах політична екологія проявляється через зростання екологічної свідомості громадян, долучення екологічних заходів у політичну риторику, підвищення уваги до екологічних питань у порядку денному урядів, збільшення кількості кліматичних та екологічних судових справ, а також зростання інтересу до екологічної справедливості. Крім того, прояви політичної

¹ Chua L., Fair H. Anthropocene. Brunel University London. 8 Jan 2019. URL : <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/anthropocene>

² Нагорна Л. Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття? *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 4.

екології можна спостерігати в екологічному праві, зокрема у цінностях і цілях, які формують цю дисципліну, хоча екологічне право переважно зберігає антропоцентричний підхід, що віддає пріоритет людині та відокремлює її від природи, а не розглядає як її частину. Так, політична екологія відрізняється від екологічного права: останнє зосереджується на регулюванні конкретних правовідносин забруднювачів природного середовища, таких як повітря чи вода, через механізми запобігання, обмеження та примусу, що відображає емпіричний підхід, тоді як політична екологія оперує філософськими абстракціями, досліджуючи відносини суспільства з довкіллям, що свідчить про обмеженість зв'язку між цими двома сферами через їхню різну методологічну основу та фокус аналізу¹.

Зі свого боку «екологія політики» концептуально відрізняється від попередніх термінів як за змістом, так і за своїм акцентом. Якщо традиційна екологія спрямована на захист природи від необдуманих людських дій, то «екологія політики» зосереджується на аналізі та мінімізації негативних наслідків необґрунтованих політичних рішень для самого політичного середовища. Іншими словами, пріоритетним предметом дослідження «екології політики» є забезпечення «чистоти» політичного простору, що передбачає дотримання норм політичної етики на всіх рівнях – від владних інституцій і політичних організацій до окремих політичних діячів.

Оскільки взаємодія політичних акторів із їхнім середовищем відбувається одночасно у правовій, поведінковій і моральній сферах, екологія політики органічно інтегрується в систему понять політичної етики. Її особливістю є захисний контекст, що передбачає зменшення негативних наслідків конфліктних ситуацій і необдуманих політичних дій².

Політична екологія та екологія політики мають різні підходи до аналізу взаємодії політики й довкілля. Перша, як міждисциплінарна галузь, досліджує вплив влади, нерівності та соціальних

¹ Ghmouch A. What is Political Ecology? / Environmental Law Institute. 2023. January 4. URL : <https://www.eli.org/vibrant-environment-blog/what-political-ecology>

² Нагорна Л. Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття? *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 4.

конфліктів на екологічні зміни, акцентуючи на історичному контексті й глобальних процесах. Натомість екологія політики зосереджується на практичних політичних рішеннях та їх коректності й етичності.

Треба також відокремити таку категорію, як «екологічна політика», що є практичним і нормативним напрямом, який охоплює сукупність заходів, стратегій і правових інструментів, розроблених державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами для регулювання екологічних питань і забезпечення сталого розвитку. Вона зосереджується на створенні та впровадженні конкретних правил, стандартів і програм, спрямованих на зменшення забруднення, збереження природних ресурсів і протидію змінам клімату. Екологічна політика зазвичай має прикладний характер і базується на політичних рішеннях, які можуть бути обмежені економічними пріоритетами чи політичною волею.

Основна відмінність від політичної екології полягає в методологічній спрямованості та цілях. Політична екологія використовує критичний аналіз для пояснення глибинних причин екологічних проблем, звертаючи увагу на соціальні нерівності, історичні чинники та структури влади, що формують взаємодію суспільства з довкіллям. Вона ставить питання про те, хто виграє і хто програє від певних екологічних практик, наприклад, чому громади в країнах Глобального Півдня часто страждають від наслідків діяльності транснаціональних корпорацій. Екологічна політика, навпаки, орієнтована на практичні рішення, такі як впровадження стандартів викидів чи створення природоохоронних зон, і часто ігнорує глибинні соціальні та політичні причини, які досліджує політична екологія.

Ще одна відмінність стосується масштабів аналізу. Політична екологія часто працює на локальному рівні, досліджуючи конкретні випадки, наприклад, вплив видобутку корисних копалин на корінні народи, але пов'язує їх із глобальними процесами, такими як капіталістична експансія. Екологічна політика, навпаки, частіше оперує на національному чи міжнародному рівнях, розробляючи загальні стратегії, які не завжди враховують локальні особливості чи соціальні нерівності.

Екологічна політика – це діяльність у політичній сфері, що має на меті захист і відновлення навколишнього середовища, розумне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та створення гармонійної взаємодії між людиною, суспільством і природою. Цей термін також охоплює наміри та принципи, які визначають екологічну ефективність як основу для дій і встановлення цільових та планових екологічних показників під час розроблення чи вдосконалення систем екологічного аудиту й управління на підприємствах. Однак найчастіше під екологічною політикою розуміють організаційні, регуляторні та контрольні заходи, які здійснюються суспільством і державою для збереження та оздоровлення довкілля, збалансованого поєднання природокористування і природоохорони, а також гарантування нормальних умов життєдіяльності та екологічної безпеки громадян¹.

Так, політична екологія та екологічна політика доповнюють одна одну, але мають різні цілі та підходи. Політична екологія забезпечує теоретичне осмислення причин екологічних проблем, акцентуючи на соціальній справедливості та нерівностях, тоді як екологічна політика пропонує практичні інструменти для їх вирішення, хоча й не завжди враховує глибинні причини, що лежать в основі цих проблем. Інтеграція цих підходів могла б сприяти створенню більш справедливих і ефективних стратегій забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку.

Так, відповідно до Розділу III Основних засад державної екологічної політики України на період до 2030 р., державна екологічна політика України спрямована на досягнення стратегічних цілей сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки.

Ціль 1. Формування екологічних цінностей і засад сталого розвитку.

Основні завдання: розвиток екологічної освіти та просвіти, популяризація сталого споживання і виробництва, підвищення екологічної свідомості, впровадження результатів наукових досліджень у практику, залучення громадськості та партнерів до природоохоронної діяльності, дотримання екологічних прав громадян.

¹ Екологічна політика / Енциклопедія Сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-18682>

Ціль 2. Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу.

Передбачає: вдосконалення лісоуправління, кадастрового та статистичного обліку природних ресурсів, створення ефективної системи платежів за природокористування, збереження біорізноманіття, розширення природно-заповідного фонду, боротьбу з незаконним використанням ресурсів, зменшення впливу урбанізації, сталий розвиток водного, земельного та надрового ресурсів, модернізацію промисловості та інфраструктури, впровадження зелених закупівель та електронного урядування.

Ціль 3. Інтеграція екологічної політики в соціально-економічний розвиток.

Охоплює: розроблення галузевих стратегій у сфері якості повітря, вод, управління відходами, зміни клімату, охорони біорізноманіття, поводження з хімічними речовинами, стимулювання екологічно чистого виробництва, підтримку екологічних інновацій, впровадження систем екологічного управління, низьковуглецевого розвитку та включення екологічних пріоритетів у програми розвитку.

Ціль 4. Зниження екологічних ризиків.

Охоплює: зменшення забруднення повітря, вод, ґрунтів; контроль промислового вилову водних ресурсів; захист морських екосистем; управління екологічними ризиками в реальному часі; боротьбу з інвазійними видами; безпечне використання пестицидів; запобігання поширенню радіонуклідів і ГМО; захист критичної інфраструктури; впровадження сталого управління відходами та хімічними речовинами; відновлення довкілля Донбасу.

Ціль 5. Удосконалення державної системи природоохоронного управління.

Передбачає: впровадження принципів належного екологічного врядування, посилення інституційної спроможності, розроблення природоохоронного законодавства відповідно до європейських стандартів, посилення відповідальності за екологічні порушення, забезпечення інформаційного та наукового супроводу, кіберзахист екологічних даних, вдосконалення моніторингу, розмежування повноважень, цільове бюджетне фінансування та кадрову

політику у сфері охорони довкілля¹. Економічні інструменти екологічної політики – це система загальних та конкретних організаційно-управлінських, монетарних, фіскальних та інших заходів та напрямів адміністрування в сфері оцінювання навколишнього природного середовища та розміщення продуктивних сил, спрямованих на ефективне поєднання стимулювання та примусу щодо дотримання природоохоронного законодавства і забезпечення екологічної безпеки держави².

Екологічна безпека вже не може розглядатися виключно як технічне або природоохоронне завдання. Вона є політичним питанням, що вимагає нових підходів до формування політики, заснованої на принципах справедливості, відповідальності та глобального мислення. У цьому контексті забезпечення екологічної безпеки стає не лише завданням державної політики, а й засобом підтримання демократичних процесів, соціального миру та довгострокової стабільності у світі.

10.2. Взаємозв'язок політичної екології, сталого розвитку та екологічного права

В умовах зростаючих екологічних викликів, зокрема зміни клімату, деградації природних ресурсів та екологічних катастроф важливим є ефективний баланс між економічним розвитком, державним регулюванням і міжнародними зобов'язаннями. Саме тому питання екологічної безпеки потрібно розглядати не лише у вузькому правовому контексті, а й у ширшому суспільно-політичному вимірі, що враховує глобальні тенденції та потреби сталого розвитку³. Політичний вимір екологічної безпеки охоплює

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

² Від практики реалізації природоохоронних заходів до екологічної політики в Україні: шляхи і проблеми. Аналітична доповідь / В. Г. Потапенко, А. Б. Качинський та ін. ; за ред. Ю. М. Скалецького, В. Г. Потапенко. К. : НІСД, 2011. С. 16.

³ Загурський О. Б. Міжнародний досвід забезпечення екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету*. 2020. № 2. С. 187.

формування та реалізацію державної екологічної політики, міжнародне співробітництво та інтеграцію екологічних пріоритетів у процеси прийняття політичних рішень.

Міжнародний аспект політичної складової екологічної безпеки проявляється через участь держав у глобальних екологічних ініціативах та дотримання міжнародних екологічних стандартів. Європейський Союз, наприклад, активно впроваджує концепцію сталого розвитку, що поєднує економічне зростання з охороною довкілля. Зі свого боку Україна, прагнучи європейської інтеграції, має адаптувати своє законодавство до екологічних норм ЄС, що вимагає політичної волі та відповідних реформ.

Політична екологія як науковий напрям досліджує взаємозв'язок між політичними, економічними та соціальними чинниками в контексті екологічних проблем. Вона підкреслює, що екологічні питання не можуть бути вирішені без урахування політичних процесів та владних відносин, оскільки розподіл природних ресурсів та екологічних ризиків часто є результатом політичних рішень. Важливим аспектом є також екологізація національної економіки, що передбачає впровадження принципів раціонального природокористування та мінімізацію негативного впливу на довкілля. В Україні поки що відсутня єдина послідовна державна політика щодо екологізації економіки, що потребує розробки та реалізації комплексних заходів на державному рівні.

Так, політична складова екологічної безпеки охоплює формування ефективної державної екологічної політики, активну участь у міжнародних екологічних ініціативах, інтеграцію екологічних пріоритетів у всі сфери державного управління та сприяння екологізації економіки. Реалізація цих завдань вимагає політичної волі, міжсекторальної співпраці та залучення громадянського суспільства до процесів прийняття рішень у сфері охорони довкілля.

У глобалізованому світі стає очевидним, що вирішення екологічних проблем можливе лише через міжнародне співробітництво. Забруднення повітря та вод, кислотні дощі, виснаження озонового шару, токсичні відходи, втрата біорізноманіття – все це проблеми, що не визнають кордонів. Викиди однієї держави можуть безпосередньо впливати на екологічний стан сусідньої.

Саме тому виникає необхідність у створенні ефективної міжнародної політики, яка дає змогу не лише реагувати на поточні загрози, а й запобігати новим у майбутньому.

Такі проблеми, як зміна клімату (парниковий ефект і пов'язане з ним глобальне потепління), руйнування озонового шару, вичерпання природних ресурсів (насамперед, питної води, лісу) та біологічних ресурсів планети (зниження біорізноманіття, опустелювання тощо) мають глобальний характер. В їх успішному вирішенні зацікавлені всі держави і всі жителі планети Земля. Для попередження (призупинення, уповільнення) відповідних процесів світова спільнота вдається до розроблення й ухвалення спільних стратегій, здатних протидіяти поширенню небезпечних екологічних тенденцій або ж ліквідувати наслідки тих негативних процесів, які вже охопили нашу планету¹. Тому на міжнародному рівні було прийнято ряд стратегічних рішень і документів, які суттєво вплинули на правове регулювання охорони довкілля. Це – багатосторонні екологічні угоди, конвенції, декларації, які формують основу глобального екологічного управління. Наприклад, принципи обережності та «забруднювач платить» були закріплені в Ріо-де-Жанейрській декларації 1992 р. і згодом увійшли до національного законодавства багатьох країн. Водночас ці політики часто відрізняються за змістом і масштабом дії, і не завжди можуть бути адаптовані до кожного регіону. Це пояснюється відмінностями в економічних умовах, політичній волі, рівні громадянської участі.

У зв'язку з цим не існує універсальної політики, яка була б визнана усіма державами. Проте більшість сучасних екологічних політик пройшли стадію еволюції й трансформації, і в правових системах різних країн зберігається спільність базових принципів. Для ефективності цих механізмів важливо регулярно переглядати законодавство, адаптуючи його до нових екологічних викликів, забезпечуючи реальну екологічну справедливість.

Наразі людство має усвідомити найбільшу загрозу – глобальну екологічну катастрофу, яка вже не є прогнозом, а реальністю.

¹ Краснова Ю. А. Міжнародно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1 (15). С. 99.

І якщо своєчасно не будуть вжиті системні заходи, це призведе до незворотних наслідків. Приклади вже очевидні: масштабні повені, спричинені парниковим ефектом, є прямим результатом людської безвідповідальності до природи. Підписані конвенції іноді залишаються на папері, не маючи реального впливу через відсутність механізмів контролю та політичної волі.

Отже, світові лідери, міжнародні організації, громадські рухи мають діяти рішуче. Вони повинні критично переосмислити існуючі інструменти, посилити ефективність екологічної політики, інтегрувати підходи політичної екології до державного управління. Лише так можна гарантувати сталий розвиток, що враховує інтереси як природи, так і людини. У цьому процесі освіта, просвіта й формування нової екологічної культури є не менш важливими, ніж юридичні та політичні рішення¹.

Проблематикою сталого розвитку опікуються не тільки на міжнародному рівні, але й на регіональному, наприкінці 2019 р. Генеральний секретар ООН Антоніо Гутерріш попередив про небезпеку зміни клімату і про близькість «точки неповернення»².

Також варто зазначити, що не існує єдиної позиції щодо причин глобальних змін клімату: висловлюються різні думки щодо антропогенних і природних чинників, а також їхньої комбінації. І якщо розглядати проблему глобального потепління з принципово іншого боку – економічного і політичного, можна помітити певний зв'язок між ними, що замикається в новій категорії, яка описує дії найбільш розвинених країн, – політична екологія. На жаль, розвинені країни, користуючись ситуацією «глобальної екологічної кризи», здійснюють значний політичний і економічний тиск на країни-виробники й країни, що розвиваються, виражаючи категоричну «стурбованість» станом довкілля планети, вимагаючи якнайшвидшої заміни вуглеводневих джерел енергії

¹ The Principles of International Environmental Protection and Global Obligations: An Analysis Based on the Legal Context / Kudrat-E-Khuda Babu et al. *Nature Environment and Pollution Technology An International Quarterly Scientific Journal*. 2023. Vol. 22, No. 3. P. 1408.

² Manzanaro, S. S. 2019. COP25 in Madrid: UN Secretary-General Guterres Says Planet Is 'Close to a Point of No Return' / Euronews. December 3, 2019. URL : <https://www.euronews.com/2019/12/02/live-un-leaders-anddelegates-arrive-in-madrid-for-the-climatechange-summit>

альтернативними. Варто зазначити, що екологічна безпека таких джерел також викликає занепокоєння, яке ігнорується¹.

Незважаючи на певні прогалини в міжнародному праві щодо механізмів кримінальної відповідальності за порушення міжнародних екологічних норм, Протокол Кіото став основою для подальшої розробки глобальної кліматичної політики. Міжнародний Суд ООН та інші міжнародні судові органи ще не мають можливості здійснювати пряму юрисдикцію з питань порушення екологічних зобов'язань, однак це залишається важливою темою для розвитку міжнародного правосуддя в майбутньому.

Попри безперервний розвиток міжнародного механізму забезпечення екологічної безпеки, потрібно визнати, що він усе ще далекий від ідеалу та не може повною мірою вирішити сучасні екологічні виклики. Незважаючи на численні міжнародні угоди, екологічні програми та регуляторні ініціативи, глобальна система охорони довкілля залишається фрагментарною, нерідко залежною від політичних інтересів окремих держав та нестачі ефективних механізмів контролю та відповідальності².

Крім того, масштаби екологічних загроз, таких як зміна клімату, забруднення атмосфери, деградація біорізноманіття та виснаження природних ресурсів, зростають швидше, ніж встигають адаптуватися міжнародні правові інструменти. Це свідчить про необхідність глибшої інтеграції екологічної політики в міжнародні відносини, посилення відповідальності держав за дотримання екологічних стандартів, а також розробки нових, більш гнучких і дієвих механізмів міжнародного екологічного співробітництва з метою збереження навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку.

Економічні інтереси розвинених держав, їх коаліцій, ТНК не відповідають умовам підтримання міжнародної екологічної безпеки в довільному стані. З іншого боку, норми джерел міжнародного

¹ Kononenko, V., Novikova, L., Tymchenko, L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. No. 2 (60). P. 16.

² Полич В. П. Екологічна безпека як міжнародно-правова категорія. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 55.

права з цього питання або не протирічать інтересам означених суб'єктів, або виконуються в тій частині, що їм не протирічить. Тобто мають декларативний характер¹.

Всесвітній економічний форум у Давосі виділив п'ять основних загроз: сповільнення економіки і соціальну напруженість, зміна клімату, скорочення біорізноманіття видів, проблеми з кібербезпекою і нові труднощі, з якими стикається охорона здоров'я. Одним з найбільш негативних чинників, що впливають на зміну клімату та довкілля, названа нездатність запобігти серйозним антропогенним пошкодженням і катастрофам, зокрема екологічним злочинам, що завдають шкоди життю та здоров'ю людей².

Глобалізація промисловості та зумовлені цим процесом скорочення біорізноманіття, виснаження природних ресурсів, поглиблення розшарування між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, привели до усвідомлення того, що завдання шкоди природі не має кордонів³. І найбільшу шкоду навколишньому природному середовищу завдають міжнародно-протиправні дії держав. Найчастіше держава несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх виконавчих органів: міністерств і відомств, силових підрозділів, прикордонних і спеціальних служб, аж до нижчої ланки виконавчої влади. Державі також ставиться в провину поводження її адміністративно-територіальних одиниць і організацій, уповноважених виконувати державно-владні функції, зокрема, в разі перевищення ними своїх повноважень, установлених внутрішньодержавним правом. Поводження будь-якого органу держави розглядається як діяння самої держави з міжнародного права, незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або інші функції, незалежно від становища у

¹ Кононенко В. П., Новікова Л. В. Вплив регіональних збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 218.

² The Global Risks Report 2020 / Insight Report 15th Edition. In partnership with Marsh & McLennan and Zurich Insurance Group. 94 p. URL : <https://www.marsh.com/uk/insights/research/global-risks-report-2020.html>

³ Kononenko, V., Tymchenko, L., Tarakhonch, L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. 18 (1). P. 127.

внутрішній системі. Держава не може ухилитися від відповідальності, посиляючись на своє внутрішнє законодавство¹.

Сучасна бізнес-культура стає більш відкритою, орієнтованою на сталість, співпрацю та дотримання екологічних стандартів. Одночасно розвивається коеволюційна економіка – напрям, що вивчає взаємне пристосування економічних процесів і природи. Це означає, що будь-які економічні дії впливають на довкілля, а зміни в довкіллі зі свого боку змінюють умови для економіки. Такий взаємозв'язок вимагає від країн нових форм дипломатії – екологічної, яка має об'єднувати зусилля для реагування на глобальні виклики та формування безпечного, стійкого майбутнього.

На сьогодні на міжнародному рівні є певний позитивний досвід вирішення питань охорони навколишнього середовища. Найбільшими міжнародними організаціями, що займаються питаннями охорони навколишнього середовища, є Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз. Саме в рамках цих організацій в останні роки йде активний пошук виходу з екологічної кризи, приймаються відповідні нормативні рішення, створюються комісії, допоміжні органи і структури, що контролюють реалізацію поставлених завдань у сфері охорони навколишнього середовища. Певну роль у концептуальній розробці шляхів виходу з екологічної кризи і формуванні міжнародної екологічної політики зіграли наукові дослідження Римського клубу і Стокгольмського інституту дослідження проблем миру².

У світлі глобальних кліматичних змін та обмеження невідновлюваних джерел викопного палива сталий розвиток повинен відігравати все більш важливу роль у забезпеченні енергетичних потреб. Потреби сучасного покоління повинні враховувати добробут майбутніх поколінь. Енергетична та кліматична політика,

¹ Кононенко В. П., Новікова Л. В., Тимченко Л. Д. Відповідальність держави за міжнародно-протиправне діяння як гарантія забезпечення міжнародної безпеки. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2021. Вип. 3 (7). С. 148.

² Кононенко В. П., Новікова Л. В. Особливості вирішення деяких питань екологічної безпеки ЄС на прикладі Польщі. *Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2021 року / за ред. О. М. Доценко, Л. В. Новікової, А. О. Червяцовой. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 155.

що поступово впроваджується в Європейському Союзі, зосереджена на питанні скорочення викидів, серед іншого, в енергетичному секторі, тоді як енергетична трансформація часто здійснюється (наприклад, у Данії, Німеччині та Франції) через усунення викопного палива на користь енергетичної галузі, що базується на відновлюваних джерелах енергії.

Поняття трансформації природно асоціюється з інноваціями та новими технологіями. Важливим елементом змін є не тільки доступність технологій, а й розробка такої енергетичної політики, яка дасть змогу відносно недорогими та найменшими екологічно збитковими засобами забезпечити безперебійне постачання енергії (енергетична безпека)¹. Але рішучі кроки країн Європи зі скорочення викидів CO₂ та заміни вуглецевого палива екологічно чистою енергією потягне за собою тиск на економіку експортерів нафти і газу, що матиме непрямий вплив і на імпортерів, зокрема, і на держави ЄС. Прагнення до більш чистої енергії несе в собі не тільки багато очевидних переваг, але й деякі ще погано усвідомлені ризики. Наслідки переходу на альтернативні джерела енергії для окремих виробників викопного палива будуть відрізнятися: в деяких з них можуть статися соціальні заворушення², політичні кризи аж до краху держави. Останнє може призвести до міграційних хвиль у бік Європи чи США. Політика окремих держав, які втратять легальні джерела поповнення бюджету, а особливо, якщо вони стануть притулком для терористів, може стати більш агресивною³.

Енергетична безпека, будучи важливою складовою сучасних міжнародних відносин, є лейтмотивом багатьох протиріч та конкуренції за доступ на зовнішні енергетичні ринки. Зі свого боку

¹ Gawlik L. The Polish power industry in energy transformation process. *Mineral Economics*. 2018. Vol. 31. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13563-017-0128-5>

² Наприклад, у Венесуелі економічна криза через падіння цін на нафту призвела до протестів – саме залежність Венесуели від нафти є основою більшості проблем, пов'язаних з визріванням нинішньої кризи. У структурі експорту країни 76 % припадає на нафту та нафтопродукти, а 2013 р. ця цифра сягала 91 %. Відповідно, падіння світових цін на нафту 2014 р. поглибило економічну кризу.

³ Кононенко В. П., Новікова Л. В., Харченко І. М. Трансформація політики міжнародних організацій ЄС та НАТО з метою забезпечення енергетичної безпеки держав-членів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. № 67. С. 313.

енергетичний чинник є не тільки рушійною силою міжнародних процесів, а також джерелом додаткової напруженості¹. Тому розвиток альтернативної енергетики повинен відбуватися планово, технологічно збалансовано, відповідно до наявних можливостей генерувати й зберігати отриману енергію для мінімізації негативних чинників як технічного характеру (нестабільність роботи), так і економічного (вплив на економіку електростанцій, що працюють на традиційних енергоносіях).

Крім прагнення розкрити політичні сили, які реалізують діяльність щодо навколишнього середовища, його управління та трансформації, політична екологія керується нормативною метою трансформації до кращих, менш примусових, менш експлуаторських і більш сталих способів ведення справ².

У ХХІ ст. екологічна складова стала важливою та невід'ємною частиною світової політики. Оскільки людство щоденно стикається з екологічними проблемами, що можуть нести за собою непередбачувані наслідки, навіть летальні, аж до вимирання усього живого на планеті³.

Процес регулювання у сфері охорони навколишнього середовища на міжнародному рівні вимагає активної участі кожної держави, нехай і з урахуванням різних можливостей, які вони мають для вирішення екологічних проблем. Важливою частиною є встановлення та дотримання норм екологічного права. А особливості сучасного етапу в розвитку цієї сфери обумовлені якісно новими концептуальними ідеями і відповідними правовими принципами:

- ідеєю сталого розвитку, яка отримує нову інтерпретацію;
- особливим акцентом на розвитку змісту і застосування принципів запобігання шкоди навколишньому середовищу в потенційному джерелі шкоди;

¹ Chindibaliuc O. Securitatea energetică: aspecte teoretice. *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*. 2021. Nr. 2 (Vol. 16). P. 49.

² Floyd R., Matthew A. R. *Environmental Security. Approaches and issues*. Published by Routledge. 2015. P. 7–8.

³ Гуменна Н. О. Міжнародна екологічна безпека в сучасному розумінні. *Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини* : щорічна Міжнародна наукова конференція, м. Донецьк, 24 квітня 2020 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Донецьк, 2020. С. 75.

– принципами обережності, а також тезою «забруднювач платить»¹.

Політичний вимір екологічної безпеки є ключовим аспектом міжнародного порядку, що визначає взаємозв'язок між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством у сфері охорони довкілля. В умовах глобалізації та кліматичних змін екологічна безпека стала важливим елементом національної та міжнародної політики, що підтверджується численними резолюціями ООН та рішеннями міжнародних судів.

Зокрема, Генеральна Асамблея ООН неодноразово наголошувала на необхідності колективних зусиль у сфері екологічної безпеки. Резолюція 47/37 від 25 листопада 1992 р.² визначає концепцію екологічної безпеки як складову міжнародної безпеки, а резолюція 70/1 «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» визнає необхідність екологічної стабільності для досягнення глобального миру.

Серед важливих рішень міжнародних судів потрібно виділити вже розглянуту справу «Габчиково-Надьмарош» (1997) у Міжнародному Суді ООН, де було визнано, що екологічні зобов'язання держав мають міжнародний характер, а їх порушення може розглядатися як загроза міжнародній безпеці³. Також у справі «Пульп Міллс» (Аргентина проти Уругваю, 2010 р.) суд визнав, що держави зобов'язані проводити оцінку впливу на довкілля перед реалізацією екологічно значущих проєктів.

Політична складова екологічної безпеки охоплює міжнародну співпрацю та дипломатію у сфері довкілля. Наприклад, Паризька кліматична угода (2015) стала одним із ключових міжнародних механізмів, що об'єднує держави в боротьбі зі зміною клімату, а Конвенція ООН з морського права (1982) встановлює правила використання природних ресурсів Світового океану⁴.

¹ Джигирей В. С., Сторожук В. М., Яцюк Р. А. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (Екологія та охорона природи). Львів : Афіша, 2000. 272, [102] с.

² Resolution «Protection of the environment in times of armed conflict». A/RES/47/37. 25 November 1992. A/47/PV.73. URL : <https://www.un.org/ru/ga/47/docs/47res.shtml>

³ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia): Judgment of 25 September 1997. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

⁴ Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права : міжнародний документ від 10.12.1982 / ligazakon. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R>

Так, політична складова екологічної безпеки охоплює міжнародне право, дипломатичні ініціативи та політичні рішення, які спрямовані на забезпечення стійкого розвитку, мирного співіснування держав та запобігання екологічним конфліктам. Вона вимагає зміцнення міжнародних інституцій, підвищення рівня відповідальності держав та активної участі громадянського суспільства у формуванні екологічної політики.

У руслі цих принципів відбувається формування нового напрямку і розширення спектра правових механізмів у сфері природокористування та збереження навколишнього середовища, також взято курс на екологізацію всіх політик¹.

10.3. Екологічна дипломатія

Наприкінці 2019 р. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш попередив про небезпеку зміни клімату та наближення до «точки неповернення»². У щорічному звіті про основні ризики, з якими світ може зіткнутися 2020 р., Всесвітній економічний форум у Давосі визначив п'ять ключових загроз: уповільнення економік і соціальна напруга, зміна клімату, зменшення біорізноманіття, проблеми кібербезпеки та нові виклики для здоров'я. Одним із найбільш негативних чинників, що впливають на зміну клімату та довкілля, було визначено нездатність запобігти серйозним техногенним втручанням і катастрофам, охоплюючи екологічні злочини, які шкодять життю та здоров'ю людей³, та мілітарну напруженість. Тому звернення до мирних засобів вирішення міжнародного спору є найбільш надійним і ефективним способом

¹ Гуменна Н. О. Міжнародна екологічна безпека в сучасному розумінні. *Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини* : щорічна Міжнародна наукова конференція, м. Донецьк, 24 квітня 2020 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Донецьк, 2020. С. 76.

² Manzanaro S. S. COP25 in Madrid: UN Secretary-General Guterres Says Planet Is 'Close to a Point of No Return' Euronews. 3 December 2019. URL : <https://www.euronews.com/2019/12/02/live-un-leaders-anddelegates-arrive-in-madrid-for-the-climatechange-summit>

³ The Global Risks Report 2020 / Insight Report 15th Edition. In partnership with Marsh & McLennan and Zurich Insurance Group. 94 p. URL : <https://www.marsh.com/uk/insights/research/global-risks-report-2020.html>

врегулювання суперечок. Мирне врегулювання – це основний компонент забезпечення безпеки, формування системи міжнародних відносин, заснованих на вилученні сили, взаєморозумінні, співпраці та довірі між суб'єктами міжнародного права. Врегулювання суперечок мирними засобами між державами є гарантією забезпечення миру та міжнародної безпеки¹.

На жаль, економічні інтереси розвинених країн та транснаціональних корпорацій часто суперечать міжнародній екологічній безпеці. Суперництво між економічними учасниками змінює умови їхньої діяльності та характер конкуренції. Сучасні підходи до розвитку економіки, зокрема кібернетичні та синергетичні, підкреслюють взаємозв'язок між економікою та довкіллям. Це призводить до формування нової моделі міжнародної конкуренції, яка враховує екологічні вимоги, впровадження інновацій, розвиток міжнародної співпраці та поширення глобальних цінностей².

Екологічна дипломатія є важливим напрямом сучасних міжнародних відносин, що передбачає використання дипломатичних засобів для вирішення екологічних проблем, запобігання екологічним конфліктам та сприяння сталому розвитку. У сучасних умовах економічної глобалізації країни все активніше співпрацюють у сфері захисту довкілля. Ця співпраця відбувається через багатосторонню екологічну дипломатію, яка об'єднує різні підходи до забезпечення безпеки суспільства. Однак кожна країна має різний рівень соціально-економічного розвитку, тому її можливості щодо впровадження екологічних рішень і реагування на глобальні виклики також різняться. Це означає, що для досягнення спільної екологічної безпеки потрібно враховувати особливості кожної держави та будувати гнучкі форми міжнародного співробітництва³.

Екологічна дипломатія як новий напрям міжнародної співпраці охоплює систему дій, спрямованих на захист навколишнього середовища через міждержавний діалог, координацію політик

¹ Кононенко В. П., Новікова Л. В. Вплив регіональних збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 214–215.

² Бохан А. В. Екологічна дипломатія в інтерактивній модальності глобалізації : монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 179–180.

³ Бохан А. В. Екологічна дипломатія: інтенція безпеки в економічній глобалізації. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24 (3). С. 109.

та спільні рішення. У міжнародному дискурсі вживаються різні варіанти терміна: «environmental diplomacy», «eco-diplomacy», «green diplomacy», «diplomacy for the environment» тощо. Незважаючи на різноманіття формулювань, усі вони відображають спільну ідею – забезпечення сталого розвитку та збереження природних ресурсів за допомогою дипломатичних зусиль.

Суть екологічної дипломатії полягає в тому, що політичні, наукові та культурні інститути спільно працюють над зменшенням шкоди довкіллю. Це поняття тісно пов'язане з рівнем соціально-економічного розвитку країн, їх енергетичними можливостями та екологічною безпекою. Водночас важливо враховувати, що різні держави сприймають екологічні виклики по-різному, залежно від національних пріоритетів, менталітету та доступу до ресурсів.

До основних чинників, що визначають ефективність екологічної дипломатії, належать: тісний зв'язок між економікою та екологією, необхідність координувати зусилля багатьох країн, ключова роль науки в прийнятті рішень, складність багатосторонніх переговорів, потреба в справедливому розподілі природних ресурсів та важливість інноваційного, креативного підходу до вирішення проблем.

Зростання уваги до екологічної дипломатії пояснюється необхідністю подолання прогалів у міжнародному природоохоронному праві, посиленням контролю за виконанням екологічних угод, а також формуванням нових напрямів екологічної співпраці, які за масштабом поступово наближаються до торговельної дипломатії. Важливими завданнями залишаються оцінка ефективності міжнародних екологічних угод, розуміння ролі громадянського суспільства, науки та пошук причин, чому одні домовленості працюють краще, ніж інші. Екологічна дипломатія більше не обмежується лише міжурядовими угодами, а охоплює широку участь недержавних акторів, громадських організацій, науковців, бізнесу, виконує не лише регуляторну, а й стратегічну функцію, формуючи нову модель глобального управління у відповідь на зміну клімату та інші екологічні загрози.

Її основні принципи охоплюють досягнення консенсусу, структурованість переговорного процесу (поділ складних тем на

підрозділи з подальшим об'єднанням в єдиний пакет рішень), а також заохочення активної та інноваційної участі сторін. Усе це перетворює екологічну дипломатію на ключовий інструмент міжнародної політики у XXI ст.¹

Ключову роль у розвитку екологічної дипломатії відіграє ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2997 (XXVII) 1972 р. започаткувала створення Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), яка координує екологічні ініціативи на міжнародному рівні². Крім того, прийняття «Порядку денного на XXI століття» під час Саміту Землі (1992) заклало основу для глобальної співпраці у сфері охорони довкілля.

Одним із найважливіших інструментів екологічної дипломатії є міжнародні угоди. Паризька кліматична угода (2015) об'єднала держави в боротьбі з глобальним потеплінням, зобов'язавши їх вживати заходів для скорочення викидів парникових газів. Орхуська конвенція (1998) закріпила право громадськості на доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті екологічних рішень, що є важливим елементом екологічної демократії.

Важливу роль у розвитку екологічної дипломатії відіграють міжнародні судові рішення. Наприклад, у справі «Коста-Ріка проти Нікарагуа», в якому Міжнародний Суд ООН підтвердив відповідальність держав за екологічну шкоду та встановив компенсаційні механізми за завдану шкоду довкіллю. Так, 2010 р. Коста-Ріка ініціювала справу проти Нікарагуа в Міжнародному Суді ООН у зв'язку з екологічно чутливими діями останньої в прикордонному районі річки Сан-Хуан. Суть претензій полягала у проведенні Нікарагуа днопоглиблювальних робіт та створенні штучного каналу, який з'єднував річку Сан-Хуан з лагуною Харбор-Хед. Ці дії, на думку Коста-Ріки, не лише порушували її суверенітет, а й завдали шкоди навколишньому середовищу та спричинили втрати її природним ресурсам.

¹ Бохан А. В. Екологічна дипломатія: науково-концептуальний вимір. *Ефективна економіка*. 2022. № 3. DOI 10.32702/2307-2105-2022.3.1

² Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobotnytstvo-z-mizhnarodnymi-organizatsiyamy/programa-oon-z-navkolyshnogo-seredovyssha-yunep/>

16 грудня 2015 р. Міжнародний Суд ООН ухвалив рішення, в якому визнав, що Нікарагуа порушила територіальний суверенітет Коста-Ріки, здійснивши розкопки на спірній території без попередньої згоди сусідньої держави. Суд також констатував факт екологічної шкоди, завданої внаслідок втручання у природне русло річки та пошкодження мангрової екосистеми. Водночас Суд зобов'язав Нікарагуа виплатити Коста-Ріці грошову компенсацію за матеріальні збитки, наголосивши, що сторони повинні впродовж року самотійно дійти згоди щодо розміру компенсації. Якщо ж їм не вдасться домовитися, Суд залишив за собою право визначити суму відшкодування.

Оскільки впродовж визначеного терміну сторонам не вдалося досягти компромісу, 2017 р. Коста-Ріка повторно звернулася до Суду з проханням самотійно вирішити питання компенсації. 2 лютого 2018 р. Суд ухвалив остаточне рішення щодо суми відшкодування, присудивши Коста-Ріці 379 000 доларів США, що значно менше заявленої суми у 6,7 мільйона. Суд мотивував таке рішення тим, що частина позовних вимог не була належним чином підтверджена документально: Коста-Ріка не надала переконливих доказів прямого причинного зв'язку між екологічними збитками та конкретними діями Нікарагуа.

Незважаючи на суперечності щодо розміру компенсації, вже в березні 2018 р. Нікарагуа добровільно сплатила визначену суму, чим продемонструвала повагу до рішень Міжнародного Суду ООН та прихильність до мирного вирішення спорів. Цей випадок став прикладом ефективного функціонування міжнародного правосуддя та впливу екологічної дипломатії на покращення міждержавних відносин. Після виконання рішення Суду політична напруга між державами зменшилася, а двосторонній діалог поступово нормалізувався, що свідчить про важливість дотримання міжнародного права у врегулюванні прикордонних та екологічних конфліктів¹. Це рішення Міжнародного Суду ООН стало знаковим прецедентом у розвитку екологічної дипломатії як ефективного

¹ Гришко В. Чи може Україна отримати компенсацію від окупанта в Міжнародному суді ООН? / DEJURE. 2022. 16 травня. URL : <https://dejure.foundation/8uypbph6z1-chi-mozhe-ukrana-otrimati-kompensatsyu-v/>

інструменту міжнародно-правового врегулювання екологічних спорів між державами. Суд не лише підтвердив порушення суверенітету та екологічну шкоду, але й продемонстрував здатність міжнародних інституцій забезпечити дотримання принципів екологічної відповідальності та репарації.

Екологічна дипломатія охоплює багатосторонні ініціативи, регіональну співпрацю та участь недержавних акторів, зокрема екологічні організації, бізнес та наукову спільноту. Наприклад, Європейський Союз активно просуває «зелений порядок денний» через дипломатичні переговори, економічні стимули та екологічні стандарти в торгових угодах.

Отже, екологічна дипломатія є інструментом мирного врегулювання екологічних конфліктів, запобігання глобальним екологічним загрозам та формування міжнародної політики у сфері сталого розвитку. Вона потребує активної участі всіх держав, посилення міжнародних інституцій та створення ефективних механізмів контролю за виконанням екологічних зобов'язань.

Перспективні теми для подальшого самостійного наукового дослідження та запропоноване наповнення

1. Політична екологія в умовах антропоцену: виклики для сучасних систем управління довкіллям (дослідження взаємозв'язків між владою, економікою та екологією у глобальній епосі домінування людини).

2. Екологічна дипломатія як інструмент міжнародної безпеки: сучасний стан та перспективи розвитку (аналіз сучасних підходів до екологічної дипломатії та її ролі в запобіганні міжнародним конфліктам).

3. Порівняльний аналіз екологічної політики Європейського Союзу та України: шляхи адаптації та імплементації стандартів (оцінювання можливостей і бар'єрів для екологічної інтеграції України в європейський безпековий простір).

4. Екологічна справедливість у політичній екології: принципи, виклики та механізми реалізації (розгляд проблем соціальної та екологічної нерівності як чинників формування сучасної екологічної політики).

5. Енергетична безпека в умовах глобальної енергетичної трансформації: екологічні та політичні наслідки (дослідження впливу переходу до відновлюваної енергетики на міжнародну безпеку та/або екологічний баланс).

6. Міжнародне екологічне право та практика міжнародних судів: сучасні прецеденти та їх значення для глобальної безпеки (аналіз справ, схожих до «Коста-Ріка проти Нікарагуа» та «Пульп Міллс», як індикаторів розвитку екологічного права).

7. Взаємозв'язок екологічної безпеки та політичної стабільності в країнах, що експортують енергоносії (дослідження ризиків для глобальної безпеки в умовах скорочення попиту на викопне паливо).

8. Коеволюційна економіка та екологічна політика: нові моделі взаємодії держави, бізнесу та суспільства (аналіз концепції коеволюції економічних та екологічних процесів у глобальному управлінні).

9. Роль громадянського суспільства у формуванні екологічної дипломатії: потенціал та обмеження (дослідження участі громадських організацій, науковців, бізнесу в екологічній політиці на міжнародному рівні).

10. Концепція «екології політики» як новий напрям політичної етики: сутність, цінності та практичне застосування (теоретико-прикладний аналіз ідеї «екологізації» політичного простору та мінімізації токсичних політичних рішень).

ТЕМА 11

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

11.1. Штучний інтелект і освіта.

11.2. Штучний інтелект у забезпеченні екологічної безпеки.

11.3. Марення штучного інтелекту.

11.4. Практикум.

11.1. Штучний інтелект і освіта

Термін «штучний інтелект» (далі – ШІ, алгоритмічний інтелект) вперше було вжито під час наукового семінару, що відбувся 1956 р. в коледжі Дартмута (США), одному з вишів Ліги Плюща. Тоді ШІ визначали як «науку та інженерію створення розумних машин, особливо розумних комп'ютерних програм». Упродовж наступних десятиліть розвиток ШІ відбувався хвилеподібно: періоди активного прогресу чергувалися з так званими «зимами ШІ» – часами спаду інтересу та фінансування. Тим часом з'являлися все нові визначення ШІ, які дедалі більше перепліталися з філософськими питаннями про те, що таке «інтелект» і чи можуть машини справді бути розумними. Крім того, стрімкий розвиток ШІ ставить під сумнів ефективність існуючих конституційно-правових механізмів захисту прав людини та основоположних принципів демократії¹.

Китайський дослідник Чжун визначив ШІ як галузь сучасної науки й техніки, що прагне, з одного боку, дослідити природу людського інтелекту, а з іншого – максимально перенести його функції на машини, щоб вони могли діяти якомога розумніше². Водночас, щоб обійти тривалі дискусії навколо цього питання, у даному виданні ШІ пропонується визначати як комп'ютерні

¹ Берназюк І. М. Штучний інтелект як нова реальність та його потенційний вплив на конституційно-правове регулювання в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 77.

² Zhong Yi. X. A Cognitive Approach to Artificial Intelligence. *Conference: Cognitive Informatics*. August 2006. Vol. 1. DOI 10.1109/COGINF.2006.365682

системи, здатні взаємодіяти з навколишнім світом за допомогою властивостей, які ми традиційно вважаємо людськими – таких як навчання, мовна взаємодія, сприйняття, аналіз, ухвалення рішень і навіть творчість.

Комісія ЮНЕСКО з етики наукових знань і технологій (COMEST) уточнює, що ШІ охоплює здатність машин імітувати певні функції людського інтелекту: сприйняття, навчання, логічне мислення, розв’язання проблем, мовну комунікацію та навіть створення творчих продуктів¹.

Системи на основі машинного навчання – одного з напрямів ШІ, який ґрунтується на аналізі великих масивів даних – стрімко поширюються в найрізноманітніших сферах. Це стало можливим завдяки двом ключовим чинникам: експоненційному зростанню обсягів даних (за підрахунками IBM, щодня у світі створюється понад 2,5 квінтільйони байтів інформації) і стрімкому розвитку обчислювальної потужності комп’ютерів. Згідно з законом Мура, сучасні смартфони мають потужність, співмірну з суперкомп’ютерами 40-річної давності (ця тенденція загалом дотримується закону експоненційного зростання обчислювальної потужності інженера Гордона Мура, згідно з яким кількість транзисторів на мікрочіпі подвоюється щороку, а вартість комп’ютерів зменшується вдвічі. Хоча закон Мура сьогодні не такий точний, як це було десятиліттями раніше, він все ще актуальний для сучасних комп’ютерів, оскільки ми можемо очікувати, що їхня швидкість і можливості постійно збільшуватимуться)².

Великі дані та високопродуктивні обчислення стали критично важливими для машинного навчання, адже його алгоритми потребують обробки мільйонів одиниць інформації, що зі свого боку вимагає колосальних обчислювальних ресурсів. Цікаво, що найвідоміші сьогодні алгоритми – «глибинне навчання» та «нейронні мережі» – існують уже понад 40 років. Однак лише нещодавно, завдяки сучасним технічним можливостям, вони продемонстрували справді проривні результати.

¹ World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology / UNESCO. URL : <https://www.unesco.org/en/ethics-science-technology/comest>

² Fast-forward – comparing a 1980s supercomputer to the modern smartphone / Adobe Acrobat Team. 2022. 11.08. URL : <https://blog.adobe.com/en/publish/2022/11/08/fast-forward-comparing-1980s-supercomputer-to-modern-smartphone>

Майже всі провідні технологічні компанії світу сьогодні пропонують потужні платформи «ШІ як послуга» (AI-as-a-Service)¹, багато з яких є відкритими для користувачів. Наприклад, Alibaba Cloud² надає хмарні ШІ-інструменти для бізнесу; Amazon AWS – попередньо навчені сервіси комп’ютерного зору, обробки мови, прогнозування; EasyDL дає змогу створювати користувацькі моделі без програмування; Google TensorFlow³ – відкриту екосистему для розробників машинного навчання; IBM Watson дає змогу запускати ШІ-додатки без прив’язки до конкретної платформи; Microsoft Azure має понад 100 інструментів для створення та розгортання ШІ-рішень; Tencent WeStart підтримує стартапи та поширює технології ШІ в різних галузях. Ці платформи значно полегшують доступ до ШІ для розробників, яким більше не потрібно створювати алгоритми з нуля⁴.

Упродовж останніх років штучний інтелект із малопомітної сфери академічних досліджень стрімко вийшов на перший план суспільних обговорень, зокрема й на рівні Організації Об’єднаних Націй. Його успішне застосування в різних галузях і великий потенціал для трансформації суспільних процесів зробили ШІ частиною повсякденного життя в багатьох країнах світу. ШІ використовується у смартфонах як персональні асистенти, у чат-ботах для обслуговування клієнтів, у рекомендаційних системах для фільмів чи музики, у системах прогнозування злочинності, розпізнавання облич, а також у медичній діагностиці⁵.

Цілі сталого розвитку (The Sustainable Development Goals, SDGs), також відомі як Глобальні цілі, були прийняті Організацією Об’єднаних Націй 2015 р. як універсальний заклик до дій щодо подолання бідності, захисту планети та забезпечення миру й процвітання для всіх людей до 2030 р. 17 SDGs є інтегрованими –

¹ AI-Engine as a Service / Colobridge. URL : <https://www.colobridge.net/ai-engine-as-a-service/>

² Alibaba Cloud. URL : https://www.alibabacloud.com/en/about?_p_lc=1&spm=a3c0i.272861.6791778070.61.287524afKbkRat

³ An end-to-end platform for machine learning / TensorFlow. URL : <https://www.tensorflow.org/?hl=en>

⁴ AI and education. Guidance for policy-makers. Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris. DOI : <https://doi.org/10.54675/PCSP7350>

⁵ Там само.

вони визнають, що дії в одній сфері вплинуть на результати в інших, і що розвиток має збалансувати соціальну, економічну та екологічну стійкість¹.

Ціль 4 спрямована на забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти. З метою її виконання ЮНІСЕФ має вісім ключових запитів до урядів, серед яких впровадження та масштабування рішень для цифрового навчання та інновацій для пересмислення освіти (запит 3)².

ШІ вже активно впроваджується в освіті. Приватний сектор розробляє так звані «інтелектуальні», «адаптивні» та «персоналізовані» системи навчання, які вже впроваджуються у школах та університетах по всьому світу, і передбачається, що ринок освітніх технологій на основі ШІ досягне 6 мільярдів доларів США³. Штучний інтелект має потенціал для розв'язання деяких із найбільших викликів у сучасній освіті, впровадження інноваційних методів викладання та навчання й прискорення прогресу на шляху до ЦСР 4. Однак швидкий технологічний розвиток неминуче створює численні ризики та виклики, які наразі випереджають нормативне регулювання. Аналіз зарубіжного законодавства показує, що в багатьох державах відсутнє спеціалізоване законодавство, яке б безпосередньо регулювало сферу штучного інтелекту, натомість розроблено концептуальні підходи у формі національних стратегій, які окреслюють пріоритетні напрями розвитку держави в цій галузі та передбачають поетапний план реалізації відповідних заходів. Особливу увагу потрібно приділити необхідності дотримання етичних стандартів, забезпечення захисту персональних даних, а також урахуванню інших аспектів безпеки, що виникають у процесі використання технологій штучного інтелекту⁴. Натомість, на міжнародному рівні розвиток нормативної бази

¹ What are the Sustainable Development Goals? / United Nations Development Programme. URL : <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

² Goal 4: Quality education. Using data to achieve the Sustainable Development Goals (SDGs) for children / UNICEF Data: Monitoring the situation of children and women. URL : <https://data.unicef.org/sdgs/goal-4-quality-education>

³ AI and education. Guidance for policy-makers. Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris. DOI : <https://doi.org/10.54675/PCSP7350>

⁴ Гаращенко В. В. Досвід правового регулювання використання штучного інтелекту за законодавством зарубіжних країн. *Правова держава* : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2024. Вип. 35. С. 890.

в цій галузі розвивається активніше: як зазначає Reuters, 13 березня 2024 р. Європа наблизилася до прийняття перших у світі правил щодо штучного інтелекту, оскільки законодавці ЄС схвалили попередню угоду щодо технології, використання якої стрімко зростає в широкому спектрі галузей промисловості та в повсякденному житті.

Нормативний акт про штучний інтелект, який розроблявся три роки, з'явився в міру того, як генеративні системи штучного інтелекту, такі як ChatGPT від Microsoft (MSFT.O) і чат-бот Gemini від Google (GOOGL.O), стають все більш популярними, що викликає занепокоєння з приводу дезінформації та фейкових новин¹. Десь через тиждень, 21 березня 2024 р. Генеральна Асамблея ООН одноголосно прийняла першу глобальну резолюцію, присвячену питанням штучного інтелекту, яка закликає держави забезпечувати захист прав людини, конфіденційність персональних даних, а також уникати застосування систем штучного інтелекту, що можуть становити загрозу для цих аспектів. Резолюція, що отримала назву «Використання можливостей безпечних, захищених і надійних систем штучного інтелекту для сталого розвитку», була розроблена під егідою Сполучених Штатів у співавторстві з 120 країнами та ухвалена консенсусом без необхідності проведення голосування².

ЮНЕСКО прагне підтримувати держави-члени у використанні потенціалу технологій штучного інтелекту для досягнення Порядку денного «Освіта-2030», забезпечуючи при цьому, щоб його застосування в освітніх контекстах керувалося основними принципами інклюзії та справедливості.

Мандат ЮНЕСКО за своєю суттю вимагає орієнтованого на людину підходу до ШІ. Він спрямований на те, щоб збільшити роль штучного інтелекту у вирішенні існуючої нерівності щодо доступу до знань, досліджень і розмаїття форм культурного

¹ Foo, Y. Chee. Europe one step away from landmark AI rules after lawmakers' vote / Reuters. March 14, 2024. URL : <https://www.reuters.com/technology/eu-lawmakers-endorse-political-deal-artificial-intelligence-rules-2024-03-13/>

² Поліковська Ю. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію про штучний інтелект / Детектор медіа. 2024. 22 березня. URL : <https://ms.detector.media/internet/post/34490/2024-03-22-genasambleya-on-ukhvalyla-rezolyutsiyu-pro-shtuchnyy-intelekt>

самовираження, а також переконатися, що штучний інтелект не розширює технологічні розриви всередині та між країнами. Обіцянка «ШІ для всіх» має полягати в тому, що кожен може скористатися перевагами поточної технологічної революції та отримати доступ до її плодів, зокрема з точки зору інновацій та знань¹.

Штучний інтелект стрімко трансформує освіту завдяки швидкому розвитку технологій, впливаючи на навчальний процес у всьому світі через персоналізоване навчання, віртуальних репетиторів та впровадження у вищу освіту, хоча й викликає етичні виклики та потребує підготовки до майбутнього. ШІ змінює освіту за допомогою адаптивних платформ, які підлаштовують контент під потреби учнів, аналізуючи їхню успішність, покращує академічні результати порівняно з традиційними методами, адже забезпечує динамічний досвід, враховуючи сильні та слабкі сторони студентів. За дослідженням McKinsey, організації працюють над пом'якшенням зростаючого набору ризиків, пов'язаних зі штучним інтелектом, і наймають на нові посади, пов'язані зі штучним інтелектом, одночасно перенавчаючи співробітників для участі в розгортанні ШІ². Віртуальні помічники, як ШІ Tutor від Khan Academy³ чи Socratic від Google, надають цілодобову підтримку з домашніми завданнями та поясненнями, зменшуючи, за даними EdTech Magazine, освітню нерівність завдяки доступу до якісної допомоги для всіх учнів. Університети впроваджують ШІ для створення «розумних кампусів», де чат-боти допомагають із реєстрацією та плануванням, а в лабораторіях ШІ аналізує дані й автоматизує оцінки, даючи можливість викладачам зосередитися на творчому мисленні. Проте ШІ викликає занепокоєння щодо конфіденційності даних, упередженості алгоритмів і ролі вчителів, що вимагає від закладів дотримання етичних принципів для захисту учнів і забезпечення справедливості. Звіт ЮНЕСКО прогнозує, що до 2030 р. ШІ стане ключовим у глобальних системах освіти,

¹ Artificial intelligence in education / UNESCO. URL : <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence?hub=32618>

² The state of AI: How organizations are rewiring to capture value / McKinsey. March 12, 2025. URL : <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>

³ Khan Academy. URL : <https://uk.khanacademy.org/>

а гібридні класи, поєднуючи ІІІ із традиційним навчанням, створюють насичене середовище, пропонуючи студентам персоналізацію, а педагогам – нові можливості для розвитку критичного мислення¹.

Стрімкий розвиток ІІІ ставить під сумнів ефективність існуючих конституційно-правових механізмів захисту прав людини та основоположних принципів демократії².

Використання ІІІ для обробки персональних даних, медичної діагностики, проведення наукових досліджень повинно здійснюватися з дотриманням права на приватність, гідність та автономію особистості. Особливо важливо забезпечити прозорість та контроль за використанням ІІІ у цих сферах, а також право людини на відмову від використання ІІІ у випадках, коли це зачіпає її особисті переконання³. Міжнародний досвід показує, що ІІІ має значний потенціал, але його використання повинно мати чіткі правові межі. Найбільш ефективними виявляються гібридні моделі, де ІІІ допомагає, але не ухвалює остаточних рішень⁴.

З моменту випуску Chat GPT у листопаді 2022 р. відбувся стрімкий сплеск інвестицій у генеративний штучний інтелект (GenAI) і впровадження в різних секторах. GenAI дає змогу користувачам взаємодіяти з технологією так, ніби розмовляє з людиною. Ця можливість зменшує бар'єри для впровадження та технічні навички, необхідні для використання цієї технології в багатьох ролях. Як наслідок, навички GenAI затребувані. Не дивно, що сектор інформаційних технологій має найбільше впровадження ІІІ. Крім того, країни з розвиненою економікою використовують його вищими темпами⁵.

¹ The Future of Education: How AI is Revolutionizing Learning. UNYP Chronicle Newsletter. 20 September, 2024. URL : https://www.unyp.cz/news/the-future-of-education-how-ai-is-revolutionizing-learning/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=11_PMAX-CIS-1-Group-2&utm_id=21429708452&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwtdi_BhACEiwA97y8BHaN-2hKDX2nXqMoBTcseeU9SNkX5ulnolhpCDJ6EvBu51OXuBzCjBoCF28QavD_BwE

² Берназюк І. М. Штучний інтелект як нова реальність та його потенційний вплив на конституційно-правове регулювання в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 77.

³ Там само. С. 79.

⁴ Берназюк І. М. Штучний інтелект у правосудді: конституційно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 2. С. 115.

⁵ Mavunga D. AI and the Future of Work. Insights from the World Economic Forum's Future of Jobs Report / Sand Technologies. 2025. January 21. URL : <https://www.sandtech.com/insight/ai-and-the-future-of-work/>

Держави з різними технологічними та економічними ресурсами прагнуть продемонструвати свою залученість у входження в новий етап цифрової епохи. Оцінити стан державного регулювання технологій ШІ можна за такими складовими, як нормативне забезпечення (законодавча база, що регулює виробництво і впровадження ШІ), інституційна інфраструктура (установи, відповідальні за координацію політики з питань ШІ у різних галузях), ресурси (кадрове забезпечення і фінансове стимулювання програм розвитку ШІ)¹.

Штучний інтелект стрімко змінює світову економіку та ринок праці. Ще кілька років тому технології автоматизації здавалися лише інструментами, що доповнюють зусилля людини, але сьогодні вони дедалі частіше стають причиною скорочення робочих місць. Від офісних працівників до представників творчих професій – нові алгоритми дедалі ефективніше виконують завдання, які раніше вимагали людської участі. За даними Всесвітнього економічного форуму, понад 40 % роботодавців уже планують скорочення персоналу через впровадження штучного інтелекту. На початку 2025 р. Форум опублікував традиційний звіт *Future of Jobs* («Майбутнє роботи»), згідно з яким 41 % компаній мають намір скоротити свої робочі місця через автоматизацію завдань².

Технологічні зміни, геоекономічна фрагментація, економічна невизначеність, демографічні зрушення та «зелений» перехід – як окремо, так і в сукупності – є основними рушіями, які, як очікується, формуватимуть і трансформуватимуть глобальний ринок праці до 2030 р.

Звіт «Майбутнє роботи 2025» об'єднує погляди понад 1 000 провідних роботодавців світу, які разом представляють понад 14 мільйонів працівників у 22 галузевих кластерах і 55 економіках світу, з метою аналізу того, як ці макротренди впливають на робочі місця та навички, а також які стратегії трансформації робочої сили планують впроваджувати роботодавці в період з 2025 по 2030 рік.

¹ Вінникова Н. А. Державні стратегії розвитку та впровадження штучного інтелекту. *Регіональні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 28. С. 52.

² Шевченко Л. Як ШІ вплинув на скорочення робочих місць і яка ситуація в українському IT / Канал 24. 2025. 23 січня. URL : https://24tv.ua/shtuchniy-intelekt-robotait-ukrayini-budut-skorochennya-pratsivnikiv_n2731219#3

За словами опитаних керівників, найшвидше зростання кількості робочих місць до 2030 р. (у відсотковому співвідношенні) зумовлене технологічним прогресом, зокрема, розвитком штучного інтелекту, робототехніки та зростанням доступу до цифрових технологій¹. Тому важливим завданням є підготовка громадян до життя й праці в умовах активного розвитку штучного інтелекту. Це вимагає формування у студентів ключових компетентностей, зокрема розуміння того, як працює ШІ, як він збирає та аналізує дані, а також як захищати персональну інформацію в цифровому середовищі. З огляду на міждисциплінарну природу ШІ, ефективна політика в галузі освіти повинна формуватись у співпраці з представниками різних галузей.

ЮНЕСКО активно підтримує глобальний діалог щодо взаємозв'язку ШІ та освіти. 2019 р. в Пекіні, спільно з урядом Китаю, відбулася Міжнародна конференція з питань штучного інтелекту та освіти під гаслом «Планування освіти в епоху ШІ: очолити стрибок». Саме на цій конференції було прийнято Пекінський консенсус – перший міжнародний документ, який містить рекомендації щодо ефективного використання ШІ для досягнення цілей у сфері освіти. Зокрема, він пропонує розробити освітні ресурси й інструменти для підготовки політиків, які зможуть впроваджувати ШІ в системи освіти, а також інтегрувати цифрові компетенції в національні освітні стандарти.

У цьому контексті ЮНЕСКО видала посібник «ШІ та освіта: керівництво для політиків», який має на меті сформулювати спільне бачення щодо ролі ШІ в освіті, оцінити його потенційні переваги та ризики, а також надати практичні рекомендації щодо впровадження національних політик. У посібнику представлено приклади кращих практик із різних країн світу та запропоновано поетапну стратегію впровадження ШІ в освітню сферу. Він орієнтований на розробників політики, освітян і науковців та допоможе адаптувати освітні системи до нових реалій, зробивши їх більш гнучкими, справедливими та стійкими до викликів майбутнього².

¹ The Future of Jobs Report 2025. World Economic Forum. Cologny / Geneva Switzerland. January 2025. P. 19.

² AI and education. Guidance for policy-makers. Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris. DOI : <https://doi.org/10.54675/PCSP7350>

Штучний інтелект володіє значним потенціалом для розв'язання глобальних викликів завдяки своїй здатності оперативно обробляти великі масиви даних, прогнозувати результати та вдосконалювати різноманітні процеси. У сфері екології та боротьби зі змінами клімату ШІ сприяє розробці екологічно чистих технологій, удосконаленню моделей кліматичних прогнозів, моніторингу забруднень, виявленню джерел викидів парникових газів, оптимізації енергетичних систем і підтримці переходу до відновлюваних джерел енергії. У галузі охорони здоров'я ШІ дає змогу проводити ранню діагностику захворювань, аналізувати медичні дані для кращого розуміння епідеміологічних тенденцій, розробляти нові медикаменти, прогнозувати спалахи інфекцій та ефективно розподіляти ресурси для медичних потреб. Щодо сталого розвитку, ШІ підтримує принципи ефективного використання ресурсів, скорочення відходів і оптимізації виробничих процесів, а в сільському господарстві сприяє підвищенню врожайності, зменшенню споживання води та пестицидів, забезпечуючи екологічну сталість. Зокрема, в екології ШІ допомагає аналізувати кліматичні дані, прогнозувати погодні зміни, відстежувати забруднення та попереджати природні катастрофи, що сприяє збереженню біорізноманіття; в охороні здоров'я він підтримує персоналізовану медицину та обробку великих обсягів даних для досліджень; у моніторингу довкілля ШІ забезпечує реальний час аналізу параметрів, таких як якість повітря, води та ґрунтів; в енергетиці ШІ оптимізує системи, зменшуючи викиди та залежність від викопного палива; в освіті ШІ адаптує навчальні програми до індивідуальних потреб і розширює доступ до освіти; у сталому розвитку та економіці він сприяє ефективному управлінню ресурсами та розвитку розумних міст; у сфері безпеки ШІ допомагає боротися з корупцією та забезпечувати кібербезпеку; у захисті біорізноманіття ШІ відстежує екосистеми за допомогою сенсорів і дронів; у сільському господарстві ШІ підтримує розумні технології для сталого управління землями; у прогнозуванні катастроф ШІ мінімізує відходи через оптимізацію виробництва. Так, ШІ відіграє ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки, сталого розвитку та соціальної справедливості, але його застосування потребує етичного

регулювання для уникнення потенційних ризиків і забезпечення справедливого використання¹.

Розвиток міжнародного регулювання цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), свідчить про поступову інституціоналізацію цього напрямку на глобальному рівні. Проте аналіз виявив ряд перешкод для ефективного глобального регулювання ШІ. По-перше, чинні міжнародні норми мають рекомендаційний характер, а не імперативний, що дає змогу державам ігнорувати стандарти, прописані в угодах. По-друге, у більшості міжнародних організацій бракує спеціалізованих підрозділів для регулювання ШІ: функції або розподілені між різними структурами (наприклад, у НАТО), або делеговані експертним групам, що призводить до фрагментарного підходу на принципах *ad hoc*. По-третє, на відміну від держав, які забезпечують стратегії розвитку ШІ ресурсами, міжнародні об'єднання здебільшого обмежуються інформаційно-аналітичною та нормативно-дорадчою діяльністю, що ускладнює створення комплексного глобального регулювання в цій сфері².

11.2. Штучний інтелект у забезпеченні екологічної безпеки

Алгоритмічний інтелект відіграє ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки, відкриваючи нові перспективи для моніторингу, аналізу та збереження навколишнього середовища. Завдяки своїм можливостям, ШІ сприяє попередженню екологічних загроз, мінімізації ризиків і підтримці принципів сталого розвитку, що є критично важливим у сучасних умовах глобальних кліматичних змін. Використовуючи технології обробки великих даних (*big data*), ШІ здатен прогнозувати ймовірність виникнення

¹ Штучний інтелект як інструмент забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку / А. Череп та ін. Ukrainian science and education in the conditions of European integration : collective monograph. GS Publishing Services. California, 2024. С. 39–54.

² Вінникова Н. А. Штучний інтелект у контексті глобального управління. *Політикус* : наук. журнал. 2022. № 3. С. 68.

природних катастроф, таких як повені, лісові пожежі, землетруси, зсуви ґрунту чи урагани, що дає змогу своєчасно вживати превентивних заходів. За допомогою аналітичних моделей і глибокого аналізу історичних даних, кліматичних показників та інших екологічних параметрів ШІ допомагає розробляти стратегії сталого розвитку, які враховують як потенційні ризики для довкілля, так і можливості для його захисту й відновлення. Такий підхід дає змогу органам влади, екологічним організаціям і спеціалізованим службам краще готуватися до надзвичайних ситуацій, оптимізувати ресурси для реагування на кризи та значно зменшувати масштаби можливих збитків, зберігаючи при цьому природні екосистеми для майбутніх поколінь. Штучний інтелект, аналітика даних, Internet of Things (IoT) і блокчейн можуть допомогти оптимізувати використання ресурсів і зменшувати викиди, що сприяє зеленому розвитку¹.

Алгоритмічний інтелект відіграє значну роль у формуванні підходів до повторного використання ресурсів, зменшення обсягів відходів і вдосконалення виробничих процесів, що створює передумови для розвитку економіки замкнутого циклу та суттєво знижує негативний вплив на навколишнє середовище. Застосування ШІ дає змогу зробити стратегію сталого розвитку більш ґрунтовною та всебічною, оскільки він дає можливість враховувати не лише поточні екологічні виклики, а й довгострокові ризики, а також виявляти нові можливості для збереження природи. Такі технологічні рішення вже знаходять широке застосування в різних сферах економіки, зокрема в енергетичному секторі, сільському господарстві, логістиці та сфері міського планування, де ШІ сприяє підвищенню ефективності управління ресурсами. Наприклад, ШІ використовується для моніторингу викидів парникових газів на промислових підприємствах, що дає змогу вчасно виявляти та зменшувати їхній рівень, а також для прогнозування обсягів відходів і оптимізації процесів їхньої переробки, що забезпечує

¹ Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Синергія цифрових технологій та зеленого розвитку: взаємодія і взаємозв'язок. «*Green Construction*» («Зелене будівництво»): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. К.: Київський національний університет будівництва і архітектури, 2024. С. 71.

більш раціональне використання матеріалів. Усе це сприяє зниженню загального екологічного навантаження, підвищенню рівня екологічної безпеки та формуванню більш стійкої моделі економічного розвитку, яка гармонійно поєднує економічні вигоди з турботою про довкілля¹. Застосування комп'ютерного зору та технологій машинного навчання дає змогу штучному інтелекту ефективно ідентифікувати різні види рослин і тварин, вести моніторинг їхньої чисельності, аналізувати динаміку змін популяцій, а також сприяти збереженню рідкісних видів, запобігаючи їх зникненню. Ці технології відіграють особливо важливу роль у віддалених або важкодоступних регіонах, де традиційні методи дослідження можуть бути ускладненими чи малоефективними через обмеженість людських ресурсів і складні природні умови². Крім того, використання алгоритмів машинного навчання у поєднанні з сучасними технологіями датчиків дає змогу ефективно моніторити стан водних ресурсів, регулювати використання земель, прогнозувати потенційні ризики, а також допомагати у прийнятті рішень, спрямованих на збереження природного середовища³. Використання ШІ дає змогу ефективно опрацьовувати великі обсяги інформації, зібраної з різноманітних джерел, зокрема супутників, дронів, сенсорних систем і мобільних пристроїв, що забезпечує моніторинг стану атмосфери, водних ресурсів, ґрунтів і екосистем у реальному часі. Такий підхід дає змогу оперативно виявляти забруднення, зміни кліматичних умов чи інші екологічні загрози, сприяючи швидкому реагуванню на них. Крім того, алгоритми ШІ можуть бути застосовані для оптимізації управління

¹ Політика національної безпеки як чинник забезпечення стабільності та захисту інтересів держави / В. Г. Воронкова та ін. *Contemporary ukrainian science: theoretical and practical achievements : collective monograph* / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. Р. 40–55.

² Нікітенко В. О., Воронкова В. Г. Місце і роль штучного інтелекту в постінформаційному суспільстві. *Комунікаційний простір постінформаційного суспільства: виклики в умовах воєнного часу* : збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2024 року / за ред. У. В. Жорнокуй, О. П. Кивлюк К. : НУБіП України, 2024. С. 50–53.

³ Ставська С. Потенціал використання штучного інтелекту у вирішенні проблем екології та водокористування. *Екологія. Людина. Суспільство* : матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7 грудня 2023 р. Київ, 2023. С. 241.

ресурсами в різних сферах, таких як промисловість, сільське господарство і міське господарство, що сприяє зменшенню негативного впливу на довкілля. Наприклад, у сільському господарстві ШІ допомагає впроваджувати точне землеробство, зокрема за допомогою раціонального використання води та добрив, що не лише знижує рівень забруднення, а й сприяє економії природних ресурсів, забезпечуючи більш стале використання екосистем. Так, інтеграція ШІ в екологічні практики відкриває нові можливості для підвищення ефективності природоохоронних заходів і мінімізації антропогенного впливу на навколишнє середовище¹.

Застосування штучного інтелекту відкриває значні можливості для підвищення ефективності управління екологічними процесами за допомогою автоматизації рутинних завдань, що дає змогу фахівцям зосередитися на складніших аспектах, таких як розробка стратегій сталого розвитку. ШІ здатен обробляти великі обсяги екологічних даних, виявляти закономірності, прогнозувати зміни в довкіллі, наприклад, передбачати кліматичні аномалії чи оцінювати ризики забруднення, що сприяє прийняттю науково обґрунтованих рішень для мінімізації екологічних загроз. Крім того, використання ШІ може вдосконалювати моніторинг екологічної безпеки через автоматизовані системи аналізу стану повітря, води чи ґрунтів, а також створювати інноваційні рішення, такі як інтелектуальні системи управління відходами чи оптимізації енергоспоживання. Застосування ШІ в промислових процесах сприяє зниженню екологічного навантаження завдяки оптимізації виробничих ланцюгів, зменшенню викидів і підвищенню енергоефективності. Також ШІ допомагає виявляти потенційні екологічні ризики, які складно ідентифікувати традиційними методами, наприклад, прогнозувати техногенні катастрофи чи оцінювати вплив діяльності підприємств на біорізноманіття, забезпечуючи проактивний підхід до захисту довкілля. Водночас глобальне прискорення розвитку технологій ШІ в різних країнах стимулює трансформацію підходів до екологічного управління, сприяючи

¹ Штучний інтелект як інструмент забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку / А. Череп та ін. Ukrainian science and education in the conditions of European integration : collective monograph. GS Publishing Services. California, 2024. С. 39–54.

інтеграції інноваційних рішень у діяльність організацій, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки¹.

Екологічні проблеми мають транскордонний характер, що робить міжнародне співробітництво необхідною умовою для ефективного використання штучного інтелекту у їх вирішенні. Спільний обмін екологічними даними, розвиток глобальних систем моніторингу та реалізація проєктів зі спільного використання інфраструктури ШІ сприятимуть точнішому відстеженню й прогнозуванню змін у планетарних екосистемах. Важливим елементом розвитку цієї галузі є також поширення знань про потенціал ШІ, а також про етичні виклики, пов'язані з його застосуванням у сфері екології. Організація освітніх програм, спрямованих на підготовку нового покоління фахівців, які працюватимуть на стику екології та ШІ, забезпечить якісну підготовку кадрів і прискорить інтеграцію цих технологій у вирішення екологічних проблем².

11.3. Марення штучного інтелекту

За останні декілька років розвиток систем штучного інтелекту досяг високого рівня, що відкрило нові можливості для запровадження та використання таких систем у різних сферах суспільного життя³. Важливо, щоб аналітика на основі даних була справді корисною, необхідно, щоб первинні дані були точними, неупередженими і не ґрунтувалися на хибних припущеннях, а обрані алгоритми були доречними та надійними. У реальності ці умови часто не дотримуються належним чином⁴.

¹ Воронкова В. Штучний інтелект (ШІ) як каталізатор трансформації бізнесу, підприємств, організацій. *Theory and Practice: Problems and Prospects* : International Scientific-Practical Conference : Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024. Virtual Conference. С. 38.

² Штучний інтелект як інструмент забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку / А. Череп та ін. *Ukrainian science and education in the conditions of European integration* : collective monograph. GS Publishing Services. California, 2024. С. 39–54.

³ Берназюк І. М. Штучний інтелект у правосудді: конституційно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання, 2025. № 2. С. 113.

⁴ AI and education. Guidance for policy-makers. Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris. DOI : <https://doi.org/10.54675/PCSP7350>

У сучасних умовах стрімкого розвитку штучного інтелекту його застосування для обробки та аналізу великих обсягів даних стає все більш популярним у наукових, економічних, юридичних та інших сферах. Алгоритмічні системи демонструють високий потенціал у виявленні закономірностей, формуванні прогнозів і прийнятті рішень. Водночас актуальним залишається питання достовірності та коректності висновків, які генерує штучний інтелект. Тому до висновків ШІ треба відноситись критично з урахуванням того, що нейромережі можуть генерувати неправдиву інформацію, вигадані факти чи цитати. Це так зване марення (галюцинації) ШІ, воно настільки помітне, що відповідний термін навіть було обрано словом 2023 р. за версією Кембриджського словника.

Причинами такого явища можуть бути як обмеження початкової вибірки, так і особливості побудови математичних моделей, які формують висновки на основі ймовірнісних припущень, а не об'єктивних фактів. Штучний інтелект, не маючи власного критичного мислення та емпіричного досвіду, не здатен відрізнити достовірну інформацію від хибної або суперечливої. Більш того, у разі відсутності достатньої кількості даних чи контексту система може генерувати некоректні пояснення або висновки, що виглядають логічно обґрунтованими, але насправді є помилковими. Це становить особливу загрозу в галузях, де ціна помилки є високою – зокрема в медицині, юриспруденції, безпеці, державному управлінні.

У зв'язку з цим виникає необхідність обережного використання алгоритмічного інтелекту під час аналізу даних. Жодна навіть найдосконаліша модель не може бути єдиним та остаточним джерелом під час прийняття рішення. Надзвичайно важливо здійснювати додаткову перевірку отриманих результатів за допомогою альтернативних джерел, експертних оцінок та класичних методів аналізу. Практика демонструє, що поєднання можливостей ШІ з людським критичним мисленням, контекстним розумінням і професійною експертизою забезпечує більш високий рівень достовірності та ефективності прийняття рішень. Згідно з дослідженням

McKinsey, на сьогодні все більше організацій посилюють свої заходи з управління ризиками, які виникають у зв'язку із застосуванням генеративного штучного інтелекту. Порівняно з початком 2024 р., організації більш активно працюють над зменшенням і контролем ряду ключових ризиків, пов'язаних із використанням ШІ. Йдеться, зокрема, про такі проблемні напрями, як неточність результатів, загрози кібербезпеці та порушення прав інтелектуальної власності. Ці три категорії ризиків – недостовірність даних і висновків, вразливість до кіберзагроз і можливість незаконного використання захищених авторським правом або патентом матеріалів – є найбільш поширеними проблемами, які вже призвели до негативних наслідків у діяльності організацій¹.

Отже, потрібно наголосити, що використання штучного інтелекту під час аналізування даних потребує виваженого та відповідального підходу. Довіра до алгоритмічного інтелекту має бути обмеженою і завжди супроводжуватися контролем та перевіркою інформації. Лише так можливо мінімізувати ризики хибних висновків і забезпечити надійність аналітичних результатів у різних сферах діяльності.

Галюцинації штучного інтелекту, також відомі як конфабуляції, які виникають, коли інструменти надають неправдиву інформацію, яка може варіюватися від пропозицій, які здаються абсолютно правдоподібними, до таких, які є абсолютно безглуздими.

За словами представника з видавництва Кембриджського словника, факт, що ШІ може «галюцинувати», нагадує, що людям все ще потрібно використовувати свої навички критичного мислення для використання цих інструментів². Пропонуємо простий приклад вирішення двома алгоритмами елементарного завдання з англійської.

¹ The state of AI: How organizations are rewiring to capture value / McKinsey. March 12, 2025. URL : <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>

² Чайковська В. Галюцинувати: Кембриджський словник визначив слово року / DW. 2023. 15 листопада. URL : <https://www.dw.com/uk/galucinuvati-kembridzskij-slovník-viznaciv-slovo-roku/a-67406110>

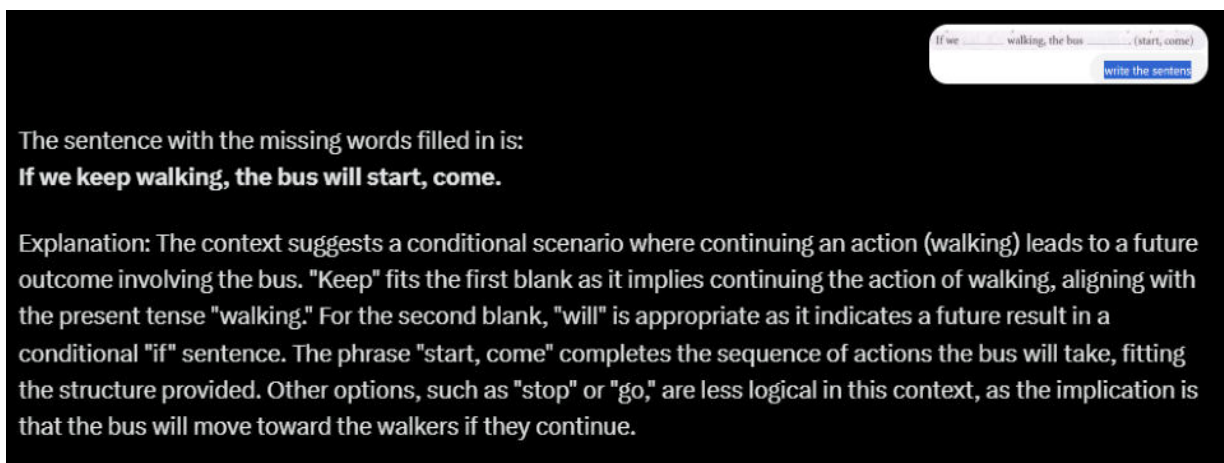

Рисунок 1 – Grok

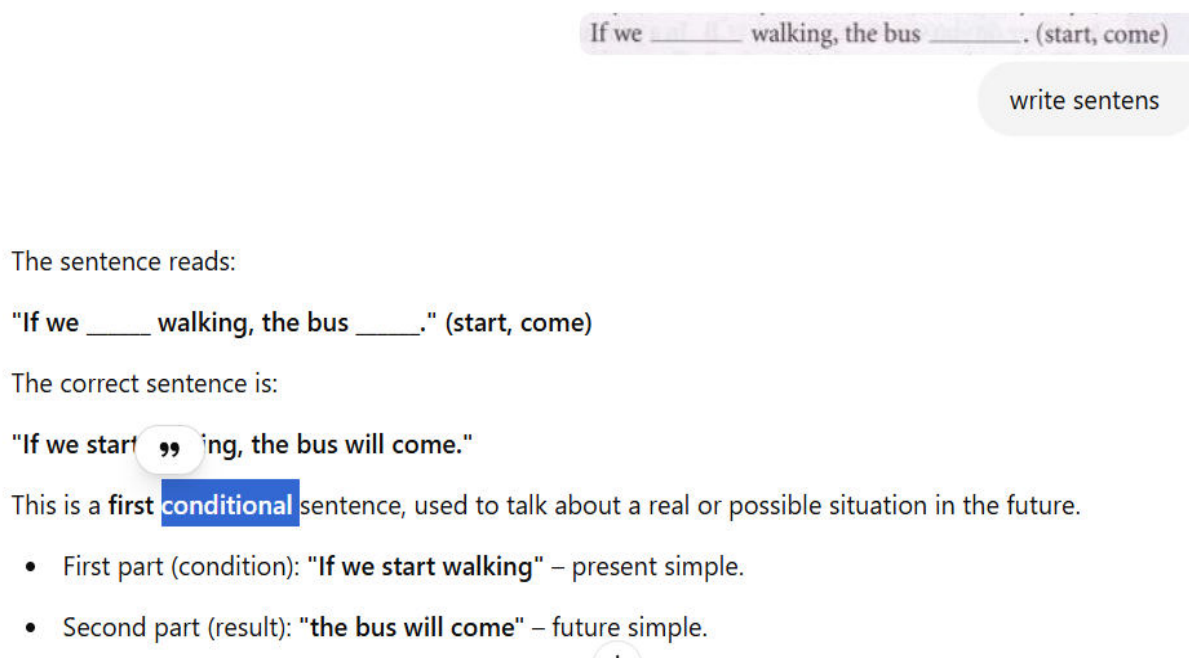

Рисунок 2 – ChatGPT

Як можна побачити на рис. 1, Grok на досить просте завдання дав абсолютно не коректну відповідь, тоді як ChatGPT на той самий запит відповів правильно.

Існує ймовірність, що Grok не навмисно надає відверто некоректну відповідь, а причиною цього може бути недостатній рівень його знань чи обмеженість у доступі до необхідної інформації. Іншими словами, ми, можливо, спостерігаємо прояв відомого принципу, знаного як Бритва Генлона (Hanlon's Razor): «*Ніколи не приписуй злomu наміру те, що цілком можна пояснити дурістю*» (*Never attribute to malice that which is adequately explained by*

stupidity). Це правило не має чітко встановленого автора, але в такій формі воно з'явилося у збірці афоризмів Роберта Г. Дж. Генлона (Robert J. Hanlon) 1980 р.

Цей принцип стверджує, що не варто приписувати злому наміру те, що можна пояснити простою необізнаністю чи помилкою, він часто застосовується в аналізі поведінки як людей, так і систем, зокрема штучного інтелекту, підкреслюючи, що помилки частіше є результатом недостатньої компетентності, ніж свідомого наміру завдати шкоди. Так, неточність у відповідях Grok може бути зумовлена не зловмисністю, а обмеженнями в його навчальних даних або алгоритмах обробки інформації, що потребує подальшого вдосконалення для підвищення точності та достовірності.

Це не буквально «не треба пояснювати складне тупістю», а радше – *не ускладнюй злими або хитрими мотивами те, що можна пояснити банальною некомпетентністю*. Не плутати з «бритвою Оккама» – методологічним принципом, суть якого зводиться до вислову: «Не варто припускати більше, ніж необхідно» або «Не слід вводити додаткові сутності без нагальної потреби» (лат. *Non sunt entia multiplicanda praeter necessitatem*).

Принцип отримав назву на честь англійського філософа-номіналіста Вільяма Оккама, який у своїх працях наголошував: «Те, що можна пояснити меншою кількістю припущень, не слід пояснювати більшою» та «Різноманіття не повинне вводитися без необхідності». У науковому контексті бритва Оккама не є суворим законом, а радше практичним орієнтиром – своєрідним методом вибору найпростішого з можливих пояснень у разі наявності кількох альтернатив¹.

У контексті міжнародної екологічної безпеки застосування штучного інтелекту набуває дедалі більшого значення, оскільки дає змогу обробляти великі масиви екологічних даних, виявляти закономірності забруднення довкілля, моделювати кліматичні зміни, прогнозувати екологічні катастрофи та оптимізувати рішення у сфері сталого розвитку. Однак треба звернути на критично важливу проблему – обмежену достовірність висновків ШІ, яка може мати серйозні наслідки саме у сфері екологічної безпеки.

¹ Zosym M. Occam's razor. November 16, 2020. URL : <https://www.maxzosim.com/britva-okkama/>

Ненадійність, так звані «галюцинації» ШІ або конфабуляції, особливо небезпечні у випадках, коли на основі аналізу даних приймаються рішення, що впливають на екосистеми, транснаціональне регулювання викидів, екологічну політику країн чи розподіл міжнародної допомоги. Якщо алгоритм зробить помилкові прогнози щодо, наприклад, розповсюдження забруднення або наслідків стихійного лиха, це може поставити під загрозу здоров'я населення, економічну стабільність регіонів і міжнародну екологічну рівновагу.

У зв'язку з цим критичне осмислення даних, згенерованих ШІ, є надзвичайно важливим для запобігання екологічним помилкам на міжнародному рівні. Тому поєднання штучного інтелекту з людським контролем, експертною оцінкою і класичними методами аналізу є оптимальним підходом для прийняття рішень у сфері міжнародної екологічної політики та безпеки.

11.4. Практикум

Штучний інтелект уже давно перестав бути темою наукової фантастики. Сьогодні його об'єктивне існування не викликає сумнівів, а сфера його застосування щороку розширюється. Якщо раніше подібні технології здавалися чимось далеким і недоступним, то сьогодні ми щодня стикаємося з ними в повсякденному житті, на роботі, в освіті, медицині, праві, економіці та інших галузях. Особливе значення питання використання штучного інтелекту набуває у сфері освіти, де він може стати потужним інструментом, здатним значно підвищити якість навчального процесу.

Втім, як і будь-яка нова технологія, штучний інтелект викликає занепокоєння. Часто можна почути думки, що його використання шкодить традиційним навичкам мислення, ускладнює об'єктивне оцінювання знань та взагалі є небезпечним для освіти. Ця ситуація нагадує історію із заборонаю калькуляторів у школах у другій половині XX ст., коли побоювалися, що ці пристрої позбавлять дітей здатності рахувати в голові. Згодом стало очевидно,

що калькулятори не знищили математику, а навпаки – стали зручним інструментом, який допомагає учням швидше виконувати обчислення та зосереджуватися на складніших завданнях. Так само і штучний інтелект – це не загроза, а можливість, яку потрібно грамотно інтегрувати у навчальний процес.

Сьогодні AI-системи можуть аналізувати великі обсяги інформації, створювати тексти, генерувати навчальні завдання, перевіряти знання, допомагати у дослідженнях і навіть прогнозувати результати. Завдяки цьому навчальний процес може стати більш сучасним, гнучким, доступним і персоналізованим. Учні можуть отримувати миттєвий зворотний зв'язок, індивідуальні завдання, вивчати складні теми за допомогою інтерактивних симуляцій та інтегрованих AI-систем. Усе це значно підвищує ефективність навчання.

Однак, як і будь-яка технологія, штучний інтелект має свої обмеження. Однією з основних проблем є так зване «галюцинування ШІ» – створення системами AI правдоподібної, але вигаданої або помилкової інформації, про що ми вже казали вище. Це важливий момент, який потрібно враховувати під час використання таких технологій в освіті. Не можна повністю покладатися на штучний інтелект без перевірки результатів. Важливо критично ставитися до інформації, перевіряти її з кількох джерел, розуміти природу роботи штучного інтелекту та його обмеження.

Забороняти використання AI – безперспективний шлях. Замість цього потрібно навчатися правильно ним користуватися. Освітня система має допомогти розвивати критичне мислення, цифрову грамотність, здатність аналізувати, перевіряти і відповідально ставитися до використання сучасних технологій. Саме такий підхід допоможе виховати конкурентоспроможних фахівців, здатних працювати в умовах сучасного світу, де технології вже є невід'ємною частиною життя.

Отже, штучний інтелект – це не загроза, а потужний ресурс, який за умови відповідального використання може стати важливим доповненням до традиційної освіти. Головне – не відкидати нові можливості, а навчитися ними ефективно користуватися, враховуючи як переваги, так і потенційні ризики.

Розглянемо практичний варіант застосування ІІІ саме в галузі екологічної безпеки та запропонуємо декілька запитів і перевіримо їх.

– Дай актуальний аналіз стану екологічної безпеки в Україні.

Відповідь:

«Стан екологічної безпеки в Україні 2025 р. залишається критичним через наслідки повномасштабної війни, а також через хронічні екологічні проблеми. Основні виклики пов'язані з руйнуванням інфраструктури, забрудненням повітря, води та ґрунтів, а також порушенням екосистем.

1. *Вплив війни на екологію*: Воєнні дії суттєво збільшили обсяги забруднень. Згідно з оцінками, понад 105 млн тонн забруднювальних речовин потрапили в довкілля через вибухи, пожежі та згоряння нафтопродуктів. Особливо постраждали водні ресурси через руйнування водоочисних споруд, що призвело до значного збільшення вмісту важких металів у водах, ускладнюючи забезпечення якісною водою населення.

National Institute for Strategic Studies

GreenPost

2. *Забруднення ґрунтів і поводження з відходами*: Значна частина територій, особливо на сході та півдні, потребує розмінування та рекультивації через забруднення хімічними речовинами і небезпечними відходами. 2024 року ідентифіковано понад 350 несанкціонованих сміттєзвалищ, із яких лише 17 % вдалося ліквідувати.

GreenPost

Ecopolitic

3. *Загрози для атомної енергетики*: російська окупація Запорізької АЕС підвищила ризики ядерної безпеки, які мають як локальні, так і транскордонні наслідки.

National Institute for Strategic Studies

4. *Законодавчі заходи та екологічна політика*: Уряд України працює над реформами для посилення екологічного контролю, модернізації очисних споруд і створення основ для відшкодування збитків через міжнародні репарації. Важливими є також програми, спрямовані на адаптацію до зміни клімату, зменшення промислового забруднення і розвиток управління відходами.

Ecopolitic

Попри складну ситуацію, Україна продовжує працювати над посиленням екологічної безпеки та інтеграцією екологічних стандартів ЄС, що стане основою для сталого відновлення після війни».

Проаналізуємо коректність інформації, наданої *Chatgpt*.

У першій позиції –

«1. Вплив війни на екологію: Воєнні дії суттєво збільшили обсяги забруднень. Згідно з оцінками, понад 105 млн тонн забруднювальних речовин потрапили в довкілля через вибухи, пожежі та згоряння нафтопродуктів. Особливо постраждали водні ресурси через руйнування водоочисних споруд, що призвело до значного збільшення вмісту важких металів у водах, ускладнюючи забезпечення якісною водою населення».

Chatgpt посилається на «National Institute for Strategic Studies». Якщо пройти за посиланням, ми потрапляємо на сторінку Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), а саме – на Аналітичну доповідь «Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії», з якою вже можна працювати як із першоджерелом з відповідним посиланням: [Іванюта С., Якушенко Л. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії: аналіт. доп.: НІСД, 2024. 61 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.11>].

Друга позиція – «Забруднення ґрунтів і поводження з відходами: Значна частина територій, особливо на сході та півдні, потребує розмінування та рекультивації через забруднення хімічними речовинами і небезпечними відходами. 2024 року ідентифіковано понад 350 несанкціонованих сміттєзвалищ, з яких лише 17 % вдалося ліквідувати» – має гіперпосилання на два інтернет-ресурси: «GreenPost» та «Ecopolitic».

Проходимо за першим посиланням і потрапляємо на «GreenPost» – інформаційно-аналітичний ресурс, який спеціалізується на висвітленні актуальних тем в екологічній, медичній, енергетичній та агросферах, а саме – на статтю О. Шевченко «ТОП-5 пріоритетів 2024 в сфері довкілля: Реформа Державної екологічної інспекції України».

Перевіряємо автентичність тексту, запропонованого штучним інтелектом за допомогою вибіркового пошуку в тексті статті слів та/або словосполучень. Наприклад, будемо використовувати слова «розмінування», «рекультивації», словосполучення «хімічними речовинами». Оскільки за жодним із запитів у тексті статті співпадіння не знайшлося, проглядаємо її текст більш уважно – можливо, Chatgpt узагальнив текст і дав відповідь «по мотивах» статті, на яку навів посилання.

Для наглядності скопіюємо сюди (з відповідним коректним посиланням).

«В Україні вже зафіксовано понад 4 800 тисяч злочинів росії проти української природи. Це зазначає Єврокомісія у своїх рекомендаціях Україні. Щодо цього є чітке розуміння на рівні держави. Про це Міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець наголосив у ході розширеної наради з територіальними органами Держекоінспекції, інформує Урядовий портал».

«Роль екологічного інспектора у фіксації та обрахунку збитків довкіллю внаслідок війни сьогодні важко переоцінити. Завдяки роботі ДЕІ в Україні вже зафіксовано понад 4 800 тисяч злочинів росії проти української природи. Розмір збитків сягає понад 2,4 трлн гривень», – повідомив Руслан Стрілець.

Наше ключове завдання – перейти від системи точкового контролю підприємства, до системи щоденного моніторингу та збереження природних екосистем. Усе це закладаємо в оновленому законодавстві.

«Новий екоконтроль – це також про сучасні інструменти фіксації фактів шкоди довкіллю. І перші кроки вже зроблено. Сьогодні екологічні інспектори вже фіксують через ЕкоЗагрозу результати перевірок, проведених за зверненнями українців. А українці все частіше використовують застосунок, щоб повідомити про виявлені факти. Кількість таких звернень вже зросла у 3 рази», – зазначив Руслан Стрілець.

За словами очільника Міндовкілля, надалі ЕкоЗагроза стане щоденним невіддільним інструментом кожного екоінспектора.

Руслан Стрілець також доручив розширити цей трек та запустити на ЕкоЗагрозі мапу з виявленими ДЕІ несанкціонованими

сміттєзвалищами. Інспектори наноситимуть сюди дані як про виявлені звалища, так і про результати їх ліквідації. Це стане дієвим механізмом очищення країни від несанкціонованих сміттєзвалищ.

«На моє доручення ДЕІ вже сьогодні працюють над посиленням таких заходів. З початку 2024 року виявили 353 сміттєзвалища на площі 50 га. З них завдяки роботі ДЕІ з місцевою владою ліквідовано 17 % або 61 сміттєзвалище. Планові перевірки роботи органів місцевого самоврядування у цьому напрямі продовжуються», – зауважив Руслан Стрілець.

Важливою складовою роботи екологічної інспекції є перевірки підприємств-забруднювачів водних ресурсів. На жаль, повномасштабне вторгнення РФ завадило завершити розпочаті 2021 року на доручення Прем'єр-міністра України перевірки таких підприємств. З 507 перевірили 447 або 88 %.

Як зауважив Руслан Стрілець, 2024 року екологічна інспекція відновила цей трек. ДЕІ вже провели 5 позапланових перевірок комунальних підприємств. 1,4 млн грн – нараховані збитки водним ресурсам за результатами чотирьох з них. За одним із суб'єктів наразі здійснюється збір матеріалів для проведення розрахунку збитків. Реформи водної сфери та державного екологічного контролю зведуть до «0» такі порушення в майбутньому. Адже одним із заходів ПУРБів задля досягнення «доброго» стану вод якраз і є реконструкція та модернізація очисних споруд та каналізаційних мереж.

«Дякую кожному екоінспектору за самовіддану працю та особистий внесок у нашу спільну справу – фіксацію та обрахування екологічних збитків унаслідок російської збройної агресії. Все це закладає фундамент для розвитку системи екологічного контролю нового формату. Це наша база для отримання репарацій за зруйноване агресором довкілля і чергова сходинка на шляху до ЄС», – акцентував Руслан Стрілець».

[О. Шевченко «ТОП-5 пріоритетів 2024 у сфері довкілля: Реформа Державної екологічної інспекції України». GreenPost. 18 Травня 2024. <https://greenpost.ua/news/top-5-priorytetiv-2024-v-sferi-dovkillya-reforma-derzhavnoyi-ekologichnoyi-inspektsiyi-ukrayiny-i69337>].

У тексті статті знаходимо співпадіння з таким уривком, наведеним Chatgpt: *«2024 року ідентифіковано понад 350 несанкціонованих сміттєзвалищ, з яких лише 17 % вдалося ліквідувати»*. У статті він виглядає наступним чином: *«З початку 2024 року виявили 353 сміттєзвалища на площі 50 га. З них завдяки роботі ДЕІ з місцевою владою ліквідовано 17 % або 61 сміттєзвалище»*. Тобто можна казати про відносну коректність згенерованого тексту.

Тепер перевіримо друге посилання та через зіп'явставлення з текстом Аналітичної доповіді отримаємо частковий співпадіння; але за більш детального аналізу можна побачити важливу похибку. Так, у тексті Доповіді говориться: *«Варто також зауважити, що процес знешкодження супроводжується додатковим забрудненням навколишнього середовища вкрай небезпечними і токсичними інгредієнтами внаслідок тимчасового розміщення оперативного персоналу, ремонту та технічного обслуговування протимінного обладнання, витоків палива, мастильних матеріалів, інших хімічних речовин із протимінного обладнання тощо [с. 13]»*.

Натомість, ІІІ зазначає, що *«Значна частина території, особливо на сході та півдні, потребує розмінування та рекультивції через забруднення хімічними речовинами і небезпечними відходами»*.

Як бачимо, ІІІ «перекрутив» інформацію, наведену в первинному джерелі, на яке він посилався, фактично помінявши причини та наслідки, бо насправді (відповідно до тексту Аналітичної доповіді) забруднення хімічними речовинами і небезпечними відходами є наслідками процесу розмінування, а не причиною, яка диктує необхідність розмінування, про що стверджує Chatgpt.

У подальшому пошуку так само будемо використовувати слова «розмінування», «рекультивції», словосполучення «хімічними речовинами».

В Аналітичній доповіді знаходимо тексти: *«Іншою проблемою, пов'язаною з виведенням з ладу каналізаційних та очисних споруд у містах та населених пунктах держави, є формування комплексу серйозних загроз у зв'язку із забрудненням водою, ґрунтів та ґрунтових вод небезпечними хімічними речовинами [с. 21]»*. Та *«Ведення господарської діяльності на таких землях без*

попереднього виконання робіт із рекультивації та відновлення може становити серйозну загрозу, оскільки важкі метали із ґрунту потрапляють через харчові ланцюжки в організм людини [с. 12]».

Як бачимо з наведених уривків, *Chatgpt* пропонує хибний контент, коли зазначає, що *«...частина територій... потребує розмінування та рекультивації через забруднення хімічними речовинами і небезпечними відходами»*, в той час, коли згідно з Доповіддю забруднення хімічними речовинами є проблемою, пов'язаною з виведенням з ладу каналізаційних та очисних споруд (а не мінуванням – у цьому випадку). Так само і питання рекультивації не пов'язано з мінуванням / розмінуванням території.

Розглянемо практичний варіант застосування ІІІ, наприклад, у галузі екологічної безпеки, і запропонуємо такий запит:

– дай аналіз міжнародної судової практики з відповідними посиланнями з питань екологічної безпеки.

Відповідь ChatGPT: *«Міжнародна судова практика з питань екологічної безпеки відіграє ключову роль у формуванні стандартів захисту довкілля та екологічних прав людини. Особливе значення мають рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які встановлюють прецеденти для національних судів.*

Практика ЄСПЛ у сфері екологічної безпеки

ЄСПЛ розглядає екологічні справи через призму порушення прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, зокрема:

- *Стаття 2 (Право на життя):* У справі *Öneriıldiz* проти Туреччини (2004) Суд визнав порушення права на життя через недбалість держави, що призвела до смертельного вибуху на сміттєзвалищі.

- *Стаття 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя):* У справі *López Ostra* проти Іспанії (1994) ЄСПЛ встановив, що серйозне забруднення довкілля, яке впливає на добробут людини, може порушувати статтю 8 Конвенції.

- *Стаття 10 (Свобода вираження поглядів):* У справі *Steel and Morris* проти Сполученого Королівства (2005) Суд підкреслив важливість свободи вираження поглядів у контексті екологічних питань, захищаючи право на поширення інформації про екологічні ризики.

Вплив Орхуської конвенції

Орхуська конвенція (1998) гарантує право на доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань. ЄСПЛ у своїх рішеннях часто посилається на цю конвенцію, навіть якщо держава-відповідач не є її учасницею. Наприклад, у справі Taşkın та інші проти Туреччини (2004) Суд врахував положення Орхуської конвенції при оцінці порушень екологічних прав.

Національна судова практика

В Україні суди поступово інтегрують міжнародні стандарти захисту екологічних прав. Однак існують певні перешкоди, такі як відсутність чіткого законодавчого визначення екологічних прав та процедур їх захисту, недостатня обізнаність суддів щодо міжнародних екологічних норм та практики ЄСПЛ.

Висновки

Міжнародна судова практика, зокрема рішення ЄСПЛ, суттєво впливає на розвиток стандартів екологічної безпеки та захисту екологічних прав людини. Для ефективного застосування цих стандартів на національному рівні необхідно вдосконалювати законодавство, підвищувати обізнаність суддів та забезпечувати доступ громадськості до правосуддя в екологічних справах».

Перевіримо коректність відповіді та посилань.

1. *«У справі Önerüldiz проти Туреччини (2004) Суд визнав порушення права на життя через недбалість держави, що призвела до смертельного вибуху на сміттєзвалищі».*

На офіційному сайті Верховної Ради України можна знайти Рішення палати у справі «Онер'їлдіз проти Туреччини», відповідно до якого 28 квітня 1993 р. на смітнику в нетрях Хекімбаші Умраніє (Hekimbasi Umraniye) (Стамбул) стався вибух метану, що спричинив обвалення груді сміття на одинадцять будівель, які містилися під нею, зокрема й на будівлю заявника, який втратив дев'ятьох членів своєї сім'ї. А Суд звернув увагу на недбальство органів влади і визнав доведеним факт наявності причинного зв'язку між їхнім недбальством та нещасним випадком¹.

¹ Рішення палати у справі «Онер'їлдіз проти Туреччини» від 18.06.2002 / Європейський суд з прав людини, Рада Європи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_181#Text

2. *«У справі López Ostra проти Іспанії (1994) ЄСПЛ встановив, що серйозне забруднення довкілля, яке впливає на добробут людини, може порушувати статтю 8 Конвенції».*

На офіційному сайті Верховної Ради України знаходимо Рішення у справі «Лопес Остра проти Іспанії», в якому зазначено: «Суд вважає, що остання не змогла підтримати необхідну рівновагу між економічними інтересами міста Лорки – мати очисну станцію – та ефективним здійсненням позивачкою її права на повагу до житла і до особистого та сімейного життя. Отже, було допущено порушення статті 8 Конвенції»¹.

Тобто, начебто ШІ надав правильну інформацію, але якщо звернути увагу на *ratio decidendi* (сутність рішення)², яка в загальному вигляді сформульована в п. 51 Рішення так: *«значна шкода, від якої потерпає довкілля, може погіршити стан будь-якої особи і позбавити її можливості користуватися своєю домівкою, що завдає шкоди її особистому та сімейному життю, не становлячи, однак, серйозної загрози для здоров'я заявниці»*, можна побачити невідповідність. Зокрема, ChatGPT цю норму трактує так: *«серйозне забруднення довкілля, яке впливає на добробут людини, може порушувати статтю 8 Конвенції»*. Але, якщо співставити наведені уривки не буквально, можна погодитись, що сенс текстів *«серйозне забруднення довкілля, яке впливає на добробут людини»* та *«шкода, від якої потерпає довкілля, може погіршити стан будь-якої особи і позбавити її можливості користуватися своєю домівкою, що завдає шкоди її особистому та сімейному життю»* є майже однаковим – забруднення довкілля впливає на добробут людини.

Натомість у позицію, згенеровану ШІ, введений матеріальний склад – *«серйозне забруднення довкілля, яке впливає на добробут людини»*, тобто забруднення не взагалі, а саме те, що має вплив на добробут людини, має наслідком порушення ст. 8 Конвенції.

¹ Рішення палати у справі «Лопес Остра проти Іспанії» / Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Справа від 09.12.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_348#Text

² Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.11. К., 2009. 19, [3] с.

Водночас Суд говорить взагалі про *шкоду, від якої потерпає довкілля та яка може погіршити стан будь-якої особи і позбавити її можливості користуватися своєю домівкою, що завдає шкоди її особистому та сімейному життю...* Тобто саме *шкода особистому та сімейному життю особи внаслідок позбавлення її можливості користуватися своєю домівкою* становить порушення ст. 8 Конвенції, а не *вплив на добробут людини*, як про це говорить ChatGPT, спортворюючи справжню правову позицію ЄСПЛ.

З урахуванням того, що багато норм Європейської конвенції з прав людини 1950 р. мають оціночний характер, суттєво підвищується значення судових рішень для розуміння її змісту¹, але тим важливішим є коректний аналіз таких рішень, що відбиває справжню правову позицію Європейського суду з прав людини.

3. «Орхуська конвенція (1998) гарантує право на доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань. ЄСПЛ у своїх рішеннях часто посилається на цю конвенцію, навіть якщо держава-відповідач не є її учасницею. Наприклад, у справі *Taşkın та інші проти Туреччини* (2004) Суд врахував положення Орхуської конвенції при оцінці порушень екологічних прав».

Так, у справі «Демір і Байкара проти Туреччини» говорить-ся: «У рішенні, яке Суд виніс у справі «Ташкин та інші проти Туреччини», Суд удосконалив свою практику за статтею 8 Конвенції в питаннях захисту довкілля (розглядаючи цей аспект як складову приватного життя особи), значною мірою спираючись на принципи, закріплені в Орхуській конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (ECE/CEP/43) (див. «Ташкин та інші проти Туреччини» (*Taşkın and Others v. Turkey*), № 49517/99, п. 99 і 119, від 4 грудня 2003 р.). Орхуська конвенція ще не була підписана Туреччиною»².

¹ Кононенко В. П. Практика Європейського суду з прав людини як додаткове джерело права при тлумаченні конституційних норм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2012. № 19, т. 1. С. 178–181.

² Case of Demir and Baykara v. Turkey. Judgement of the European Court of human rights of 12 November 2008. URL : <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2008/1345.html>

У такому випадку тезу, надану ChatGPT, можна вважати коректною.

Отже, до аналітики, згенерованої ШІ, треба відноситись з обережністю, оскільки він може пропонувати некоректні тези, на підставі яких можна зробити помилкові висновки. З іншого боку, використовуючи як «дорожню карту» для подальшого дослідження, застосовуючи з відповідною перевіркою запропоновані посилання, можна отримати якісний контент.

ШІ також є сенс використовувати для планування, структурування та загального аналізу проблеми. Наприклад, на запит: «Розроби державну програму поліпшення стану екологічної безпеки в Україні», ChatGPT запропонував таке:

Державна програма поліпшення стану екологічної безпеки в Україні (2024–2030)

Мета програми: забезпечення екологічної безпеки, покращення стану довкілля, адаптація до зміни клімату та зменшення екологічних ризиків для населення України через системні реформи, інвестиції та інноваційні технології.

Структура програми

1. Нормативно-правова база

1.1. Розробка нових та вдосконалення чинних законодавчих актів у сфері охорони довкілля.

1.2. Гармонізація національного законодавства з європейським, зокрема імплементація директив ЄС щодо управління відходами, промислового забруднення, охорони вод і біорізноманіття.

1.3. Впровадження інструментів «зеленого» державного управління.

2. Інституційне зміцнення

2.1. Створення спеціалізованої екологічної служби з незалежними контрольними повноваженнями.

2.2. Підвищення кваліфікації суддів, правоохоронців та чиновників для розгляду екологічних справ.

2.3. Впровадження системи екологічного моніторингу з використанням сучасних технологій, охоплюючи супутникові дані.

3. Адаптація до наслідків війни

3.1. Очищення та відновлення територій, забруднених унаслідок бойових дій (хімічне забруднення, розмінування).

3.2. Ліквідація аварійних ситуацій у промислових зонах і на об'єктах інфраструктури.

3.3. Відновлення екосистем на постраждалих територіях через комплексну програму рекультивації земель.

4. Управління відходами

4.1. Введення обов'язкових програм роздільного збору відходів у містах і селах.

4.2. Розвиток мережі сучасних переробних заводів для твердих побутових і промислових відходів.

4.3. Запровадження економічних стимулів для підприємств, які інвестують у безвідходні технології.

5. Водні ресурси

5.1. Очищення річок і водосховищ, які постраждали від забруднення та гідрологічних змін.

5.2. Впровадження інтегрованого управління водними ресурсами.

5.3. Створення системи контролю якості води для питного водопостачання.

6. Біорізноманіття та природні ресурси

6.1. Збереження природних заповідників та національних парків.

6.2. Розширення площі лісів і створення нових захисних лісо-смуг.

6.3. Розробка заходів для зменшення деградації ґрунтів.

7. Освіта та просвітництво

7.1. Запровадження екологічної освіти в школах, університетах і через громадські ініціативи.

7.2. Інформаційна кампанія для підвищення екологічної свідомості серед громадян.

8. Цифровізація екологічного управління

8.1. Впровадження національної цифрової платформи для моніторингу стану довкілля.

8.2. Розробка мобільних додатків для взаємодії громадян з органами екологічного контролю.

Фінансування програми

1. Кошти державного бюджету України.
2. Міжнародна технічна допомога (ЄС, ООН, Світовий банк).
3. Приватні інвестиції та державно-приватне партнерство.
4. Грантові програми у сфері кліматичних та екологічних інновацій.

Очікувані результати

- Скорочення забруднення вод, ґрунтів і повітря на 30 %.
- Підвищення рівня екологічної безпеки в постраждалих від війни регіонах.
- Запуск сучасної системи управління відходами у 80 % територій України.
- Розширення площі природоохоронних територій на 15 %.
- Підвищення екологічної обізнаності громадян та організацій.

Програма стане базою для сталого відновлення України та інтеграції в міжнародну екологічну спільноту.

Якщо уважно вивчити запропоновану Програму, можна зробити висновок, що вона враховує більшість актуальних чинників, що впливають на стан екологічної безпеки в державі, є послідовною, структурованою і такою, яку можна використати як робочу схему для створення ефективної державної програми поліпшення стану екологічної безпеки в Україні.

Перспективні теми для подальшого самостійного наукового дослідження та запропоноване наповнення

1. Штучний інтелект у моніторингу екологічних катастроф (використання ШІ для прогнозування, моніторингу та управління природними катастрофами, такими як лісові пожежі, повені та землетруси).

2. Застосування ШІ для передбачення змін клімату та їх впливу на міжнародну безпеку (застосування машинного навчання та ШІ для точного прогнозування змін клімату та оцінки їхнього впливу на геополітичну ситуацію).

3. Розвиток «зелених» технологій з використанням ШІ (дослідити, як штучний інтелект може сприяти розвитку поновлюваних джерел енергії (сонячної, вітрової) та зменшенню викидів парникових газів).

4. Застосування ШІ в управлінні водними ресурсами (використання штучного інтелекту для оптимізації використання водних ресурсів, моніторингу забруднення вод і управління водними кризами на міжнародному рівні).

5. Використання ШІ для розв'язання проблеми забруднення повітря (дослідити, як технології штучного інтелекту можуть бути використані для моніторингу та зменшення рівня забруднення повітря на глобальному рівні).

6. Штучний інтелект в оцінці екологічних ризиків для міжнародної безпеки (використання ШІ для оцінки ризиків, пов'язаних з екологічними змінами та їх впливом на стабільність регіонів).

7. Інтелектуальні системи для управління природними ресурсами (впровадження штучного інтелекту для ефективного та сталого використання природних ресурсів – лісів, рибних запасів, корисних копалин – у міжнародному контексті).

8. Застосування ШІ в стратегічному управлінні екологічними конфліктами (використання штучного інтелекту для прогнозування і вирішення конфліктів між країнами через екологічні проблеми, такі як доступ до водних ресурсів чи боротьба з викидами).

9. Захист біорізноманіття за допомогою штучного інтелекту (використання ШІ для моніторингу видів, прогнозування їхньої популяції та розробки стратегій для охорони біорізноманіття на глобальному рівні).

10. Роль штучного інтелекту в політиці екологічної безпеки (аналіз того, як ШІ може вплинути на політичні рішення щодо екологічної безпеки, а також на міжнародну співпрацю в цій галузі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth EUROPE 2020: Communication from the commission. Brussels, 03.03.2010. URL : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:en:PDF>
2. A vicious circle: the struggle for resources leads to conflicts that destroy nature / United Nations. 17.09.2020. URL : <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1386042>
3. Adaptation Gap Report 2022 / UNEP. 01 Nov. 2022. URL : <https://www.unep.org/resources/adaptation-gap-report-2022>
4. AI and education. Guidance for policy-makers. Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris. DOI : <https://doi.org/10.54675/PCSP7350>
5. AI-Engine as a Service / Colobridge. URL : <https://www.colobridge.net/ai-engine-as-a-service/>
6. Alibaba Cloud. URL : https://www.alibabacloud.com/en/about?_p_lc=1&spm=a3c0i.272861.6791778070.61.287524afKbkRat
7. Artificial intelligence in education / UNESCO. URL : <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence?hub=32618>
8. As the leading global environmental authority, UNEP administers, or provides secretariat functions for numerous Multilateral Environmental Agreements (MEAs) / United Nations Environment Programme. URL : https://www.unep.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter/secretariats-and-conventions?utm_source=chatgpt.com
9. B&C Member Spotlight – Henry Fairfield Osborn / Boone and Crockett Club. URL : <https://www.boone-crockett.org/bc-member-spotlight-henry-fairfield-osborn>
10. Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain) (New Application: 1962) / The International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/case/50>

11. BDO в Україні про можливості переробки будівельних відходів від руйнувань / Європейська Бізнес Асоціація. 2024. 07 жовтня. URL : <https://eba.com.ua/bdo-v-ukrayini-pro-mozhlyvosti-pererobky-budivelnyh-vidhodiv-vid-rujnuvan/>
12. Bernasconi-Osterwalder N., Uzsoki D. Sustainable Finance / International Institute for Sustainable Development (IISD). URL : <https://www.iisd.org/topics/sustainable-finance>
13. Brincat and Others v. Malta / HUDOC : Council of Europe. 24 July 2014. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-145790%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-145790%22]})
14. Buzan, B. Rethinking Security after the Cold War. *Nordic Journal of International Studies*, 1997 March. Vol. 32, no. 1. Pp. 5–28.
15. Campbell-Mohn, C., Breen, B., Futrel, J. W. Environmental Law. St. Paul, 1993. 994 p.
16. Carbis Bay G7 Summit – Final Communiqué. Washington. 11–13 June 2021. 25 p.
17. Carbon Market Watch 2009–2024 / EU Transparency Register ID 75365248559-90. URL : <https://carbonmarketwatch.org/get-to-know-cmw/>
18. Case «Deés v. Hungary» № 2345/06 / HUDOC : Council of Europe. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-101647%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-101647%22]})
19. Case Concerning the Gabcíkovo-Nagymaros Project. Judgment of 25 September 1997. Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice. Not an official document. URL : <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/7377.pdf>
20. Case of di Sarno and Others v. Italy. Judgement of the European Court of human rights of 29 November 2011. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-108480%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-108480%22]})
21. Case: 20SMCV01202, Date: 2024-06-26 Tentative Ruling. URL : <https://rulings.law/rulings/judge-michael-e-whitaker/20smcv01202-2024-06-26.html>
22. Cenevska, I. A thundering silence: environmental rights in the dialogue between the EU court of justice and the European court of human rights. *Journal of environmental law*. Oxford, 2016. Vol. 28,

n 2. URL : <https://academic.oup.com/jel/article-abstract/28/2/301/2404193>

23. Character Sketches: U Thant by Brian Urquhart / UN News. Global perspective Human stories. URL : <https://news.un.org/en/spotlight/character-sketches-u-thant-brian-urquhart>

24. Chindibaliuc, O. Securitatea energetică: aspecte teoretice. Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale. 2021. Nr. 2 (Vol. 16). P. 48–54.

25. Chua, L., Fair, H. Anthropocene. Brunel University London. 8 Jan 2019. DOI : <http://doi.org/10.29164/19anthro>

26. Climate change impacts, risks and adaptation / An official website of the European Union. 10 Mar 2025. URL : <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/climate-change-impacts-risks-and-adaptation>

27. Climate change: Parliament to push for faster EU action and energy independence / News European Parliament. 02-06-2022. URL : <https://www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/briefing/2022-06-06/0/climate-change-parliament-to-push-for-faster-eu-action-and-energy-independence>

28. Commoner B The Closing Circle. Nature, Man, and Technology. Field Enterprises Education Corporation. New York, 1971. 24 p.

29. COP 21. 30 Nov. – 11 Dec. 2015 / UN Climate Change. URL : <https://unfccc.int/event/cop-21>

30. Case of Demir and Baykara v. Turkey. Judgement of the European Court of human rights of 12 November 2008. URL : <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2008/1345.html>

31. Developments in Gambia's Case Against Myanmar at the International Court of Justice. February 14, 2022. URL : <https://www.hrw.org/news/2022/02/14/developments-gambias-case-against-myanmar-international-court-justice>

32. Directorate Generals. URL : <https://www.bmimi.gv.at/en/topics/climate-environment/sustainable-development/eu-sds.html>

33. Earth Liberation Front. The Counter Extremism Project (CEP). URL : <https://www.counterextremism.com/supremacy/earth-liberation-front>

34. Ecology 10 percent rule Raymond Lindeman's law of trophic efficiency (Law of 10 % Energy Transfer). URL : <https://www.biologyexams4u.com/2017/07/ecology-notes-raymond-lindemans-law-of.html#.WWuOmJKGOM8>

35. Economic and Social Council / United Nations. URL : <https://ecosoc.un.org/en>

36. Environment and the Convention on Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_environment_eng?utm_source=chatgpt.com

37. European Commission v Ireland (Case C-261/18): Judgment of the Court (Grand Chamber) of 12 November 2019 / An official website of the European Union. EUR-Lex. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0261>

38. European Communities – Measures Affecting Asbestos and Products Containing Asbestos. Report(s) 2001. The World Trade Organization. URL : https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds135_e.htm

39. European Convention on Human Rights – Article 3 / European Union Agency for Fundamental Rights. URL : https://fra.europa.eu/en/law-reference/european-convention-human-rights-article-3-0?utm_source=chatgpt.com

40. European Parliament resolution of 21 October 2021 on the 2021 UN Climate Change Conference in Glasgow, UK (COP26) (2021/2667(RSP)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0437_EN.html

41. European Parliament resolution of 25 October 2018 on the 2018 UN Climate Change Conference in Katowice, Poland (COP24) (2018/2598(RSP)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0430_EN.html

42. European Sustainable Development Strategy. The Federal Ministry of Innovation, Mobility and Infrastructure (BMIMI). URL : <https://www.bmimi.gv.at/en/topics/climate-environment/sustainable-development/eu-sds.html>

43. European Wildlife. URL : <https://www.eurowildlife.org/>

44. Fast-forward – comparing a 1980s supercomputer to the modern smartphone / Adobe Acrobat Team 11-08-2022. URL : <https://blog.adobe.com/en/publish/2022/11/08/fast-forward-comparing-1980s-supercomputer-to-modern-smartphone>

45. Fit for 55 package: Briefing 25-07-2024 / European Parliament. URL : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)733513](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)733513)

46. Flachglas Torgau GmbH v Bundesrepublik Deutschland: Judgment of the Court (Grand Chamber), 14 February 2012. InfoCuria: Case-law. URL : <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-204/09&language=EN>

47. Floyd, R., Matthew, A. R. Environmental Security. Approaches and issues. Published by Routledge. 1st Edition. 2013. 320 p. DOI : <https://doi.org/10.4324/9780203108635>

48. Foo, Y. Chee. Europe one step away from landmark AI rules after lawmakers' vote / Reuters. March 14, 2024. URL : <https://www.reuters.com/technology/eu-lawmakers-endorse-political-deal-artificial-intelligence-rules-2024-03-13/>

49. Francioni, F. La prevenzione delle controversie nel Diritto Internazionale Ambientale. In: DEL VECCHIO, Angela; DAL RI JUNIOR, Arno. Il diritto internazionale dell'ambiente dopo il vertice di Johannesburg. Napoli : Editoriale Scientifica, 2005. Pp. 115–119.

50. Commission v Ireland [Court of Justice of the European Communities (Grand Chamber)]. Case C-459/03. 30 May 2006. URL : <https://eu.vlex.com/vid/commission-v-ireland-court-869343013>

51. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia): Judgment of 25 September 1997. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

52. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia): Separate Opinion of Vice-President Weeramantry. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf>

53. Gawlik, L. The Polish power industry in energy transformation process. *Mineral Economics*. 2018. Vol. 31. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13563-017-0128-5>

54. Getman, A. P., Shchokin, Y. V., Shestopal, S. S. Content of Human Right to Favorable Environment in Supply Chain Operations. *International Journal of Supply Chain Management*. 2019. Vol. 8, No. 6. P. 519–532.
55. Ghmouch, A. What is Political Ecology? / Environmental Law Institute. January 4, 2023. URL : <https://www.eli.org/vibrant-environment-blog/what-political-ecology>
56. Global Environment Facility – GEF. URL : <https://www.thegef.org/about/funding>
57. Global Risks Report 2025. January 2025. URL : <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>
58. Goal 4: quality education. Using data to achieve the Sustainable Development Goals (SDGs) for children. UNICEF Data: Monitoring the situation of children and women. URL : <https://data.unicef.org/sdgs/goal-4-quality-education/>
59. Green America. URL : <https://www.greenamerica.org/about-us>
60. Greenpeace International. URL : <https://www.greenpeace.org/international/explore/about/values/>
61. Güther, H. Environmental Security and Global Change: The Challenge to International Law. Environmental protection and international law. I. Title. II London : Graham & Trotman / Martin Nijhoff, 1991. Pp. 59–89.
62. Heid, B., Márquez-Ramos, L. International environmental agreements and imperfect enforcement: Evidence from CITES. *Journal of Environmental Economics and Management*. March 2023. Vol. 118. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2023.102784>
63. Howell, J. Environmental impact of armed conflicts: Report. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, United Kingdom, European Conservatives Group and Democratic Alliance. URL : <https://rm.coe.int/environmental-impact-of-armed-conflicts/1680a94241>
64. URL : <https://unece.org/sustainable-development/regional-forum>
65. Implementation of the Århus Convention Parliamentary Assembly Recommendation 1430 (2000) (Recommendation 1430 (2000), CM(2000)74 and CM/Del/Dec(2000)729/9.1). Decision. URL : <https://rm.coe.int/090000016804fecf8>

66. International Union for Conservation of Nature / IUCN.
URL : <https://www.iucn.org/>

67. Kalshoven, F. Essays on the development of the international legal order. In memory of Haro F. van Panhuys (ed. by F. Kalshoven, J. G. Lammers, P. J. Kuyper). Netherlands : Kluwer academic publishers, 1980. 237 p.

68. Kandala, L. J. J. Contemporary International Environmental Law: The Precautionary Principle and Reversal of the Burden of Proof. *The Denning Law Journal*. 2025. № 33 (1). Pp. 161–176. DOI 10.5750/dlj.v33i1.2070

69. Kantemnidis, D., Botetzagias, I. Understanding the Environmental Security Perceptions of the European Union's Security Actors. Department of the Environment, University of the Aegean. Mytilini, Greece. 2023. № 15 (17). DOI : <https://doi.org/10.3390/su151713027>

70. Khan Academy. URL : <https://uk.khanacademy.org/>

71. Kipāne, A., Vilks, A. Legal Framework for Environmental Protection in the Context of Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2022. № 11/4. Pp. 169–179. DOI 10.14207/ejsd.2022.v11n4p169

72. Kononenko, V., Novikova, L., Tymchenko, L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. No. 2 (60). Pp. 9–17.

73. Kononenko, V., Tymchenko, L. The legitimacy of acquisition of state territory. *Juridical Tribune Journal*. 2020. Vol. 10, No. 1. Pp. 149–161.

74. Kononenko, V., Tymchenko, L., Tarakhonych, L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. № 18 (1). Pp. 124–133. DOI : <https://doi.org/10.15407/scinel8.01.124>

75. Kononenko, V. P. Judicial precedent in international and national law : monograph. Odesa : Feniks, 2013. 512 p.

76. Kononenko, V. P., Chernetska, O. V., Fokin, Y. F. Environmental Challenges and Economic Cooperation Between Ukraine and the EU: Prospects for Sustainable Development. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*.

2024. № 5. С. 906–910. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.138>

77. Kyoto Protocol – Targets for the first commitment period / UNCC. URL : <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period>

78. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports, 1996, p. 241, §27. URL : <https://www.icj-cij.org/case/95>

79. Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, I. C. J. Reports, 1996. P. 66.

80. Litfin, K. T. Constructing environmental security and ecological interdependence. *Global Governance*. 1999. № 5. Pp. 359–377.

81. Madrid Summit Declaration: Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid 29 June 2022. The North Atlantic Treaty Organization. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm

82. Maljean-Dubois S. The No-Harm Principle as the Foundation of International Climate Law / Cambridge University Press. 15 June 2021. Pp. 15–28. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/abs/debating-climate-law/noharm-principle-as-the-foundation-of-international-climate-law/463C5C34617F8A16A71270C6F2718F51>

83. Manzanaro, S. S. COP25 in Madrid: UN Secretary-General Guterres Says Planet Is ‘Close to a Point of No Return’ Euronews. 3 December 2019. URL : <https://www.euronews.com/2019/12/02/live-un-leaders-anddelegates-arrive-in-madrid-for-the-climatechange-summit>

84. Mavunga, D. AI and the Future of Work. Insights from the World Economic Forum’s Future of Jobs Report / Sand Technologies. 2025. 21 Jan 2025. URL : <https://www.sandtech.com/insight/ai-and-the-future-of-work/>

85. Minch, M. Political Ecology. In: Chatterjee, D.K. (eds) Encyclopedia of Global Justice. Springer, Dordrecht. 2011. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9160-5_119

86. National Audubon Society. URL : <https://www.audubon.org/> (дата звернення: 16.06.2021).

87. Noschang, G. P. A jurisprudência da corte internacional de justiça e a proteção ao meio ambiente: um caminho longo e lento para o reconhecimento dos princípios de direito ambiental internacional. *Revista de Direito Ambiental*. 2024. Vol. 115. Pp. 197–224. DTR\2024\11807

88. Onukwulu, E. C. Ensuring compliance and safety in global procurement operations in the energy industry. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*. January 2025. 05(04): 1311–1326. DOI 10.54660/IJMRGE.2024.5.4.1311-1326

89. Our Common Agenda – Report of the Secretary-General Published by the United Nations New York, NY 10017, United States of America. URL : https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf

90. Outcomes of the Baku Climate Change Conference – Advance Unedited Versions (AUVs). UN Climate Change. 2024. URL : <https://unfccc.int/cop29/auvs>

91. Overview of sustainable finance. An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/overview-sustainable-finance_en

92. Precautionary principle. EUR-Lex. Access to European Union law / An official website of the European Union. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:precautionary_principle

93. Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay). Judgment on 20 April 2010 / International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/case/135>

94. Regional Forum on Sustainable Development. URL : <https://unece.org/sustainable-development/regional-forum>

95. Regulation (EU) 2021/1119 (European Climate Law) / Official Journal of the European Union. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1119&from=EN>

96. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations. Oxford University Press. October 1987. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

97. Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case, I. C. J. Reports. 1995.

98. Resolution "Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development" (2015). URL : <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>

99. Resolution "Protection of the environment in times of armed conflict". A/RES/47/37. 25 November 1992. A/47/PV.73. URL : <https://www.un.org/ru/ga/47/docs/47res.shtml>

100. Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area (Request for Advisory Opinion submitted to the Seabed Disputes Chamber) / ITLOS. 2011. URL : <https://www.itlos.org/index.php?id=109>

101. Roberts, J. Political ecology. Columbia University. 6 Sep 2020. URL : <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/political-ecology>

102. Rosca, V. International case-law on the use of force or threat of it in International law. Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale. 2016. Nr. 3 (Vol. 11). P. 325–339.

103. Sands Ph. Principles of International Environmental Law / Cambridge University Press, 2018. URL : <https://www.cambridge.org/highereducation/books/principles-of-international-environmental-law/B32CA39427B24F1947BDC5F884CCADC0#overview>

104. Sboychakova, A., Dolzhenkova, E. International cooperation and environmental safety in the Arctic. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 539.012042 IOP Publishing. 2020. DOI 10.1088/1755-1315/539/1/012042

105. Sierra club. URL : <https://www.facebook.com/SierraClub/>

106. Stichting Natuur en Milieu and Others v College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden: Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 16 December 2010. InfoCuria: Case-law. URL : <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?lgrec=fr&td=%3BALL&language=en&num=C-266/09&jur=C>

107. TensorFlow. An end-to-end platform for machine learning. URL : <https://www.tensorflow.org/?hl=en>

108. The 17 Sustainable Development Goals (SDGs). Department of Economic and Social Affairs / United Nations. URL : <https://sdgs.un.org/goals>

109. The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice / The International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/charter-of-the-united-nations>

110. The European environment – state and outlook 2020. Report. Published 04 Dec 2019 / An official website of the European Union. URL : <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/soer-2020>

111. The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism explained / An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_24

112. The European Green Deal / An official website of the European Union. URL : https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

113. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL : <https://www.fao.org/about/about-fao/en/>

114. The Future of Education: How AI is Revolutionizing Learning / UNYP Chronicle Newsletter. 20 September 2024. URL : https://www.unyp.cz/news/the-future-of-education-how-ai-is-revolutionizing-learning/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=11_PMAX-CIS-1-Group-2&utm_id=21429708452&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwtdi_BhACEiwA97y8BHaN-2hKDX2nXqMoBTcseeU9SNkX5ulnoIhpCDJ6EvBu51OXuBzCjBoCF28QAvD_BwE

115. The Future of Jobs Report 2025. World Economic Forum. Cologny / Geneva Switzerland. January 2025. URL : <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/>

116. The General Assembly of the United Nations requests an advisory opinion from the Court in its resolution A/RES/77/247 on "Israeli practices affecting the human rights of the Palestinian people in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem". No. 2023/4. 20 January 2023 / Press Release. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/186/186-20230120-PRE-01-00-EN.pdf>

117. The global leader for sustainability reporting. URL : <https://www.globalreporting.org/>

118. The Global Risks Report 2020 / Insight Report 15th Edition. In partnership with Marsh & McLennan and Zurich Insurance Group. 94 p. URL : <https://www.marsh.com/uk/insights/research/global-risks-report-2020.html>

119. The human right to a clean, healthy and sustainable environment: Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021 48/13 / United Nations A/HRC/RES/48/13. General Assembly. URL : <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/48/13>

120. The Paris Agreement / United Nations. 12 December 2015. URL : <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

121. The Paris Agreement. What is the Paris Agreement? / UN Climate Change. URL : <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>

122. The Post Disaster Needs Assessment report of the Kakhovka Dam Disaster / United Nations. 17 October 2023. URL : <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster>

123. The Principles of International Environmental Protection and Global Obligations: An Analysis Based on the Legal Context / Kudrat-E-Khuda Babu et al.: *Nature Environment and Pollution Technology An International Quarterly Scientific Journal*. 2023. Vol. 22, No. 3. Pp. 1401–1409. DOI : <https://doi.org/10.46488/NEPT.2023.v22i03.026>

124. The Role of INTERPOL in Combating International Environmental Crime. URL : <https://asjp.cerist.dz/index.php/en/downArticle/837/1/3/263308&hl=ru&sa=X&d=12327448094066812006&ei=JoOmZ6KnLtaIeoPwLqK0QU&scisig=AFWwaeBAlMRJBcHU2Bnxnoijn7Dm&oi=scholaralrt&hist=3j0gfmMAAAAJ:1674365764159357438:AFWwaeabqYp2rcnjGm09zI1Tygfu&html=&pos=1&folt=rel>

125. The state of AI: How organizations are rewiring to capture value / McKinsey. March 12, 2025. URL : <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>

126. Trail Smelter case (United States, Canada) (Award) [16 April 1938 and 11 March 1941], Report of International Arbitral Awards, Vol. III (1920). URL : https://legal.un.org/riaa/cases/vol_iii/1905-1982.pdf

127. U.S. Environmental Protection Agency / An official website of the United States government. URL : <https://www.epa.gov/>

128. Ullman, R. H. Redefining Security. *International Security*, 1983. Vol. 8. Pp. 129–53.

129. United Nations Environment Programme. URL : <https://www.unep.org/>

130. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC] – 53600/20 Judgment 9.4.2024. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-14304%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-14304%22]})

131. What are the Sustainable Development Goals? / United Nations Development Programme. URL : <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

132. What Is Ecology? / Ecological Society of America. URL : <https://esa.org/about/what-does-ecology-have-to-do-with-me/>

133. What is Financing for Sustainable Development? / Department of Economic and Social Affairs. Financing. URL : <https://www.un.org/development/desa/financing/about/what-financing-sustainable-development>

134. World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology / UNESCO. URL : <https://www.unesco.org/en/ethics-science-technology/comest>

135. World health Organization / Regional Office for Europe. URL : <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine>

136. Zhong, Yi. X. A Cognitive Approach to Artificial Intelligence. Conference : Cognitive Informatics, August 2006. Vol. 1. DOI 10.1109/COGINF.2006.365682

137. Zosym, M. Occam's razor. 16 Nov 2020. URL : <https://www.maxzosim.com/britva-okkama/>

138. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навчальний та науково-практичний посібник. К. : Знання-Прес, 2002. 332 с.

139. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. К., 2006. 238 с.

140. Бедрій М. М. Сучасні підходи до визначення поняття правового звичаю. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2023. № 4. С. 15–19. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/13.pdf>

141. Берназюк І. М. Штучний інтелект як нова реальність та його потенційний вплив на конституційно-правове регулювання в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 76–82. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/13.pdf>

142. Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород, 2017. 528 с. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0518U000340>

143. Берназюк І. М. Штучний інтелект у правосудді: конституційно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання 2025. № 2. С. 112–118. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/APP_02_2025.pdf

144. Бохан А. В. Екологічна дипломатія в інтерактивній модальності глобалізації : монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 465 с.

145. Бохан А. В. Екологічна дипломатія: інтенція безпеки в економічній глобалізації. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24 (3). С. 104–110.

146. Бохан А. В. Екологічна дипломатія: науково-концептуальний вимір. *Ефективна економіка*. 2022. № 3. DOI 10.32702/2307-2105-2022.3.1

147. Бохан А. В. Міжнародна екологічна безпека в контексті інноваційного та стійкого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 1. С. 14–17.

148. Бураков Ю. В. Теоретичні аспекти класифікації локальних війн та збройних конфліктів сучасності. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 214–232.

149. Вайцеховська О. Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та актуальні проблеми в умовах глобалізації : дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 2020. 489 с.

150. Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 213–218.

151. Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. 208 с.

152. Василюк О. Бернської конвенції 40 років / Українська природоохоронна група (UNCG). 2019. 18 вересня. URL : <https://uncg.org.ua/bernska-konventsia/>

153. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суд : постанова від 15.11.2021 № 480/2224/19 (про визнання протиправним та скасування пункту висновку). URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101123117&red=10000385321460b0376a5b4df5fa8606bc2ea9&d=5>

154. Від практики реалізації природоохоронних заходів до екологічної політики в Україні: шляхи і проблеми. Аналітична доповідь / В. Г. Потапенко, А. Б. Качинський та ін. ; за ред. Ю. М. Скалецького, В. Г. Потапенко. К. : НІСД, 2011. 31 с.

155. Вінникова Н. А. Державні стратегії розвитку та впровадження штучного інтелекту. *Регіональні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 28. С. 51–57.

156. Вінникова Н. А. Штучний інтелект у контексті глобального управління. *Політикус* : наук. журнал. 2022. № 3. С. 65–70.

157. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів : ЕПЛ, 2015. 136 с.

158. Воронкова В. Штучний інтелект (ШІ) як каталізатор трансформації бізнесу, підприємств, організацій. *Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference* : Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024 Virtual Conference. С. 38. URL : http://dspace.lsu.lt/bitstream/handle/123456789/120/TEZES_2024%2005%2013%20konferencija%20_galutinis%20maketas%201_10.pdf?sequence=3&isAllowed=y

159. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Синергія цифрових технологій та зеленого розвитку: взаємодія і взаємозв'язок. «Green Construction» («Зелене будівництво») : матеріали III Міжнародної

науково-практичної конференції К. : Київський національний університет будівництва і архітектури, 2024. С. 68–72. URL : https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/zbirnyk_gotovuj-4.pdf

160. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Багатостороння угода від 23.10.1995. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU95454>

161. Гаращенко В. В. Досвід правового регулювання використання штучного інтелекту за законодавством зарубіжних країн. *Правова держава* : Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2024. Вип. 35. С. 884–892.

162. Глобальний Екологічний Фонд / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobitnytstvo-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy/globalnyj-ekologichnyj-fond/>

163. Головач А. Й. Глобальний рівень міжнародної екологічної безпеки в сучасному міжнародному праві навколишнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73 (2). С. 228–231.

164. Гришко В. Чи може Україна отримати компенсацію від окупанта в Міжнародному суді ООН? / DEJURE. 2022. 16 травня. URL : <https://dejure.foundation/8uypbph6z1-chi-mozhe-ukrana-otrimati-kompensatsyu-v/>

165. Гуменна Н. О. Міжнародна екологічна безпека в сучасному розумінні. *Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини* : щорічна Міжнародна наукова конференція, м. Донецьк, 24 квітня 2020 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Донецьк, 2020. С. 75–77. URL : <https://jts.donnu.edu.ua/issue/view/280>

166. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища. Прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 рік / Офіційний сайт ООН. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml

167. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24.10.1970. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text

168. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку : міжнародний документ від 03.06.1992. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340>

169. Джигирей В. С., Сторожук В. М., Яцюк Р. А. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (Екологія та охорона природи). Львів : Афіша, 2000. 272 с.

170. Директива Ради ЄС 85/337/ЄЕС від 27 червня 1985 р. про оцінку впливу деяких державних і приватних проектів на навколишнє середовище. URL : https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=52751

171. Діоксинова проблема сміттєспалювання / О. І. Козій та ін. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2017. № 868. URL : <https://vlp.com.ua/node/17837>

172. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : міжнародний документ від 08.06.1977. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

173. Додержання права людини на безпечне довкілля. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2013–2025. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Новини/prezentatsiyadoderzhprava-na-bezpdovkkints.pdf>

174. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Екологічні наслідки війни: оцінка впливу відходів на навколишнє середовище. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 347–352. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.55>

175. Екологічна безпека / Енциклопедія Сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-18670>

176. Екологічна політика / Енциклопедія Сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-18682>

177. Екологічні закони Баррі Коммонера / Екологічний клуб «Еремурус». 2012. 29 грудня. URL : <https://www.mvk.if.ua/energef/19139>

178. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. К. : Академ періодика, 2014. 920 с.

179. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. К. : Академ періодика, 2019. 992 с.

180. Іванюта С. П., Якушенко Л. М. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Ю. Сменковського. К. : НІСД, 2022. 95 с. DOI : <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12>

181. Заблоцька Л. Г., Федорова А. Л., Шинкаренко Т. І. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи : навчальний посібник. К. : Фенікс, 2007. 224 с.

182. Загурський О. Б. Міжнародний досвід забезпечення екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету*. 2020. № 2. С. 187–190. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/49>

183. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

184. Закони біогенної міграції атомів і незворотності еволюції / um.co.ua – Учбові Матеріали. URL : <http://um.co.ua/8/8-2/8-231337.html>

185. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. С. 7–18. URL : https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

186. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації : аналіт. доповідь / Іванюта С. П., Коломієць О. О., Малиновська О. А., Якушенко Л. М. ; за ред. С. П. Іванюти. К. : НІСД, 2020. 110 с.

187. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права : міжнародний документ від 10.12.1982 / ligazakon. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R>

188. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : міжнародний документ від 25.06.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

189. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище : міжнародний документ від 18.05.1977 № 2692. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U>

190. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнародний документ, протокол від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

191. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : міжнародний документ від 19.09.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text

192. Кононенко В. Міжнародна екологічна безпека як стан. *Український часопис міжнародного права*. 2021. № 3. С. 42–48. DOI : <https://doi.org/10.36952/uail.2021.3.38-44>

193. Кононенко В. П. Доказування в Міжнародному Суді ООН. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 176–182.

194. Кононенко В. П., Новікова Л. В. Особливості вирішення деяких питань екологічної безпеки ЄС на прикладі Польщі. *Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2021 року / за ред. О. М. Доценко, Л. В. Новікової, А. О. Червяцовой. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 153–157.

195. Кононенко В. П., Новікова Л. В., Тимченко Л. Д. Відповідальність держави за міжнародно-протиправне діяння як гарантія забезпечення міжнародної безпеки. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2021. Вип. 3 (7). С. 147–154. DOI 10.33244/2617-4154.3(7).2021

196. Кононенко В. П., Тимченко Л. Д. Стале фінансування та безпека в контексті політики ЄС. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2022. Вип. 2 (9). С. 57–66. DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.57-66
197. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ – Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.
198. Кононенко В. П. Принцип заборони погрози силою з позиції Міжнародного Суду ООН. *Правова держава* : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. Вип. 35. С. 697–707. DOI 10.33663/0869-2491-2024-35-697-707
199. Кононенко В. П., Новікова Л. В. Вплив регіональних збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 214–221. DOI : <https://doi.org/10.32841/PLA.2020.24.25>
200. Кононенко В. П., Новікова Л. В., Харченко І. М. Трансформація політики міжнародних організацій ЄС та НАТО з метою забезпечення енергетичної безпеки держав-членів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. № 67. С. 309–314.
201. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Х. : Право, 2011. 1128 с.
202. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
203. Краснова Ю. А. Міжнародно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1 (15). С. 96–105.
204. Краснова Ю. А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 1, вип. 45. С. 143–147.
205. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки : навчальний посібник. К. : ЦП «Компринт», 2019. 238 с.

206. Купчення Л. Концепція сталого розвитку в системі міжнародного екологічного права. *ScienceRise: Юридичні науки*. 2022. № 2 (20). С. 29–33. DOI : <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.259731>

207. Кушнір І. Велика Палата ЄСПЛ постановила рішення у трьох справах, пов'язаних зі зміною клімату / Судово-юридична газета. 2024. 15 квітня. URL : <https://sud.ua/uk/news/blog/298234-velika-palata-yespl-postanovila-rishennya-u-trokh-spravakh-povyazanikh-zi-zminoyu-klimatu>

208. Ладанюк А. П. Основи системного аналізу : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2004. 176 с.

209. Макосій С. Д. Зарубіжний досвід реалізації стратегії сталого розвитку. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 324–328.

210. Малишева Н. Р., Ковтун О. М. Природоохоронне право України у контексті глобалізаційних викликів. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 234–239.

211. Мальтус Томас: біографія та теорії. Реферат / Osvita.ua. 2011. 16 жовтня. URL : https://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/25110/

212. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів, 2004. 256 с.

213. Міжнародний Суд ООН заборонив Японії вести промисел китів в Антарктиці / Юридична Газета. 2014. 01 квітня. URL : <https://yur-gazeta.com/news/mizhnarodniy-sud-oon-zaboroniv-yaponiyi-vesti-promisel-kitiv-v-antarktici.html>

214. Судовий захист природного довкілля та екологічних прав : Міжнародний судовий форум, м. Київ, 7 листопада 2019 року : збірник матеріалів. К., 2019. 192 с.

215. Мовчазна Весна: пробудження екосвідомості, духу та дії / Екосвідомість. Література. URL : <https://esotera.space/eco/eco-consciousness/silent-spring/>

216. Москаленко О. М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2006. 11 с.

217. Нагорна Л. Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття? *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 3–10.

218. Наслідки від підриву росією греблі Каховської ГЕС / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : офіційний ресурс. URL : <https://ecozagroza.gov.ua/>

219. Наслідки для довкілля війни росії проти України / О. Ангурець та ін. *Електронне науково-популярне видання*. 2022. URL : <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf>

220. Нікітенко В. О., Воронкова В. Г. Місце і роль штучного інтелекту в постінформаційному суспільстві. *Комунікаційний простір постінформаційного суспільства: виклики в умовах воєнного часу* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2024 року / за ред. У. В. Жорнокуй, О. П. Кивлюк. К. : НУБіП України, 2024. С. 50–53. URL : <https://zenodo.org/records/13627536>

221. Ніколаєв К. Д. Міжнародне співробітництво та його вплив на політику екологічної безпеки в Україні. *Публічне урядування*. 2023. № 3 (36). С. 60–65.

222. Новак Т. С., Єрмоленко В. М. Окремі аспекти правового забезпечення управління відходами, що утворилися через пошкодження (руйнування) будівель та споруд внаслідок бойових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. № 1. С. 368–372. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.59>

223. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2024 року) / відп. за вип. : О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. К., 2024. 62 с.

224. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кривенка В. В. стосовно Ухвали Першого сенату Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження у справі за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича, Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича, Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни, Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII у редакції Закону України

«Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440-IX / Конституційний Суд України; Окрема думка від 06.03.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na02d710-24>

225. Основи екології: предмет та значення дисципліни. Реферат / Освіта.UA. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/ecology/18861/>

226. Пахомі С. К. Співпраця України з міжнародними організаціями у сфері екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2025. Випуск 87: ч. 4. С. 285–289. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.44>

227. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року / United Nations Development Programme. 2018. 11 травня. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>

228. Петренко А. А. Роль організації економічного співробітництва та розвитку у становленні принципів міжнародного права навколишнього середовища. *Аналітично-порівняльне правознавство* / ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2022. № 1. С. 370–376.

229. Плахтій Т. «Трагедія спільного» як системотворча цивілізаційна проблема та способи її подолання. 2013. URL : <https://tarasplakhtiy.wordpress.com/2013/08/31/tragedia-spilnogo/>

230. Полич В. П. Екологічна безпека як міжнародно-правова категорія. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 50–57.

231. Поліковська Ю. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію про штучний інтелект / Детектор медіа. 2024. 22 березня. URL : <https://ms.detector.media/internet/post/34490/2024-03-22-genasambleya-onn-ukhvalyla-rezolyutsiyu-pro-shtuchnyy-intelekt/>

232. Політика національної безпеки як чинник забезпечення стабільності та захисту інтересів держави / В .Г. Воронкова та ін. Contemporary ukrainian science: theoretical and practical achievements : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California: GS Publishing Services, 2024. P. 40–55.

233. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 15.09.2014. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0098&skl=8

234. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0875&skl=10

235. Принцип «Закону мінімуму» Лібіха / Wonder UA. 2023. 26 липня. URL : <https://wonder-corporation.com/pryntsypy-zakonu-minimumu-libiha/>

236. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

237. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

238. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14#Text>

239. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

240. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

241. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. / М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова та ін. ; під заг. ред. М. В. Краснової та Р. С. Кіріна ; відп. ред. В. І. Андрейцев. Дніпро : НГУ, 2016. 575 с.

242. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobitnytstvo-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy/programa-onn-z-navkolyshnogo-seredovyshha-yunep/>

243. Рабченюк О. О., Хоменчук В. О., Курант В. З. Ферум у водних екосистемах: форми знаходження, біологічне значення та токсичність для риб. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. універ. Сер. Біологія*. 2016. Вип. 3/4 (67). С. 107–119.

244. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату / ООН ; Конвенція, Міжнародний документ від 09.05.1992. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text

245. Ржевська В. С. Моделі колективної безпеки в доктрині і практиці міжнародного права : монографія. О. : Фенікс, 2020. 360 с.

246. Рішення палати у справі «Онер'їлдіз проти Туреччини» від 18.06.2002 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_181#Text

247. Рішення у справі «Морено Гомез проти Іспанії». Комюніке від 16.12.2004 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_232#Text

248. Рома В. В., Степова О. В. Загальна екологія (та неоекологія) : навч. посіб. Полтава : ПолтНТУ, 2014. 164 с.

249. Руйнування греблі Каховської ГЕС завдало Україні збитків на 14 мільярдів доларів США : звіт Уряду України та ООН / Організація Об'єднаних Націй. Україна. 2023. 17 жовтня. URL : <https://ukraine.un.org/uk/249742>

250. Стрілець Р. Євроінтеграція – не лише політичний крок, а й можливість посилити захист довкілля та інтегрувати екологічні стандарти в усі сфери економіки / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2024. 01 лютого. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ruslan-strilets-ievrointehratsiia-nelyshe-politychnyi-krok-a-i-mozhlyvist-posylyty-zakhyst-dovkillia-ta-intehruvaty-ekolohichni-standarty-v-usi-sfery-ekonomiky>

251. Рябцев Г. Політичні рішення: сутність і класифікація. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 3. С. 24–26.

252. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

253. Сова А. Вчення В. І. Вернадського про біосферу та перехід, становлення її в ноосферу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія*. 2013. Вип. 3. С. 47–50.

254. Сова М., Деніжна С. Міжнародний досвід правового регулювання небезпеки штучного інтелекту в реаліях воєнного часу: етико-філософський аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С. 45–57.

255. Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03) / Європейський суд з прав людини ; Рішення, Справа від 10.02.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text

256. Справа «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» Рішення від 08.07.2003 / Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_105#Text

257. Ставська С. Потенціал використання штучного інтелекту у вирішенні проблем екології та водокористування. *Екологія. Людина. Суспільство* : матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7 грудня 2023 р. Київ, 2023. С. 241–243. DOI : <https://doi.org/10.20535/EHS2710-3315.2023.292576>

258. Стратегія сталого розвитку : підручник / В. М. Боголюбов та ін. К. : ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с.

259. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. 631 с.

260. Толкач В. С. Особливості формування спеціальних принципів міжнародного екологічного права як основи міжнародної системи екобезпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 177–183.

261. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

262. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : міжнародний документ від 14.06.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

263. Угода про технічні бар'єри в торгівлі / СОТ ; Угода, Міжнародний документ, Кодекс від 15.04.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_008#Text

264. Філяк М. С. Система показників у механізмі регулювання сталого розвитку території : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2016. 238 с.

265. Хилько М. І. Екологічна безпека України : навчальний посібник. К., 2017. 267 с.

266. Чайковська В. Галюцинувати: Кембриджський словник визначив слово року / DW. 2023. 15 листопада. URL : <https://www.dw.com/uk/galucinuvati-kembridzskij-slovník-viznaciv-slovo-roku/a-67406110>

267. Шабанов Д., Кравченко М. Екологія: біологія взаємодії. V-07. Принцип толерантності Шелфорда і поняття, що описують толерантність. URL : <https://batrachos.com/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

268. Шевченко Л. Як ІІІ вплинув на скорочення робочих місць і яка ситуація в українському ІТ / Канал 24. 2025. 23 січня. URL : https://24tv.ua/shtuchniy-intelekt-robota-it-ukrayini-budut-skorochennya-pratsivnikiv_n2731219#3

269. Штучний інтелект як інструмент забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку / А. Череп та ін. Ukrainian science and education in the conditions of European integration : collective monograph. GS Publishing Services. California, 2024. С. 39–54. DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-39-54

270. Щокін Ю. Формування міжнародно-правових звичаїв: розмежування понять «практика» і «*opinio juris*». *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2005. № 4 (43). С. 135–144.

271. Юсупов В. А., Ченшова Н. В. Міжнародний досвід судового захисту екологічних прав громадян: сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 246–249. DOI 10.36695/2219-5521.2.2021.49

272. Янчук Н. Д., Друга Г. А. Роль вищої юридичної освіти у забезпеченні концепції сталого розвитку: теоретико-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 49–54.

Навчальне видання

Міжнародна екологічна безпека

Навчальний посібник

Укладачі

*В. П. Кононенко,
К. С. Лісова,
Я. Ф. Фокін,
О. В. Чернецька*

Відповідальний за випуск

Н. Б. Добрянська

Редактор

М. П. Клименко

Форматування та
комп'ютерна верстка

Д. П. Завальницька

Здано до друку 30.12.2025. Формат 29,7 × 41,99
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 8.4
Наклад 300 прим. Замовлення № 1159

Підготовлено до друку науково-організаційним відділом
Державного податкового університету
08205, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область,
Україна

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*